

**T.C.
MİLLÎ SAVUNMA ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK STRATEJİK ARAŞTIRMALAR ENSTİTÜSÜ
SAVUNMA YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
SAVUNMA KAYNAKLARI YÖNETİMİ YÜKSEK LİSANS
PROGRAMI**

**TÜRKİYE’NİN SAVUNMA HARCAMALARININ
ÜLKE EKONOMİSİNE ETKİLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**CÜNEYT KORKUT
1819105105**

TEZ DANIŞMANI: DR. ÖĞR. ÜYESİ TOLGA ÖZ

**İSTANBUL
HAZİRAN 2020**

**T.C.
MİLLÎ SAVUNMA ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK STRATEJİK ARAŞTIRMALAR ENSTİTÜSÜ
SAVUNMA YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
SAVUNMA KAYNAKLARI YÖNETİMİ YÜKSEK LİSANS
PROGRAMI**

**TÜRKİYE’NİN SAVUNMA HARCAMALARININ
ÜLKE EKONOMİSİNE ETKİLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**CÜNEYT KORKUT
1819105105**

TEZ DANIŞMANI: DR. ÖĞR. ÜYESİ TOLGA ÖZ

**İSTANBUL
HAZİRAN 2020**

T.C.
MİLLÎ SAVUNMA ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK STRATEJİK ARAŞTIRMALAR ENSTİTÜSÜ
SAVUNMA YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
SAVUNMA KAYNAKLARI YÖNETİMİ YÜKSEK LİSANS
PROGRAMI

TÜRKİYE’NİN SAVUNMA HARCAMALARININ
ÜLKE EKONOMİSİNE ETKİLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

CÜNEYT KORKUT
1819105105

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih: 07/07/2020

Tezin Savunulduğu Tarih: 17/06/2020

Tez Oy birliği / Oy çokluğu ile başarılı bulunmuştur.

Unvan Ad Soyad	İmza
Tez Danışmanı : Dr. Öğr. Üyesi Tolga ÖZ	-----
Jüri Üyeleri : Doç. Dr. Fahri ERENEL	-----
: Dr. Öğr. Üyesi Orhan SEZGİN	-----

İSTANBUL
HAZİRAN 2020

ÖZGÜNLÜK RAPORU

Tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve ç) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 115 sayfalık kısmına ilişkin, 02/07/2020 tarihinde şahsım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı %16'dır.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç
- 3- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Millî Savunma Üniversitesi Atatürk Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Usul ve Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Cüneyt KORKUT
02.07.2020

ETİK BEYAN

Millî Savunma Üniversitesi Enstitüleri Lisansüstü Tez Hazırlama Kılavuzu'nda yer alan kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir; aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim. Bu tezdeki düşünce, görüş, varsayım, sav veya tezler bana aittir; Millî Savunma Bakanlığı, Türk Silahlı Kuvvetleri, Kara Kuvvetleri Komutanlığı, Millî Savunma Üniversitesi ve Atatürk Stratejik Araştırmalar Enstitüsü sorumlu tutulamaz.

Cüneyt KORKUT
02.07.2020

Ülkemizin savunması için canlarını feda eden tüm şehitlerimize...

ÖNSÖZ ve TEŞEKKÜR

Savunma hizmetinin sağlanması, beraberinde savunma harcamalarına neden olmaktadır. Gün geçtikçe dünyada ve ülkemizde önemini arttırmakta olan savunma harcamaları, yüksek maliyete sebep olmakta ve ülkelerin refah düzeyini etkilemektedir. Türkiye savunma harcamalarının ülke ekonomisine yapmış olduğu etkiler, bu çalışmanın odak noktasını oluşturmaktadır. Çalışmada “Johansen Eşbütünleşme Analizi” ve “Granger Analizleri”nden yararlanılarak, Türkiye’nin savunma harcamalarının uzun ve kısa dönemde ekonomik etkilerinin tespit edilmesi amaçlanmıştır.

Ülkemizin her yerinde görevlerine devam eden silah arkadaşlarıma saygılarımı sunarım.

Eğitim aldığım dönem boyunca iyi bir akademisyen olma yolunda örnek aldığım, yardımlarını benden esirgemeyen ve bana rehberlik eden Dr. Uş. Alb. Tolga ÖZ’e teşekkürü borç bilirim.

Her koşulda yanımda olan eşim Banu KORKUT’a sevgi ve teşekkürlerimi sunarım.

İstanbul; Haziran 2020

Cüneyt KORKUT

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZGÜNLÜK RAPORU	
ETİK BEYANI	
İTHAF	
TEŞEKKÜR VE ÖNSÖZ	
İÇİNDEKİLER	vii
TABLolar LİSTESİ	ix
ŞEKİLLER LİSTESİ	x
KISALTMALAR	xi
TÜRKÇE ÖZ	xii
İNGİLİZCE ÖZ (ABSTRACT)	xiii
1. GİRİŞ	1
1.1. Çalışmanın Amacı.....	3
1.2. Çalışmanın Önemi	3
1.3. Çalışmanın Yöntemi	3
1.4. Çalışmanın Konusu ile İlgili Yapılan Uluslararası ve Ulusal Çalışmalar	4
2. SAVUNMA HARCAMLARININ GEREKLİLİĞİ	11
2.1. Savunma Harcamalarının Tanımı ve Sınıflandırması	11
2.2. Savunma Harcamalarının Maksudı	16
2.3. Jeopolitik Konum Açısından Savunma Harcamaları	18
2.4. Türkiye'nin Komşu Ülkeleri ile Ekonomik İlişkileri.....	20
3. DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE SAVUNMA HARCAMALARI	25
3.1. Dünyada Savunma Harcamaları	25
3.2. Dünyada Savunma Harcamaları Açısından Bölgesel Trendler	30
3.3. Dünyada Savunma Harcamalarının İhracat ve İthalattaki Yeri.....	32
3.4. Türkiye'nin Komşu Ülkelerinin Savunma Harcamaları	37
3.5. Türkiye'nin Savunma Harcamaları.....	39
3.6. Türkiye'de Savunma Harcamalarının Kaynakları	45
3.6.1. Bütçe Ödeneği	46
3.6.2. Savunma Sanayi Destekleme Fonu (SSDF).....	47
3.6.3. Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı (TSKGV)	48
4. TÜRK SAVUNMA SANAYİ VE TARİHSEL SÜREÇTE GELİŞİMİ	50
4.1. 1923-1950 Dönemi	50
4.2. 1950-1974 Dönemi	52
4.3. 1974-1985 Dönemi	53
4.4. 1985 ve Sonrası.....	54
5. SAVUNMA HARCAMALARININ TÜRKİYE EKONOMİSİNE	
ETKİLERİ ÜZERİNE BİR UYGULAMA	58
5.1. Model ve Veri Seti.....	60
5.2. Metodoloji	66
5.2.1. Durağanlık Analizi	67
5.2.2. Johansen Eşbütünleşme Analizi	72
5.2.3. Granger Nedensellik Analizi	75

6. SONUÇ	86
KAYNAKÇA	90
EKLER	99
ÖZGEÇMİŞ	101

TABLÖLAR LİSTESİ

	Sayfa
Tablo 2.1: NATO, İMF ve BM'ye Ait Savunma Harcamaları Sınıflandırmaları .	14
Tablo 2.2: Türkiye ve Yunanistan İhracat-İthalat Verileri	21
Tablo 2.3: Türkiye ve Bulgaristan İhracat-İthalat Verileri	21
Tablo 2.4: Türkiye ve Gürcistan İhracat-İthalat Verileri	22
Tablo 2.5: Türkiye ve İran İhracat-İthalat Verileri	23
Tablo 2.6: Türkiye ve Irak İhracat-İthalat Verileri	23
Tablo 2.7: Türkiye ve Suriye İhracat-İthalat Verileri.....	24
Tablo 3.1: Ülkelerin Savunma Harcamalarının GSYH İçindeki Yeri ve Dünyadaki Payı	27
Tablo 3.2: Dünyada Bölgelere Göre Savunma Harcamaları	30
Tablo 3.3: Dünyada Savunma Sanayinde İhracatı En Yüksek 20 Ülke	32
Tablo 3.4: Dünyada Savunma Sanayinde İthalatı En Yüksek 20 Ülke	34
Tablo 3.5: En Çok Savunma Sanayi İhracatı Gerçekleştiren 20 Şirket	36
Tablo 3.6: Türkiye'nin Komşularının Savunma Harcamaları	38
Tablo 3.7: Türkiye'nin Savunma Harcamaları (1989-2018)	39
Tablo 3.8: Türkiye'nin Savunma Sanayi İthalatı	41
Tablo 3.9: İthalatı En Yüksek 5 Ülke	42
Tablo 3.10: Türkiye'nin Savunma Sanayi İhracatı	42
Tablo 3.11: Türkiye'nin Ana Kategorilere Göre Savunma Harcamaları.....	44
Tablo 3.12: Genel Bütçeli İdareler Ödenekleri	46
Tablo 3.13: 2019 Yılı Savunma Sanayi Başkanlığı (SSB) Harcama Dağılımı	47
Tablo 4.1: Türk Savunma Sanayi 2019 Verileri	58
Tablo 5.1: Augmented Dickey-Fuller Durağanlık Analizi Sonuçları (Düzeyde).	69
Tablo 5.2: Augmented Dickey-Fuller Durağanlık Analizi Sonuçları (Birinci Farklarda)	69
Tablo 5.3: Phillips-Perron Durağanlık Analizi Sonuçları (Düzeyde)	70
Tablo 5.4: Phillips-Perron Durağanlık Analizi Sonuçları (Birinci Farklarda)	71
Tablo 5.5: Uygun Gecikme Sayısının Bulunması	73
Tablo 5.6: Johansen Eşbütünleşme Testi Sonuçları	73
Tablo 5.7: Johansen Eşbütünleşme Denklemi Katsayıları.....	74
Tablo 5.8: Enflasyon-Savunma Harcamaları İlişkisi.....	76
Tablo 5.9: Savunma Harcamaları-Enflasyon İlişkisi.....	77
Tablo 5.10: GSYH-Savunma Harcamaları İlişkisi	78
Tablo 5.11: Savunma Harcamaları-GSYH İlişkisi	78
Tablo 5.12: İhracat-Savunma Harcamaları İlişkisi	79
Tablo 5.13: Savunma Harcamaları-İhracat İlişkisi	80
Tablo 5.14: İthalat-Savunma Harcamaları İlişkisi	81
Tablo 5.15: Savunma Harcamaları-İthalat İlişkisi.....	82
Tablo 5.16: İşsizlik-Savunma Harcamaları İlişkisi	82
Tablo 5.17: Savunma Harcamaları-İşsizlik İlişkisi	83
Tablo 5.18: Büyüme Hızı-Savunma Harcamaları İlişkisi	84
Tablo 5.19: Savunma Harcamaları-Büyüme Hızı İlişkisi	84

ŞEKİLLER LİSTESİ

	Sayfa
Şekil 2.1: Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) Boru Hattı	19
Şekil 3.1: Dünyada Askeri Harcamalar.....	26
Şekil 3.2: Yıllara Göre Türkiye'nin Savunma Harcamalarının GSYH İçindeki Yeri.....	40
Şekil 5.1: Türkiye Savunma Harcamalarının 1989-2018 Yılları Arası Seyri	61
Şekil 5.2: Türkiye Enflasyon ve İşsizlik Verilerinin 1989-2018 Yılları Arası Seyri	62
Şekil 5.3: Türkiye GSYH Verilerinin 1989-2018 Yılları Arası Seyri	63
Şekil 5.4: Türkiye Büyüme Hızı Verilerinin 1989-2018 Yılları Arası Seyri	64
Şekil 5.5: Türkiye İhracat ve İthalat Verilerinin 1989-2018 Yılları Arası Seyri	65

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ASELSAN	: Askeri Elektronik Sanayi
BAE	: Birleşik Arap Emirlikleri
BM	: Birleşmiş Milletler
BTC	: Bakü-Tiflis-Ceyhan
GSYH	: Gayrisafi Yurt İçi Hâsıla
IMF	: Internaional Money Fund
NATO	: North Atlantic Treaty Organization
NPSA	: The NATO Support and Procurement Agency
SIPRI	: Stockholm International Peace Research Institute
SSDF	: Savunma Sanayi Destekleme Fonu
SSB	: Savunma Sanayi Başkanlığı
SSM	: Savunma Sanayi Müsteşarlığı
TUSAŞ	: Türk Havacılık ve Uzay Sanayii Anonim Şirketi
TSKGV	: Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu

ÖZ

Türkiye'nin Savunma Harcamalarının Ülke Ekonomisine Etkileri

Cüneyt KORKUT

Millî Savunma Üniversitesi, Atatürk Stratejik Araştırmalar Enstitüsü
İstanbul, (Haziran, 2020)

Binlerce yıldır bir arada yaşayan insan toplulukları zaman içinde örgütlenerek devletler kurmuşlardır. Siyasal bir yapı olan devlet, mevcudiyetini koruma gereğini sağlamasını ve milli menfaatlerini elde etmesini sağlayacak örgütlü yapılar oluşturma yoluna gitmiştir. Kurulan bu örgütlü yapılar gerek var olan gerekse var olması muhtemel tehditleri engellemek amacıyla savunma hizmeti sağlamışlardır. Savunma hizmetlerini sağlamada başvurulan en büyük güç ise askeri güç olmuştur. Askeri gücün muhafazasının sağlanması ve gerektiğinde kullanılabilmesi için savunma harcamaları yapılmaktadır. Milli bütçeden kaynak ayırma yoluyla yapılan savunma harcamaları, ülkelerin refahına çeşitli şekillerde etki etmektedir.

Savunma harcamalarının ülke ekonomisine etkileri konusunda birçok çalışma olmasına rağmen bu etkilerin nasıl ve ne yönde olduğuna dair bir fikir birliğine varılamamıştır. Bu çalışmada Türkiye'nin Soğuk Savaş sonrasında yapmış olduğu savunma harcamalarının ülke ekonomisine etkilerinin enflasyon, gayrisafi yurt içi hâsıla (GSYH), ihracat-ithalat, işsizlik ve büyüme hızı boyutları ile ilişkisinin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda 1989-2018 yılları arasındaki ekonomik veriler kullanılarak "Johansen Eşbütünleşme Analizi"nden ve "Granger Nedensellik Analizi"nden faydalanılmıştır. Yapılan analizler ile savunma harcamalarının diğer değişkenler ile ilişkisi incelenmiştir. Çalışma sonucunda uzun dönemde enflasyon oranları ve savunma harcamaları ile büyüme hızı ve savunma harcamaları arasında pozitif bir ilişki olduğu, enflasyon oranlarındaki 1 birimlik artışın savunma harcamalarında 0,265707 birim artışa; büyüme hızındaki 1 birimlik artışın ise savunma harcamalarında 0,057596 birim artışa sebep olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, enflasyondan savunma harcamalarına ve savunma harcamalarından ihracata tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Savunma sanayi, Savunma Harcamaları, Ekonomi, Jeopolitik, Granger Nedensellik Analizi.

Bilim Kodu : 110602

Sayfa Sayısı : 115

Tez Danışmanı : Dr. Öğr. Üyesi Tolga ÖZ

ABSTRACT

Economic Effects of Turkey's Defense Spending

Cüneyt KORKUT

Turkish National Defense University, Atatürk Institute of Strategic Studies

İstanbul, (June, 2020)

Human societies that have lived together for thousands of years have organized and established states over time. The state, which is a political structure, ensures that it provides the necessity to maintain its existence and acquires its national interests, and creates organized structures. These organized structures provide defense services in order to prevent threats that may exist or exist. The biggest force used in providing defense services is the military force. Defense expenditures are made to maintain the military power and to use it when necessary. Defense spending by allocating funds from the national budget affects the welfare of countries in various ways.

Although there are many studies on the effects of defense spending on the country's economy, there is no consensus on how and in what direction these effects are. In this study, it is aimed to determine the effects of Turkey's post-Cold War defense spending on inflation, gross domestic production (GDP), export-import, unemployment and growth rates. In this context, using the data between 1989-2018, "Johansen Cointegration Analysis" and "Granger Casualty Analysis" were used. With the analyzes, the relationship between defense spending and other variables was examined. As a result of the study, it was determined that there is a positive relation between inflation and defense spending and 1 unit increase in inflation in the long run caused 0,265707 unit increase in defense spending. Moreover, it was determined that there is a positive relation between growth rate and defense spending and 1 unit increase in growth rate in the long run caused 0,057596 unit increase in defense spending. In addition, one way casualty from inflation to defense spending and from defense spending to export have been identified.

Keywords: Defense Industry, Defense Expenditures, Economics, Geopolitics, Granger Casualty Test.

Science Code : 110602

Pages : 115

Supervisor : PhD. Tolga ÖZ

1. GİRİŞ

İnsanlık tarihi incelendiğinde kayıtlara geçen ve bir dönemi bitirip başka bir dönemi başlatan önemli olayların içinde çoğunluğu savaşların oluşturduğu görülmektedir. Tarih boyunca çağların değişmesine karşın bir bukalemun gibi kendini çağın şartlarına uyarlayan savaş, niteliği dönemlere göre değişmekle birlikte doğası sabit kalarak insanlık tarihinin devamlı bir parçası olmuştur.¹ Günümüzden 3400 yıl öncesine kadar kayıt altına alınmış insanlık tarihinin sadece 268 yılında insanlar barış içinde yaşamıştır. Bir başka ifade ile son 3400 yılın %8'inde savaş olmamıştır.²

Devletler kurup bu devletlerin bekasını sağlamayı ve menfaatlerini elde etmeyi amaçlayan insanlar, hedeflerine ulaşmak için silahlı kuvvetlerini ve alternatiflerini güçlendirerek gerekli gördüklerinde savaşa yoluna gitmişler ve bu amaçta başarı sağlamak için ilk önce savunma hizmeti sağlayan örgütlenmeler geliştirmişlerdir. Bu anlamda savunma hizmetlerini sağlamada başvurulan en büyük güç, askeri güç olmuştur.³ Savaşın sadece silah ve askerî güce sahip olmanın ötesinde, kendi içinde değişken ve sürekli dönüşen yapısı, ulusların savunma planlamacıları için de büyük bir belirsizlik ve karmaşa yaratmaktadır. Bu sebeplerle devletler askeri güçlerini arttırmak için planlamalarını tehdit algılarına göre sürekli güncelleyerek çeşitli oranlarda savunma harcamaları yapmaktadırlar.⁴

Savunma harcamalarının boyutunu etkileyen en önemli etkenlerden biri ülkelerin sahip olduğu jeopolitik konumlarıdır. Türkiye sahip olduğu jeopolitik konum itibarı ile binlerce yıldır çeşitli sebeplerle ortaya çıkan savaşların yer aldığı, bugün bile silahlı çatışmaların ve işgallerin devam ettiği hayati öneme sahip bir yerde bulunmaktadır.

¹ Fahri Erenel, “ Geleceğin Güvenliği”, *Geleceğin Güvenliği*, ed. Ahmet Yıldız (İstanbul: Tasam Yayınları, 2019), 366.

² Chris Hedge, “What Every Person Should Know About War?” (New York: Free Press, 2003), 1.

³ Arif Nemli, *Kamu Maliyesine Giriş*, 4. bs. (İstanbul: Filiz Kitapevi, 1996), 9.

⁴ Tolga Öz, Turgut M. Çalışkanlar, “Paralı Askerlerden Özel Askerî Şirketlere Savunma Yönetimi Teknolojileri Uygulamaları”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi* C.16, S.34 (2020):231.

Türkiye'nin üç tarafının denizlerle çevrili olması ve bir de dünya ticaretini etkileyen Çanakkale ve İstanbul Boğazları'na sahip olması stratejik açıdan önemini arttırmakta ve dünyanın ilgisini çekmektedir.

Günümüz dünyasında enerjinin ve enerji kaynaklarına yakın olmanın önemini arttırdığı değerlendirildiğinde, Türkiye Ortadoğu'daki ve Akdeniz'deki enerji kaynaklarına yakınlığı, son yıllarda atmış olduğu adımlar ile enerji nakil hatlarına sahip olması ve bu sayede enerji kaynaklarının dünyaya nakledilmesi imkân ve kabiliyetlerine sahip olması sebebi ile hasımları tarafından göz önünde bulundurulmaktadır.

Dünyadaki savunma harcamalarına yönelik belirli dönemlerde yayınlanan raporlarda küresel silah şirketleri satışlarını arttırmaktadır. Soğuk Savaş sonrası savunma harcamalarının azalacağına dair beklentilerin aksine dünyadaki savunma harcamaları 2018 yılında tarihi zirveye ulaşmıştır. Bölgesel bazda değerlendirildiğinde aynı yıl Afrika bölgesi hariç dünyanın tüm bölgelerinde savunma harcamaları artmıştır. Bu tabloya göre dünyada silahlanma yarışı olduğu görülmektedir.

Tüm bu koşullar ve gelişmeler değerlendirildiğinde Türkiye bulunduğu coğrafyada bekasını sağlamak, milli menfaatlerini elde etmek, mevcut tehditleri bertaraf etmek ve potansiyel tehditleri oluşmadan caydırmak amacıyla ordusunu güçlendirmeli ve çağa ayak uydurmasını sağlamalıdır. Ordunun güçlendirilmesi, çağa ayak uydurması ve modernize edilmesi amacıyla savunma harcamaları yapılması gerekmektedir.

Tüm bu işlemler yüksek maliyet gerektirmektedir.

Günümüzde özellikle savunma sanayi alanında hızlı gelişmeler yaşanmakta, üretilen silah sistemlerine karşı farklı sistemler geliştirilmekte, sahip olunan teknoloji güncelliğini kısa bir süre sonra kaybetmektedir. Bu gelişmeler savunma harcamalarını daha da arttırmaktadır. Savunma harcamalarında maliyetleri düşürmek isteyen ülkelerin yerli savunma sanayine yatırım yaparak ithal girdi bağımlılığını azaltma yoluna gittikleri görülmektedir. Zira maliyeti ne olursa olsun devlet bütçesinden kaynak ayrılarak yapılan savunma harcamaları ülkelerin refah seviyesini etkilemektedir.⁵

⁵ M. Hakan Özbaran, "Türkiye'de Kamu Harcamalarının Son Beş Yılına Göre Türlere Göre İncelenmesi", *Sayıştay Dergisi*, S.53 (2004): 127-128.

Yapılan savunma harcamalarının ülkelerin ekonomisine çeşitli alanlarda etkilerinin olduğu görülmektedir. Her ülkenin kendi iç dinamikleri olması sebebi ile savunma harcamaları her ülkede farklı alanlarda ve farklı oranlarda etkisini göstermektedir.

1.1. Çalışmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı Soğuk Savaş sonrasında Türkiye'nin yapmış olduğu savunma harcamalarının ülke ekonomisine etkilerini kapsamlı bir şekilde incelemektir. Bir başka ifade ile Türkiye savunma harcamalarının GSYH, ihracat-ithalat miktarları; enflasyon, işsizlik, büyüme hızı oranları arasındaki ilişkileri incelemektir. Bu maksatla söz konusu değişkenlerin 1989-2018 yılları arasından verilerinden faydalanılmıştır.

1.2. Çalışmanın Önemi

Savunma harcamalarının ekonomik etkileri konusunda birçok çalışma olmasına rağmen, bu etkilerin nasıl ve ne yönde olduğuna dair bir fikir birliğine varılamamıştır. Yapılan çalışma ile savunma harcamalarının “enflasyon, gayrisafi yurt içi hâsıla (GSYH), ihracat-ithalat, işsizlik ve büyüme hızı” değişkenleri üzerindeki etkileri incelenerek bu alanda ulusal literatüre katkı sağlanması hedeflenmiştir.

1.3. Çalışmanın Yöntemi

Çalışmada kullanılan analizler için zaman serilerinde kullanılan programlardan “Eviews.10 İstatistik Paket Programı”ndan faydalanılmıştır.

Türkiye'nin 1989-2018 yılları arasındaki savunma harcamaları, GSYH, ihracat ve ithalat miktarları ile enflasyon, işsizlik ve büyüme hızı oranlarına ait veriler “Johansen Eşbütünlük ve Granger Nedensellik Analizleri” kullanılarak incelenmiştir.

Değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin olup olmadığını tespit etmek, tespit edilen ilişkinin değişkenleri nasıl etkilediğini ortaya koymak amacıyla “Johansen Eşbütünlük Analizi”; nedensellik olup olmadığını ve tespit edilen nedenselliğin değişkenler arasındaki etkisini ortaya koymak amacıyla “Granger Nedensellik Analizi” tercih edilmiştir.

Türkiye'nin savunma harcamaları sırasıyla; enflasyon, GSYH, ihracat, ithalat, işsizlik ve büyüme hızı boyutları kapsamında incelenecektir. Savunma harcamalarına ait

veriler SIPRI, GSYH'ye ve büyüme hızına ait veriler Dünya Bankası; işsizlik ve enflasyona ait veriler Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK); ihracat, ithalat değişkenlerine dair veriler Ticaret Bakanlığı kaynaklarından alınmıştır. GSYH, ithalat, ihracat ve askeri harcamalar milyon \$ olarak; enflasyon, işsizlik ve büyüme oranları ise yüzde (%) olarak ifade edilmiştir.

1.4. Çalışmanın Konusu ile İlgili Yapılan Uluslararası ve Ulusal Araştırmalar

Konuya ilişkin olarak, kullanılan örneklem ve yönteme bağlı olarak farklı çalışmalarda çeşitli sonuçlar ortaya çıkmıştır. Literatür taraması; literatürde yer alan çalışmaların araştırma konusu, kullanmış oldukları yöntemler ve elde edilen bulgular şeklinde incelenmiştir.

Uluslararası literatür incelendiğinde;

Xu ve diğerleri, 2020 yılında yayınladıkları çalışmalarında; Çin'in savunma harcamalarının enflasyon ile ilişkisini "Wavelet Analizi" ile inceleyerek özellikle barış dönemlerinde artan enflasyonun savunma harcamalarını azalttığını tespit etmişlerdir.⁶

Pin, Wang ve Yang, 2016 yılında yayınladıkları çalışmalarında; Çin, Japonya, Güney Kore ve Tayvan'ın savunma harcamaları ile enflasyon arasındaki ilişkiyi "Johansen Eşbütünleşme Testi ve Granger Nedensellik Analizi" ile inceleyerek savunma harcamalarının Güney Kore'de ise herhangi bir etkisinin olmadığı, uzun dönemde Çin ve Japonya'da enflasyonu düşürdüğü, Tayvan'da ise arttırdığı sonucuna varmışlardır.⁷

Dunne ve Tian, 2015 yılında yayınlanan çalışmalarında; 106 ülke üzerinde savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini "Dinamik Panel Veri Analizi" ile inceleyerek hem kısa hem de uzun vadede savunma harcamalarının ekonomik büyümeye etkisinin olumsuz yönde olduğunu tespit etmişlerdir.⁸

Hung-Pin Lin, 2012 yılında yayınladığı çalışmasında; savunma harcamalarının ekonomik büyüme, ekonomik refah ve enflasyon üzerindeki etkilerini "Households"

⁶ Y. Xu, c. W. Su, R. Tao, "Is Defense Spending Inflationary? Time–frequency Evidence from China", *Defence and Peace Economics*, C. 29 S.1 (2018): 1-15.

⁷ Lin Hung-Pin, Tsung-Li Wang, Cheng-Lang Yang, "Further Causality Evidence on Arms Race, Inflation and Economic Growth," *Economic Computation And Economic Cybernetics Studies and Research*. C.50, S. 2 (2016): 123-136.

⁸ J. Paul Dunne, Nan Tian, " Military Expenditure, Economic Growth and Heterogeneity", *Journal of Defense and Peace Economics*, C.26, S. 1 (2015): 15-31.

yöntemi ile inceleyerek savunma harcamalarının enflasyonu arttırdığını tespit etmiştir.⁹

Trott, 2005 yılında yayınladığı eserinde; özellikle 2'nci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında savunma sanayine yapılan araştırma-geliştirme (Ar-Ge) yatırımları sebebiyle üretilen ürünlerin ihracatı ile ülke ekonomisine katkıda bulunulduğunu tespit etmiştir.¹⁰

Huang ve Kao, 2005 yılında yayınladıkları çalışmalarında; Tayvan'ın savunma harcamalarının işsizlik ile ilişkisini "Autoregressive Distributed Lag" yaklaşımı ile inceleyerek askeri harcamaların istihdam oranları üzerine uzun dönemde olumlu etkisi olduğu, ancak kısa dönemde ise bu etkinin olumsuz olduğunu tespit etmişlerdir.¹¹

Khilji ve Mahmood, 1997 yılında yayınladıkları çalışmalarında Pakistan'ın savunma harcamaları ile GSYH, tasarruf oranları ve enflasyon oranları arasındaki ilişkiyi "Granger Nedensellik Analizi" ile inceleyerek kısa dönemde savunma harcamaları ile GSYH arasında çift yönlü ilişki olduğunu; uzun dönemde ise savunma harcamaları ile tasarruf oranları arasında pozitif ilişki; savunma harcamaları ile enflasyon arasında ise negatif ilişki olduğunu tespit etmişlerdir.¹²

H. Starr ve diğerleri, 1984 yılında yayınlanan çalışmalarında; ABD, İngiltere, Fransa ve Almanya'nın savunma harcamaları ile enflasyon arasındaki ilişkiyi "Granger Nedensellik Analizi" ile inceleyerek Almanya'da ve Fransa'da savunma harcamaları ve enflasyon arasında karşılıklı anlamlı ilişki olduğunu, ABD ve İngiltere'de ise iki değişken arasında herhangi bir anlamlılık bulunmadığını tespit etmişlerdir.¹³

⁹ Hung-Pin Lin, "Does Defense Spending Surprise Long-Run Inflation, Economic Growth and Welfare?", *Economics Bulletin*, Volume 32. Issue 1 (2012):1021, <http://www.accessecon.com/Pubs/EB/2012/Volume32/EB-12-V32-I1-P97.pdf> [Erişim Tarihi: 27.05.2020].

¹⁰ Paul Trott, *Innovation Management and New Product Development* (New York: Prentice Hall, 2005), 7-8.

¹¹ Jr Tsung Huang, An-Pang Kao, "Does Defense Spending Matter to Employment in Taiwan?", *Journal of Defense and Peace Economics*, C.16, S. 2 (2005): 101-115.

¹² "What Explains Our Slow Economic Growth? Causality Analysis between Economic Growth and Defense Spending in Pakistan" <https://ibimapublishing.com/articles/JESR/2017/280356/> [Erişim Tarihi: 10.06.2020].

¹³ H. Starr ve diğ., "The Relationship between Defense Spending and Inflation", *Journal of Conflict Resolution* (1984): 103-122.

Capra 1981 yılında yayınlanan çalışmasında; yükselen enflasyonun savunma sanayi ürünlerinin de fiyatlarını arttırdığını, her koşulda belirlenen miktarda savaş, araç ve gereçlerini satın alan ülkelerin, ihtiyaç duydukları ürünleri artan enflasyon nedeni ile daha yüksek fiyatlara aldığını böylece artan enflasyonun, doğal yolla savunma harcamalarını da arttırdığını tespit etmiştir.¹⁴

Ulusal literatür incelendiğinde ise; çoğunlukla savunma harcamaları ile ekonomik büyüme ilişkisini inceleyen çalışmalar bulunmakla beraber savunma harcamalarının diğer ekonomik değişkenler ile olan ilişkisini inceleyen çalışmalar da tespit edilmiştir.

Bayram, 2020 yılında yayınlanan çalışmasında savunma harcamalarının cari açık üzerinde hem kısa hem de uzun dönemde olumsuz etkilerinin olduğunu ortaya koymuştur.¹⁵

Bayraktar 2019 yılında yayınlanan çalışmasında; Türkiye'nin savunma harcamalarının büyüme oranları, cari işlemler dengesi, işsizlik ve enflasyon oranları üzerindeki etkilerini "Granger Nedensellik Analizi" ile incelemiş, kısa dönemde savunma harcamaları ile büyüme oranları ve savunma harcamaları ile enflasyon arasında çift yönlü, işsizlikten savunma harcamalarına tek yönlü, savunma harcamalarından cari işlemler dengesinde tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit etmiştir.¹⁶

Erdem 2019 yılında yapmış olduğu çalışmasında Türkiye'nin savunma harcamaları ve ekonomik büyümesi arasındaki ilişkiyi "Markow Rejim Değişimi" yöntemi ile incelemiş ve savunma harcamalarının ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilediğini tespit etmiştir.¹⁷

Topal 2018 yılında yayınlanan çalışmasında; savunma harcamaları ile işsizlik ilişkisini "Çoklu Yapısal Kırılmalı Eşbütünleşme Analizi ve Zamanla Değişen Nedensellik Analizi" ile incelemiş, savunma harcamaları ile işsizlik arasında istatistiksel olarak anlamlı ve uzun dönemli bir ilişkinin olmadığını; zamanla değişen nedensellik analizi

¹⁴ James R. Capra, "The National Defense Budget and Its Economic Effects", *Federal Reserve Bank of New York, Quarterly Review*, C. 6, S. 2 (1981): 21-31.

¹⁵ Orkun Bayram, "Savunma Sanayinin Gelişiminin İhracat-İthalat Dengesi Üzerine Etkileri", *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, C. 16, S. 33 (2020): 163-188.

¹⁶ Sefer Bayraktar, "Savunma Sanayi ve Savunma Harcamalarının Ekonomik Etkileri: Türkiye Örneği", (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019).

¹⁷ Yalçın Erdem, "Savunma Harcamaları İle Ekonomik Büyüme İlişkisi Türkiye Üzerine Bir Uygulama", (Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, 2019).

sonucunda ise her iki değişken arasındaki nedenselliğin istikrarsız ancak dönemsel olduğunu tespit etmiştir.¹⁸

Korkmaz ve Bilgin 2017 yılında yapmış oldukları çalışmalarında; “Johansen-Juselius Eşbütünleşme ve Granger Nedensellik Analizleri”ni kullanarak Türkiye ve ABD’nin karşılaştırmalı analizini yaparak askeri harcamalar ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemişler, ABD için ekonomik büyüme ve askeri harcamalar arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi bulunmadığını, Türkiye için ise her iki değişken arasında çift yönlü nedensellik ilişkisinin olduğunu tespit etmişlerdir.¹⁹

Durgun ve Timur; 2017 yılında yayınlamış oldukları çalışmalarında savunma harcamaları ile GSYH arasındaki ilişkiyi “Granger Nedensellik Analizi” ile incelemişler ve her iki değişken arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi tespit edememişlerdir.²⁰

Üçler 2017 yılında yayınlanan çalışmasında; savunma harcamaları ile işsizlik arasındaki ilişkiyi “Yapısal Kırılmalı Eşbütünleşme Analizi” ve “Dinamik En Küçük Kareler Yöntemi” ile incelenmiş ve savunma harcamalarından işsizliğe negatif yönde bir ilişki tespit etmiştir.²¹

Karakurt, Şentürk ve Şahingöz 2017 yılında yayınladıkları çalışmalarında savunma harcamaları ile enflasyon arasındaki etkileşimi “Yapısal Kırılmalı Eşbütünleşme Analizi” ve “Toda-Yamamoto Nedensellik Analizi” ile incelemiş ve hem kısa hem de uzun dönemde savunma harcamalarından enflasyona doğru tek yönlü pozitif ilişki tespit etmişlerdir.²⁰

¹⁸ Mehmet Hanifi Topal, “ Türkiye’de Askeri Harcama ve İşsizlik İlişkisi: Çoklu Yapısal Kırılmalar Altında Eş Bütünleşme Analizi ve Zamanla Değişen Nedensellik”, *4th International Congress on Political, Economic and Social Studies*, 28-30 Haziran 2018 (Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi, 2018), 139-158.

¹⁹ Özge Korkmaz, Tuba Bilgin, “ Askeri Harcamalar ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye ve Amerika Birleşik Devletlerinin Karşılaştırmalı Analizi”, *International Journal of Economic and Administrative Studies*, S. 18 (2017): 289-316.

²⁰ Özlem Durgun, Mustafa Caner Timur, “ Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Analizi”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 54 (Ekim 2017): 126-137. ²¹ Gülbahar Üçler, “ Türkiye’de Savunma Harcamalarının İşsizlik Üzerine Etkisi: 1980-2014 Dönemi İçin Ekonometrik Bir Analiz”, *Journal of Yasar University*, C. 12, S. 46 (2017): 161-170.

²⁰ Birol Karakurt, Suat Hayri Şentürk, Burak Şahingöz, “Türkiye’de Savunma Harcamalarının Enflasyon Üzerine Etkisi: Yapısal Kırılmalı Eş Bütünleşme Analizi”, *Maliye Dergisi*, S. 175 (TemmuzAralık 2018): 154-170.

Aydemir ve diğeri 2016 yılında yayınlanan çalışmalarında; 20 ülkenin savunma harcamaları ile işsizlik oranları arasındaki ilişkisini “Panel Veri Analizi” ile incelenmişler, Arjantin, Avustralya, Kanada, Fransa, Hindistan, Japonya, Meksika, İngiltere ve ABD’de savunma harcamaları ile işsizlik arasında pozitif yönde bir ilişkinin olduğunu, bir başka ifade ile savunma harcamalarının işsizliği tetiklediğini; Türkiye, Güney Afrika, Endonezya ve İtalya’da ise savunma harcamalarının işsizliği azalttığını tespit etmişler; Çin, Almanya ve Suudi Arabistan’da ise her iki değişken arasında bir ilişki tespit edememişlerdir.²¹

Taş, Örnek ve Aksoğan’ın 2013 yılında yayınlanan çalışmalarında savunma harcamaları ile gelir dağılımı arasındaki ilişkiyi “Johansen Eşbütünleşme” analizini kullanarak incelemişler, savunma harcamalarından gelir eşitsizliğine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit etmişlerdir.²²

Kaya 2013 yılında yayınlanan çalışmasında; savunma harcamaları ile GSYH, istihdam ve ithalat göstergeleri arasındaki ilişkiyi “Granger ve Toda-Yamamoto Nedensel Analizleri” ile incelenmiş, “Granger Testi” ile yapılan analizde savunma harcamaları ile istihdam arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit etmiş; “Toda-Yamamoto Analizi”nde ise istihdamdan savunma harcamalarına ve savunma harcamalarından GSYH’ye tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit etmiştir.²³

Erbaykal 2007 yılında tamamlamış olduğu çalışmasında; savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasında bir eş bütünleşme ve nedensellik olup olmadığını “Johansen ve Pesaran Eşbütünleşme Analizleri” ile “Toda-Yamamoto Nedensellik Analizi”ni kullanarak incelemiş, değişkenler arasında uzun dönemli eş bütünleşme ilişkisi olduğunu ve savunma harcamalarından ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunduğunu tespit etmiştir.²⁴

²¹ Ahmet Fatih Aydemir ve diğ., ” G-20 Ülkelerinde İşsizlik ve Askeri Harcamalar Arasındaki İlişkiler”, *International Conference on Eurasian Economies*, 29-31 Ağustos 2016 (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, 2016), 437-444.

²² Seyhan Taş, İbrahim Örnek, Gül Aksoğan, yayınlanan “ Türkiye’de Savunma Harcamaları, Büyüme ve Gelir Eşitsizliği, 1970-2008: Ekonometrik Bir İnceleme”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.3, S. 12 (2013): 659-682.

²³ Semanur Soyyiğit Kaya, “ Türkiye’de Savunma Harcamalarının İktisadi Etkileri Üzerine Nedensellik Analizi”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 15, S. 2 (Aralık 2013): 17-38.

²⁴ Erman Baykal, “Türkiye’de Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi”, (Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, 2017).

Günana 2004 yılında yapmış olduğu çalışmasında Türkiye’de savunma harcamaları ile enflasyon arasındaki ilişkiyi “Johansen Eşbütünleşme Analizi” ve “Granger Nedensellik Analizi”ni kullanarak uzun ve kısa dönemde her iki değişken arasında bir nedensellik olup olmadığını incelemiş, her iki değişken arasında iki yönlü nedensellik ilişkisi bulunduğunu tespit etmiştir.²⁵

Uluslararası ve ulusal literatür tarandığında, yapılan çalışmalarda fikir birliğine varılamamış; kullanılan yöntem, araştırılan ekonomik değişkenlerin nevi, kullanılan zamansal veri aralığı ve incelenen ülkeye göre farklı sonuçlara ulaşıldığı tespit edilmiştir.

Savunma harcamalarının Türkiye ekonomisine etkilerini inceleyerek bu alanda ulusal literatüre katkı yapmayı amaçlayan bu çalışmanın ikinci bölümünde; farklı kaynaklara göre savunma harcamalarının tanımı ve sınıflandırılması üzerinde durulmuş, savunma harcamalarını etkileyen jeopolitiğin önemi ve Türkiye’nin komşu ülkeleri ile olan ekonomik ilişkileri incelenmiştir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde; dünyadaki ve Türkiye’deki savunma harcamalarının eğilimi, dünyada ve Türkiye’de yapılan savunma harcamalarının ihracat ve ithalat içindeki hacmi, Türkiye’nin komşularının savunma harcamaları ve Türkiye’de savunma harcamalarının kaynakları incelenmiştir.

Dördüncü; bölümde Türk savunma sanayinin Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze kadar tarihsel süreçte gelişimi araştırılmış, bu süreç “1923-1950, 1950-1974, 1974-1985, 1985 ve Sonrası” olarak dönemler halinde incelenmiştir.

Çalışmanın beşinci ve son bölümünde ise; Türkiye’nin Soğuk Savaş sonrasındaki savunma harcamalarının ülke ekonomisine etkileri “Johansen Eşbütünleşme Analizi” ve “Granger Nedensellik Analizi” kullanılarak enflasyon, GSYH, ihracat, ithalat, işsizlik ve büyüme hızı ekonomik değişkenleri üzerinden incelenmiş, değişkenler arasında tek veya çift yönlü ilişkinin olup olmadığı incelenmiş, tespit edilen ilişkilerin uzun veya kısa dönemli olmaları analiz edilmiştir.

²⁵ Tayfun Günana, “The Relationship Between Defense Spending and Inflation: An Empirical Analysis for Turkey”, (Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004).

2. SAVUNMA HARCAMALARININ GEREKLİLİĞİ

Devletler bekasını sağlamak, milli menfaatlerini korumak, hasmına karşı caydırıcılık etkisi yaratmak, saldırının ortaya çıkması durumunda mücadele etmek gibi nedenlerle güvenlik risklerinin gerektirdiği ölçüde savunma hizmeti sağlamaktadır. Sağlanan savunma hizmetinin maliyetini karşılamak amacıyla bütçelerinden kaynak ayırarak savunma harcaması yapmaktadırlar. Devlete yönelik saldırı olasılığının varlığı, devletlerin diğer devletler ile olan tarihsel bağları, ülkelerin sahip olduğu jeopolitik konum, savunma harcamalarının ölçüsünü etkilemektedir.²⁶

Türkiye kayıtlı insanlık tarihi boyunca tarihe iz bırakmış devletlerin kurulduğu ve yıkıldığı, bugün bile adından söz edilen büyük savaşların sahne aldığı, çeşitli sebeplerle ihtilafların, çatışmaların hatta işgallerin yaşandığı bir coğrafyada bulunmaktadır.

Asya ve Avrupa kıtaları arasında bir köprü görevi gören Türkiye, enerji kaynaklarına yakınlığı ve enerji kaynaklarını nakil edebilme imkânına sahip olmasından dolayı stratejik öneme sahiptir. Türkiye'nin mevcut jeopolitik konumu mevcut ve potansiyel tehditleri bertaraf edebilecek orduya sahip olmasını gerektirmektedir. İlgili kritik coğrafyada maruz kaldığı potansiyel ve gerçek zamanlı tehdit düzeyini isabetli algılayarak zamanında ve uygun karşı tedbirler geliştirebilme yeteneği tehdidin doğasını sınıflandırdıktan hemen sonra kaynağını da tespit ederek gerekli tedbirlerin alınması savunma harcamalarına bir girdi sağlayabilme mantığının bel kemiğidir.²⁷

2.1. Savunma Harcamalarının Tanımı ve Sınıflandırılması

Savunma harcamaları; savunma hizmetini sağlamak için ülkelerin bekasına ve bütünlüğüne yönelik tehditleri bertaraf etmek amacıyla refah seviyelerinin azalması pahasına milli

²⁶ Filiz Giray, "Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme", *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C.5, S.1 (2004):187.

²⁷ Tolga Öz, Serkan Sert, "The Present Role of Anti-Drone Technologies in Modern Warfare and Projected Development", *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, C.15, S.32 (2019):701.

gelirden belirli oranda bütçe ayrılarak yapılır.²⁸ Bir başka deyişle savunma harcamaları ülkelerin devamlılığını ve egemenliğini sağlamak adına yapılan harcamalardır.²⁹

Savunma hizmetleri devletin temel görevlerinden biri olarak tanımlanabilir. Savunma hizmetine harcama yaparak ülkeler varlığını devam ettirebilmek adına hem sivil hem de askeri unsurlarını bütçelerinden pay ayrılarak araç-gereç, bina-tesis, bakım- onarım hizmetleri yönünden donatırlar. Bu yaklaşım dar anlamda savunma harcamalarının tanımını oluşturur.³⁰ Geniş anlamda savunma harcamaları ise; ülkelerin asker, polis, gümrük görevlisi gibi güçlerine ayrılan payı; olağanüstü zamanlar için stok yapılması ve muhafazasına yönelik yapılan harcamalar ile savunmaya yönelik yapılan araştırma-geliştirme faaliyetlerini kapsar.³³

Yapılan incelemede savunma harcamalarının sınıflandırılması konusunda belirli bir fikir birliğinin oluşmadığı gözlenmiştir. Şöyle ki; bu durumda savunma harcamalarından tam olarak ne anlaşılması gerektiği konusunda belirli bir uzlaşma olmamasının ve devletlerin savunma harcaması olarak sınıflandırdığı harcama kalemlerinin diğer devletler tarafından savunma harcaması olarak değerlendirilmemesinin payı vardır. Yani her devlet savunma harcamalarının sınıflandırılması konusunda serbesttir.³¹ Bu sebeple devletlerin savunmaya ne kadar harcama yaptığı ve devletlerarasında savunma harcamaları bakımından kıyaslama yapılırken sağlıklı bir şekilde değerlendirme yapılamamaktadır.³²

Savunma harcamalarına dair değişik biçimde sınıflandırmalar olmakla beraber personel harcamaları, donanım harcamaları, altyapı harcamaları ve diğer harcamalar şeklinde sınıflandırılabilir.³³

²⁸ M. Hakan Özbaran, “Türkiye’de Kamu Harcamalarının Son Beş Yılımmın Harcama Türlerine Göre İncelenmesi”, *Sayıştay Dergisi*, S.53 (2004): 127-128.

²⁹ a.g.m., 127.

³⁰ Kamil Tüğen, “Dünyada ve Türkiye’de Savunma Harcamalarındaki Gelişmeler ve Ekonomik Etkileri”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.3, S.2 (1989): 287. ³³ a.g.m., 287.

³¹ Michael Brzoska, ”World Military Expenditure” *Handbook of Defense Economics*, ed. Keith Hartley, Todd Sandler (Amsterdam: Elsevier Science B.V.,1995), 48.

³² Giray, a.g.m., 187-188.

³³ Selami Sezgin, “Savunma Harcamaları, Terörizm ve Ekonomi”, *Stradigma Aylık Strateji ve Analiz E-Dergisi*, S.1 (2003):5.

Konu ile ilgili olarak çalışma yapan Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI-Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü) araştırmacısı ve silahlanma uzmanı Brzoska, savunma harcamalarını, aşağıdaki bölümlere ayırmıştır:³⁴

- Askeri güçler için yapılan harcamalar (Personel maaşları, askeri okullara yapılan harcamalar, askeri hastanelere yapılan yardımlar, askeri araştırma geliştirme, çeşitli operasyonlar vb.),
- Askeri stratejik amaçlar için yapılan harcamalar (Sivil savunma harcamaları, diğer ülkelere ve uluslararası kuruluşlara yapılan yardımlar vb.),
- Önceden yapılmış askeri faaliyetler için yapılan harcamalar (Gaziler için yapılan harcamalar, savaş borçları vb.),
- Diğer kamu kurum ve kuruluşlarına yapılan harcamalar (Gümrük muhafızları, polis, jandarma vb.),
- Diğer askeri harcamalar (Barışı koruma faaliyetleri vb.).

NATO'nun üç temel görevi vardır. Bunlar; toplu savunma, kriz yönetimi ve ortaklıklar vasıtasıyla işbirliğine dayalı güvenlidir. İttifak siyasi ve askeri yollarla üyelerini korumayı taahhüt etmektedir. Demokratik değerleri teşvik ederek, anlaşmazlıkların barışçıl yollarla çözümlenmesini savunmaktadır. Diplomatik çabalar başarısız olduğu takdirde ittifak tek başına veya ortak ülkeler ve uluslararası örgütlerle birlikte toplu savunma ve kriz yönetimi operasyonlarını üstlenmek için gereken askeri yeteneğe de sahiptir.³⁵

Savunma harcamalarının tüm dünyaca ortak kabul edilen bir sınıflandırılma olmamasına rağmen Birleşmiş Milletler (BM), Uluslararası Para Fonu (İMF) ve Kuzey Atlantik Antlaşması (NATO) tarafından yapılmış ve genel kabul gören sınıflandırmalar mevcuttur.

³⁴ Brzoska, *a.g.e.*, 49-50.

³⁵ Tolga Öz, "NATO Barışı Destekleme Harekâtında Sürdürülebilir Lojistik Destek: ISAF Örneği", (Doktora Tezi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi İşletme Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013), 13.

Tablo 2.1: NATO, İMF ve BM'ye Ait Savunma Harcamaları Sınıflandırmaları

Harcama Kalemleri		NATO	İMF	BM
Silahlı Kuvvetler Harcamaları				
1	Personel Ödemeleri	+	+	+
2	Silahlı Kuvvetler İçindeki veya Silahlı Kuvvetler Bağlantılı Çalışan Teknisyen, Bürokrat Maaşları	+	+	+
3	Akrabalar Dâhil Olmak Üzere Sağlık Hizmetleri, Vergi İndirimleri ve Sosyal Yardımlar	+	+	+
4	Emekli Maaşları	+	-	+
5	Askeri Okullar, Askeri Hastaneler vb.	+	+	-
6	Silah Tedarikine Yönelik Yapılan Harcamalar (İthalat Dâhil)	+	+	+
7	Altyapı Yapımı, Konutlar	+	+	+
8	Bakım ve Onarım	+	+	+
9	Diğer Ürünlerin Tedariki	+	+	+
10	Askeri Araştırma ve Geliştirme	+	+	+
Askeri/Savunma/Stratejik Amaçlı Harcamalar				
11	Stratejik Malların Depolanması	+a	-	-
12	Silah, Üretim Hatlarının Korunması	+a	+	-
13	Silah Üretim/ Dönüşüm Sübvansiyonları	+	-	-
14	Diğer Ülkelere Yapılan Askeri Yardımlar	+	+	+
15	Uluslararası Kuruluşlara Yardımlar(Askeri Mütteliklikler, BM Barışı Koruma Faaliyetleri)	+	+	-
16	Sivil Savunma	-	+	+
Önceden Yapılmış Askeri Faaliyetler				
17	Gazilere Yapılan Ödemeler	-	-	-
18	Savaş Borçlarına Yapılan Ödemeler	-	-	-
Diğer Güvenlik Güçlerine Yapılan Ödemeler				
19	Jandarma	+b	+b	+b
20	Sınır/Gümrük Muhafızları	+b	+b	+b
21	Polis	+ ^b	-	-
Diğer Harcamalar				
22	İnsani Yardımlar, Felaket Yardımları	+	-	-
23	BM Barışı Koruma Yardımları	+	+	-

Tablo 2.1 – devam.

Gelirler				
24	Askeri Okullar, Hastaneler, Şirketler	+	+	+
25	Askeri Altyapının Sivil Kullanımı	+	+	+
26	Patent ve Know-How Satışları	+	+	+
27	Üretim Sübvansiyonları Geri Ödemeleri	+	+	+
28	Diğer Ülkelerden Gelen Askeri Yardımlar	-	-	+ ^a
Gelecek İçin Zorunlu Harcamalar				
29	Kredili Tedarik	+	+	-

Brzoska, a.g.e., 48-49'dan uyarlandı.

+^a: İşletimi ve finansmanı savunma kuruluşlarınca yapılması durumunda.

+^b: Askeri amaçla eğitilip, donatılıp kullanılması durumunda.

Örneğin tablo 2.1'de yer alan harcama kalemleri her üç kuruluşun sınıflandırmaları ile uyumlu olması maksadı ile Brzoska tarafından oluşturulup detaylandırılmıştır. Her kuruluşun kendisine has sınıflandırmaları mevcuttur. Tablo 2.1'e göre silahlı kuvvetler harcamaları kapsamında:

- “Emekli maaşları”, NATO ve BM tarafından bir savunma harcaması olarak görülmüş ancak İMF tarafından aynı şekilde değerlendirilmemiştir.
- “Askeri okullar ve askeri hastaneler” BM tarafından bir harcama kalemi olarak kabul görmemiştir.

Askeri/savunma/stratejik amaçlı harcamalar kapsamında:

- “Askeri amaçlı stratejik malların depolanması” NATO'ya göre bir harcama kalemi olarak sınıflandırılmıştır, ancak İMF ve BM'ye göre aynı kalem bir harcama olarak gösterilmemiştir.
- “Silah üretim ve dönüşüm sübvansiyonları” sadece NATO tarafından bir harcama kalemi olarak değerlendirilmiştir.
- “Uluslararası kuruluşlara yardımlar” (Askeri Müttefiklikler, BM Barışı Koruma Faaliyetleri) başlığı altında; “Barışı koruma faaliyetleri” BM tarafından bir harcama kalemi olarak görülmemekle birlikte savunma

harcamalarında ciddi bir paya sahip olması hasabiyle NATO ve İMF tarafından bir harcama kalemi olarak sınıflandırılmıştır. Hatta NATO harekât alanlarında karar alıcılar için maliyetleri optimize etmeye yönelik modeller öneren çalışmalar da mevcuttur.³⁶

- “Sivil savunma”ya yapılan harcama İMF ve BM’nin aksine NATO tarafından kabul görmemiştir.

Diğer güvenlik güçlerine yapılan ödemeler kapsamında:

- “Jandarma, sınır/gümrük muhafızları” her üç kuruluşa göre ortak bir harcama kalemi olup, “polis”e ayrılan gider ise güvenlik amacıyla eğitilip donatılması durumunda NATO’ya göre bir harcama kalemi olarak değerlendirilmiştir.

Diğer harcamalar kapsamında:

- “Deprem, sel, çığ gibi felaketler durumunda yapılabilecek insani yardımlar” ise İMF ve BM tarafından bir harcama kalemi olarak kabul görmemiştir, ancak NATO tarafından kabul görmüştür.
- “BM Barışı koruma yardımları” BM tarafından bir harcama kalemi olarak görülmemektedir.

Gelirler kapsamında:

- “Diğer ülkelerden gelen yardımlar” ise sadece askeri amaçla kullanılması durumunda BM’ye göre kabul görmüş bir harcama kalemidir.

Gelecek için zorunlu harcamalar kapsamında:

- “Kredili tedarik” BM tarafından kabul görmemiş bir kalemdir.

2.2. Savunma Harcamalarının Maksadı

İnsanlar birey merkezli yaşamdan uzaklaşıp devlet gibi örgütlenmeleri kurdukları zaman devletlerinin menfaatlerini elde edebilecek ve bekasını sağlayabilecek olan savunma amaçlı

³⁶ Tolga Öz, Ahmet Ergülen, “Secure and Optimum Fuel Distribution of NATO”, *Journal of Applied Security Research*, 13;2, (2018): 193, DOI: 10.1080/19361610.2017.1354271.

mekanizmalar kurmuşlardır. Bu mekanizmalara sahip olan devletler komşu devletler ile anlaşmazlık içinde buldukları zamanlarda kaçınılmaz olarak çıkarlarını elde etmek üzere savaşları bir çözüm yolu olarak seçmişlerdir.

Diplomatik yolla çözülemeyen sorunları çözümlenmek üzere başvurulacak çarelerden biri olan savaş, hasıma karşı üstünlüğünü kabul ettirmek üzere birçok yönden üstün vasıflara ve donanımına sahip ordular kurmayı ve geliştirmeyi gerektirmektedir. Günümüzde teknoloji birçok alanda kendisini hissettirdiği gibi savaş alanında da büyük paya sahiptir. Geçmişte sayıca fazlalık önemli bir fayda olarak görülebilirken günümüzde teknolojik olarak yeterlilik gösterebilen ordulara sahip ülkeler avantajlı konumdadır. Söz konusu durum her iki körfez harekâtında da gözlemlenebilmiştir. Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) ilk körfez harekâtında Savunma Bakanlığı Sekreteri ve ikinci körfez harekâtında başkan yardımcısı olan Dick Cheney, 2003 tarihli "The New York Times" gazetesindeki makalede bu durumu örneklendirmiştir.³⁷ İlk körfez harekâtında her beş savaş uçağından sadece biri lazerle işaretlenen hedeflere isabetle bomba düşürebilmiş, atılan tüm bombaların sadece % 9'u tam isabet sağlamıştır. Bu durum ABD'nin savunma teknolojilerine yapmış olduğu harcamalar sayesinde ikinci körfez harekâtında gelişerek devam etmiştir. Aynı makalede Cheney, Amerikan ordusuna avantajı getirenin sadece akıllı bombalar olmadığını, teknolojinin drone, casus uçaklar, uydu kullanımı, telsiz telefon dinlemesi gibi birçok alanda kullanılmış olmasına bağlamaktadır. Cheney'nin dikkat çeken bir diğer ifadesi de klasik savaşların aksine savaşın bir ülkenin sahip olduğu toprakların kilometre kilometre ele geçirilmesi değil; teknolojinin getirmiş olduğu üstünlükleri kullanarak hasmın savaşma azim ve iradesini kırması yönünde olduğudur.

Savunma harcamaları sadece savaş sürecinde ordulara üstünlük sağlanması için yapılan bir harcama olmadığı değerlendirildiğinde caydırıcılık etkisi önem arz etmektedir. Savaş sürecinde can ve mal kaybının yaşanabileceği düşünüldüğünde barış sürecinde gerekli harcamaları yapıp savunmasını güçlendiren ülkeler, hasmının savaştan kaçınmasına ve bu sayede hasmına üstünlük sağlayarak milli menfaatlerini elde etmede başarılı olabilirler. Örneğin Türkiye'nin 1999 yılında PKK Terör Örgütü'nün başının Suriye topraklarını terk etmesi konusunda Suriye Devleti'ne muhtelif alanlarda vermiş olduğu gözdağı işe yaramış, söz konusu örgütün başı 9 Ekim 1998 tarihinde Suriye topraklarını terk etmek zorunda

³⁷ Jhon H. Kushman, "A Nation at War: Military Commentators; Iraq War Keeps Generals Busy, Even The Ones Who Have Retired", <https://www.nytimes.com/2003/03/25/us/nation-war-militarycommentators-iraq-war-keeps-generals-busy-even-ones-who-have.html> [Erişim Tarihi: 04.02.2020].

kalmıştır.³⁸ Söz konusu durumda Suriye Ordusuna göre nitelik ve teknolojik anlamda daha üstün durumda bulunan Türk Ordusunun rolü unutulmamalıdır. Ayrıca Yunanistan'ın Türkiye'yi bir tehdit olarak değerlendirmesi, teknolojik olarak daha üstün gördüğü Türk Ordusuna karşı kendi ordusunu çoğunluğunu ithal silahlarla donatması Yunanistan'da zaman zaman yaşanan ekonomik krizlerin önemli bir etkeni olmuştur.³⁹

2.3. Jeopolitik Konum Açısından Savunma Harcamaları

Savunma harcamaları, başka etkenler bulunmakla birlikte ülkelerin buldukları jeopolitik konum itibarı ile farklılık arz edebilir.

Türkiye bulunduğu konum itibarı ile binlerce yıldır muhtelif sebeplerle ortaya çıkan savaşların sahne aldığı, bugün bile silahlı çatışmaların ve işgallerin devam ettiği, kritik öneme sahip bir coğrafyada bulunmaktadır.

Türkiye'nin dünya ticaretinde önemi büyük olan İstanbul ve Çanakkale Boğazlarına sahip olması, üç tarafının denizlerle çevrili olması jeopolitik önemini arttırmaktadır. Türkiye'nin kıyısı olduğu denizler, keşfedilen yeni ekonomik fırsatlar sebebiyle dünyanın ilgisini çekmektedir. Özellikle Akdeniz, doğusunda bulunan zengin hidrokarbon rezervleri ile Avrupa Birliği'nin enerji konusunda odak noktası olmuştur.

Günümüzde ABD'nin ardından satın alma paritesi bakımından dünyanın ikinci büyük ekonomisine sahip AB, petrolün %90'ını, doğalgazın %66'sını dışarıdan almaktadır. AB'nin gelecekte enerji bağımlılığının ve ihtiyacının artacağı, ayrıca Birliğin doğalgaz tedarikinde %30'unu karşılayan Rusya'dan başka alternatiflere yöneleceği değerlendirildiğinde Akdeniz'in doğusu AB'nin bu bölgeye olan ilgisini arttırmıştır.⁴⁰ Bu durum Türkiye'nin sahip olduğu konum açısından büyük önem taşımaktadır.

20'nci yüzyıl İngiltere'sinde askeri öğreniminin yanı sıra birçok bilim dalında eğitim alarak "Avrasya" terimini türeten ve ilk kullanan kişi olan Halford Jhon Mackinder, Avrasya'nın tarihin mihveri olduğunu ve modern teknoloji ile özellikle demiryolu teknolojisi sayesinde

³⁸ Özhan Hancılar, "PKK Terörizmi ve Türkiye'nin Uluslararası Hukuk Açısından Kuvvet Kullanma Hakkı", (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011), 43-44.

³⁹ Eftychia Nikolaidou, "The Role Of Military Expenditure and Arms Imports In The Greek Debt Crisis", *The Economics of Peace and Security Journal*, Vol.11, No.1(April 2016):5, doi:11.15355/epsj.11.1.18.

⁴⁰ Sina Kısacık, Fahri Erenel, "Doğu Akdeniz Güvenlik Algılamaları Bağlamında, Kalıcı Yapılandırılmış İşbirliği Savunma Anlaşması (The Permanent Structured Cooperation-PESCO) ve Enerji Güvenliği Meselelerinin Avrupa Birliği-Türkiye İlişkilerine Olası Yansımalarını Anlamak", *Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi*, C. 2, S. 1 (2019): 53-54.

tarihi denetleyeceğini ve dünyaya egemen olacağını belirtmiştir.^{41 42} Hem Asya hem de Avrupa kıtasında konuşlanmış olan Türkiye her iki kıta arasında adeta bir köprü görevi kurmakta, bu özelliği ile de yegâne bir devlet olma özelliğine sahiptir.

Çağlar boyunca sınırlı kaynaklara sahip olabilmek adına ülkeler arasında süregelen rekabet olduğu göz önüne alındığında; enerji kaynaklarına sahip olmak kadar, enerji kaynaklarının naklini sağlayabilecek imkân ve kabiliyete sahip olmak da stratejik öneme sahiptir.⁴³ Yeterli altyapı ve yatırımlar ile enerji çok uzun mesafelere taşınabilmekte, hatta kıtalararası mesafeleri aşarak hedef noktaya enerji kaybı olmaksızın nakil edilebilmektedir.

Bu yönüyle değerlendirildiğinde Hazar bölgesinde bulunan petrolün Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye üzerinden geçerek Akdeniz'e ulaşmasını sağlayan "Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı Projesi" hayata geçirilmiştir.

Şekil 2.1 incelendiğinde;

Şekil 2.1: Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) Boru Hattı

<https://cografiharitalar.blogspot.com/2012/04/baku-tiflis-ceyhan-btc-ham-petrol.htm>
[Erişim Tarihi: 11.02.2018].

⁴¹ Alexandre Defay, *Jeopolitik*, çev. İsmail Yerguz (Ankara: Dost Kitapevi Yayınları, 2005), 19.

⁴² Sir Halford Jhon Mackinder, *Democratic Ideals and Reality*, (Washington DC: National Defense University Press, 1996), 186-191.

⁴³ Orhan Sezgin, Cüneyt Korkut, Salih Aygün, "The New Dimension of the Wars of Our Age: Taking the Place of Manpower of Artificial Intelligence", *The 14th Scientific Conference with International Attendance Organized by the Regional Department of Defense Resources Management Studies, 7th-8th November 2019, (Braşov: National Defense University, 2019), 124.*

Hazar Denizi'nden çıkarılan ham petrol Azerbaycan ve Ermenistan'ın yaşadığı problemler nedeni ile Ermenistan'ı saf dışı bırakmış, boru hattının mesafesi uzatılarak Gürcistan üzerinden Türkiye'ye ulaşmıştır. Mevcut durumda Türkiye'nin hem enerji kaynaklarına yakın olması, hem enerji kaynaklarını nakil eden hatlara sahip olması hem de enerjiyi dünyaya ulaştırabilecek denizlere kıyısının bulunması jeopolitik açıdan önemini hayli arttırmaktadır.

“*Jeopolitik*” adlı eserinde Ulaş, ülkenin yüz ölçümü bakımından büyüklüğünün askeri bakımdan avantaj sağladığını zira büyük ülkelerin derinlikte savunmaya elverişli olduğunu belirtmiştir. Bu durum da Türkiye'ye ayrı bir jeopolitik önem katmaktadır.⁴⁴

Milli güç unsurlarının temeli olması sebebiyle nüfus, devletin varlık sebebi ve başlıca güç kaynaklarından biridir.⁴⁵ Ayrıca jeopolitiğin bir parçası olan nüfus, Türkiye'ye ayrı bir önem kazandırmaktadır.⁴⁶ Türkiye, 2019 yılı itibarı ile Birleşmiş Milletler (BM) verilerine göre Avrupa Birliği üyesi ülkeler içinde Almanya'dan sonra en fazla nüfusa sahip ülke konumundadır.⁴⁷ Sınır komşuları içerisinde nüfusları birbirine yakın olmakla birlikte İran'ın ardından ikinci sırada yer almaktadır. Nüfusunun çoğunluğunu müslümanların oluşturduğu tek laik devlet olma özelliğine sahip Türkiye, bölgedeki diğer ülkelere de örnek teşkil etmesi bakımından farklı bir önem arz etmektedir.

2.4. Türkiye'nin Komşu Ülkeleri ile Ekonomik İlişkileri

Türkiye'nin kara sınırı olarak komşuları; kuzeybatıda Yunanistan ve Bulgaristan, kuzeydoğuda Gürcistan, Ermenistan ve Nahçıvan, güneydoğuda İran ve Irak, güneyde ise Suriye'dir. Türkiye, bölgesel bir güç olup bu gücünün muhafaza etmek yönünde komşu ve bölge ülkeleri ile gerek siyasi gerekse de ekonomik ilişkiler içerisinde.

Türkiye'nin sınır komşuları ile olan ihracat-ithalat rakamları üzerinden yapılan incelemede Türkiye ve Yunanistan arasındaki ekonomik ilişkiler;

⁴⁴ Bülent Ulaş, *Jeopolitik- Türkiye'nin Milli Güvenliği ve Avrupa Birliği Üyelik Süreci*, (Başlık Kitaplar, 2011), 17.

⁴⁵ a.g.e., 125.

⁴⁶ Ramazan Özey, *Jeopolitik-Tanımlar, Teoriler ve Değişimler* (Ankara: Pegem Akademi, 2017), 1.

⁴⁷ <https://population.un.org/wpp/> [Erişim Tarihi: 10.02.2020].

Tablo 2.2: Türkiye ve Yunanistan İhracat-İthalat Verileri (milyon \$).

	2014	2015	2016	2017	2018
İhracat	1.536	1.400	1.427	1.662	2.115
İthalat	4.043	1.860	1.214	1.896	2.104
Hacim	5.579	3.260	2.641	3.558	4.219
Denge	-2.507	-460	213	-234	11

<http://www.tuik.gov.tr> verilerinden elde edilmiştir. [Erişim Tarihi: 19.02.2020].

Tablo 2.2’de görüldüğü üzere, ihracat-ithalat dengesi bakımından genellikle Yunanistan lehine iken son yıllarda ilk defa 2016 yılında bu denge Türkiye lehine değişmiştir. Ayrıca Türkiye, Yunanistan’ın en çok ihracat gerçekleştirdiği ülkelerden birisi olma özelliğini korumaktadır.⁴⁸

Türkiye ve Bulgaristan arasındaki ihracat ve ithalat miktarları incelendiğinde;

Tablo 2.3: Türkiye ve Bulgaristan İhracat-İthalat Verileri (milyon \$).

	2014	2015	2016	2017	2018
İhracat	2.040	1.675	2.383	2.803	2.669
İthalat	2.846	2.254	2.142	2.773	2.501
Hacim	4.886	3.929	4.525	5.576	5170
Denge	-806	-579	241	30	168

<http://www.tuik.gov.tr> verilerinden elde edilmiştir. [Erişim Tarihi: 19.02.2020].

dengein son yıllarda Türkiye lehine değiştiği görülmektedir. Özellikle son yıllarda Türkiye, Bulgaristan’ın ithalat yaptığı ülkeler sıralamasında Almanya, Rusya, İtalya ve Romanya vb. ülkeler ile beraber üst sıralarda yer almaktadır. Bu yönü ile Türkiye, Bulgaristan açısından büyük ekonomik önem arz etmektedir.

Kafkasya’ya açılan bir kapı olarak Gürcistan’ın Türkiye için istikrarı ve toprak bütünlüğü önemlidir. Gürcistan-Türkiye ticaret hacmi her ne kadar “milyon dolar” seviyesinde kalsa da imza atılan projeler bu miktarı daha da yükseltebilecek potansiyele sahiptir.

⁴⁸ “Greece Exports, Imports, Trade Flow, Trade Balance”,

<https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/GRC/Year/2017/TradeFlow/EXPIMP/Partner/by-country> [Erişim Tarihi: 16.02.2020].

Ayrıca Bakü-Tiflis Ceyhan (BTC) Ham Petrol Boru Hattı, Gürcistan ile olan ilişkilerimizi ekonomik anlamda önemli bir seviyeye getirmektedir. BTC Boru Hattı ile başta Azeri petrolü olmak üzere Hazar Bölgesi'nde üretilecek olan petrolün emniyetli ve ekonomik olarak uygun bir şekilde Azerbaycan ve Gürcistan üzerinden Ceyhan'a taşınması hedeflenmiştir. Nitekim Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığının verilerine göre 13 Temmuz 2006 yılında işletmeye açılan hattan 2019 yılı ekim ayına kadar 3 milyar 314 milyon 965 bin 318 varil ham petrol sevkiyatı yapılmıştır.⁴⁹ Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu Hattı da bölgeye ticari anlamda hareketlilik getirmiştir.⁵⁰

Tablo 2.4: Türkiye ve Gürcistan İhracat-İthalat Verileri (milyon \$).

	2014	2015	2016	2017	2018
İhracat	1.444	1.109	1.176	1.208	1.315
İthalat	232	223	211	215	233
Hacim	1.676	1.332	1.387	1.423	1.548
Denge	1.212	886	965	993	1.082

<http://www.tuik.gov.tr> verilerinden elde edilmiştir. [Erişim Tarihi: 19.02.2020].

Bu gelişmeler çerçevesinde tablo 2.4'de görüldüğü üzere; Gürcistan ile Türkiye'nin ticaret hacmi görece düşük olmakla birlikte, ihracat ve ihracat miktarları önemli bir değişim göstermemektedir. İki ülke arasındaki ihracat-ithalat dengesi Türkiye lehinedir.

Ermenistan ile olan Akyaka sınır kapısı, 1993 yılında kapatılmıştır. Halen kapalı bulunmaktadır ve doğrudan ticaret yapılmamaktadır.

Türkiye ve İran arasındaki ihracat- ithalat bazlı veriler incelendiğinde aşağıda yer alan tablo 2.5'teki veriler elde edilmiştir.

⁴⁹ "Petrol Boru Hatları", <https://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Petrol-Boru-Hatlari> [Erişim Tarihi: 12.02.2020].

⁵⁰ "Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu Olumlu Sonuçlarını Göstermeye Başladı", <https://www.gazetekars.com/baku-tiflis-kars-demiryolu-olumlu-sonuclarini-gostermeye-basladi-28839h.htm> [Erişim Tarihi: 12.02.2020]. ⁵³ "Türkiye-Ermenistan Siyasi İlişkileri", <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-ermenistan-siyasi-iliskileri.tr>. [Erişim Tarihi: 12.02.2020].

Tablo 2.5: Türkiye ve İran İhracat-İthalat Verileri (milyon \$).

	2014	2015	2016	2017	2018
İhracat	3.886	3.663	4.966	3.259	2.393
İthalat	9.833	6.096	4.699	7.492	6.931
Hacim	13.719	9.759	9.665	10.751	9.324
Denge	-5.947	-2.433	267	-4.233	-4.538

<http://www.tuik.gov.tr> verilerinden elde edilmiştir. [Erişim Tarihi: 19.02.2020].

Tablo 2.5 incelendiğinde; iki ülke arasındaki ticaret hacminin son yıllarda düştüğü gözlenmektedir. 2014 yılında 13,7 milyar \$ olarak gerçekleşen ticaret hacmi 2018 yılında 9,3 milyar \$'a düşmüştür. Türkiye ve İran arasındaki son yıllardaki ithalat ve ihracat rakamlarına bakıldığında dengenin İran lehine olduğu görülmektedir.

Türkiye ve Irak arasındaki ihracat- ithalat bazlı veriler incelendiğinde aşağıda yer alan tablo 2.6'teki veriler elde edilmiştir.

Tablo 2.6: Türkiye ve Irak İhracat-İthalat Verileri (milyon \$).

	2014	2015	2016	2017	2018
İhracat	10.900	8.560	7.640	8.350	5.530
İthalat	270	300	840	1420	1120
Hacim	11.170	8.860	8.480	9.770	6.650
Denge	10.630	8.260	6.800	6.930	4.410

<http://www.tuik.gov.tr> verilerinden elde edilmiştir. [Erişim Tarihi: 19.02.2020].

Irak ile olan ekonomik ilişkilerimiz son yıllarda giderek zayıflamıştır. Tablo 2.6'ya göre Irak'a 2018 yılında yapılan ihracat 2014 yılına göre 5 milyar \$'dan fazla düşerek 5,5 milyar \$ olarak gerçekleşmiştir. Bunda 2014 yılında ülke topraklarının üçte birini işgal eden DAES terör örgütünün payı büyüktür.⁵¹ Günümüz itibari ile DAES'in etkisi zayıflamıştır.

Türkiye ve Suriye arasındaki ihracat ve ithalat miktarları esas alınarak tablo 2.7 hazırlanmıştır.

⁵¹ Fatih Muslu, "Ovaköy Sınır Kapısı Kapsamında Türkiye-Irak İlişkileri", *Seta Analiz Dergisi*, S. 264 (Ocak 2019): 9-10.

Tablo 2.7: Türkiye ve Suriye İhracat-İthalat Verileri (milyon \$).

	2014	2015	2016	2017	2018
İhracat	1.801	1.522	1.322	1.363	1.346
İthalat	115	51	65	71	69
Hacim	1.916	1.573	1.387	1.494	1415
Denge	1.686	1.471	1.257	1292	1.277

<http://www.tuik.gov.tr> verilerinden elde edilmiştir. [Erişim Tarihi: 19.02.2020].

İç karışıklıkların devam ettiği Suriye ile olan ekonomik ilişkiler son yıllarda giderek zayıflamıştır. Tablo 2.7'ye göre Türkiye'nin Suriye'ye olan ihracatı 2014 yılında 1 milyar 801 milyon \$ iken; 2018 yılında ise 1 milyar 346 milyon \$'a düşmüştür. İthalat ise 2014 yılına göre %40 azalarak 2018 yılında 69 milyon \$'a düşmüştür.

Savunma harcamaları, savunma hizmetinin bir gereği olup sürekli bir hizmettir. Jeopolitik konum savunma harcamalarını önemli ölçüde etkilemektedir. Türkiye de Orta Doğu ülkelerine sınırının olması, enerji kaynaklarına yakın olması, Asya ve Avrupa'da bir köprü görevi görmesi ve enerji nakil hatları ihtiva etmesi gibi nedenlerle stratejik önem taşımaktadır.

Türkiye, diğer ülkeler ile olduğu gibi Ermenistan hariç sınır komşuları ile ticari ilişkilerini devam ettirmektedir. Türkiye'nin komşu ülkeleri ile olan ekonomik ilişkilerinde, ihracat-ithalat dengesinin son yıllarda ağırlıklı olarak Türkiye lehine gerçekleştiği tespit edilmiştir.

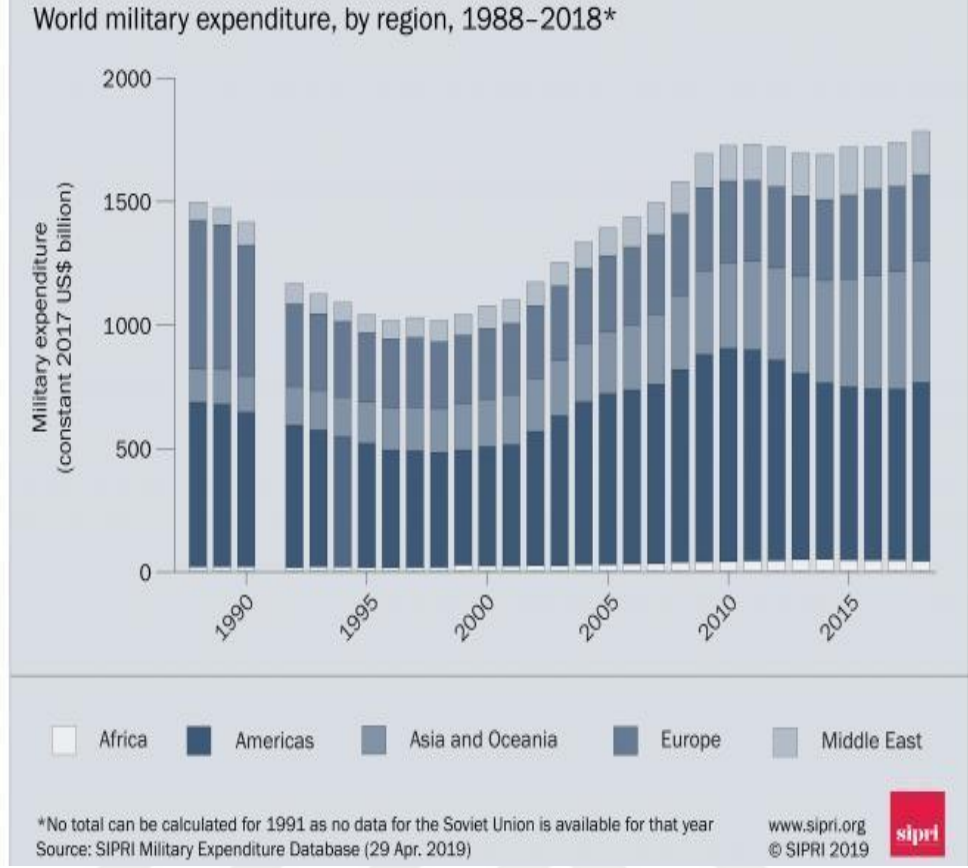
3. DÜNYADA VE TÜRKİYE’DE SAVUNMA HARCAMALARI

Devletlerin savunmaya harcadıkları payları devlet sırrı olarak görmeleri, yaptıkları harcamaları dünya kamuoyundan saklamak istemeleri, bazı ülkelerin savunma harcamaları diye adlandırdıkları payın başka ülkelere aynı şekilde sınıflandırmamaları sebebiyle tam ve doğru olarak belirlenebilmesi zordur. Bu kapsamda, Stockholm International Peace Research Institute(Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü-SIPRI) savunma harcamalarını rapor eden kuruluşlardan biridir. SIPRI, ülkelerin savunma harcamalarını NATO kalemlerine göre sınıflandırması, hem bölgesel hem de ülkeler nezdinde detaylı kayıt tutması bakımından savunma harcamalarının araştırılmasında en çok tercih edilen veri kaynaklarından biridir. Bu doğrultuda bu çalışmada yer alan savunma harcamaları verileri, SIPRI kaynaklı olacaktır.

3.1. Dünyada Savunma Harcamaları

İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra Dünya, NATO ve Varşova Paktı etrafında toplanarak iki kutuplu bir düzen almış ve “Soğuk Savaş” olarak adlandırılan dönem başlamıştır.

Tüm dünyada beklentiler, Soğuk Savaş’ın sona ermesi nedeni ile savunma harcamalarının azalacağı yönünde olmasına rağmen bu dönemde de ülkeler savunmaya önemli oranda pay ayırmış, Soğuk Savaş’ın bitiminden sonra ise savunma harcamaları azalma eğilimi göstermekle birlikte 1999’dan sonra yükselme eğilimi göstermiş ve 2018 yılında zirveye ulaşmıştır.

Şekil 3.1: Dünyada Askeri Harcamalar

“World Military Expenditure 1988-2018”, <https://www.sipri.org/media/pressrelease/2019/world-military-expenditure-grows-18-trillion-2018> [Erişim Tarihi: 20.02.2020].

Şekil 3.1’de görüldüğü üzere 2018 yılında yapılan dünya askeri harcamaları bir önceki yıla nazaran %2,6 artarak 1 trilyon 822 milyar \$’a yükselmiştir. Bu miktar Soğuk Savaş öncesi 1988 yılında yapılan harcamaları dahi geride bırakmıştır. Bir başka açıdan değerlendirildiğinde Soğuk Savaş sonrası harcamaların en düşük olduğu 1998 yılındaki harcamalara göre %76 daha yüksektir.

SIPRI verilerine göre 2018 yılında yapılan harcama küresel GSYH’nin %2,1’ine tekabül etmektedir. Ayrıca bu harcamalar tüm dünyadaki silahlanma için 2017 yılına göre kişi başına 9 \$ artarak 2018 yılında 239 \$ harcandığını göstermektedir.

Tablo 3.1: Ülkelerin Savunma Harcamalarının GSYH İçindeki ve Dünyadaki Payı

Sıra		Ülke	2018 Harcamalar (milyar \$)	GSYH İçindeki Harcama Oranı (2018)	2018 Yılı Dünyadaki Payı (%)
2018	2017				
1	1	ABD	649	3.2	36
2	2	Çin	250	1.9	14
3	3	S. Arabistan	67,6	8.8	3.7
4	5	Hindistan	66,5	2.4	3.7
5	6	Fransa	63,8	2.3	3.5
Ara Toplam			1097	...	60
6	4	Rusya	61,4	3.9	3.4
7	7	Birleşik Krallık	50	1.8	2.7
8	9	Almanya	49.5	1.2	2.7
9	8	Japonya	46.6	0.9	2.6
10	10	Güney Kore	43.1	2.6	2.4
11	13	İtalya	27.8	1.3	1.5
12	11	Brezilya	27.8	1.5	1.5
13	12	Avustralya	26.7	1.9	1.5
14	14	Kanada	21.6	1.3	1.2
15	15	Türkiye	19	2.5	1.0
16	16	İspanya	18.2	1.3	1.0
17	17	İsrail	15.9	4.3	0.9
18	18	İran	13.2	2.7	0.7
19	24	Polonya	11.6	2.0	0.6
20	19	Pakistan	11.4	4.0	0.6
Dünya Toplam			1822	2.1	100

“The 40 countries with the highest military expenditure in 2018”, <https://www.sipri.org> [Erişim Tarihi: 20.02.2020].

Tablo 3.1’e göre göre savunmaya en çok para harcayan ilk 15 ülke kendi aralarında yer değiştirmekle birlikte 2017 yılına göre aynı kaldığı tespit edilmiştir. Dikkat çeken bir nokta olarak Rusya’nın 2006 yılından beri ilk defa ilk 5 ülkenin dışında yer alması göze çarpmaktadır. 2018 yılında savunmaya en fazla harcama yapan ilk 5 ülke olarak ABD, Çin, Suudi Arabistan, Hindistan ve Fransa yer almakta ve söz konusu 5 ülkenin yapmış olduğu harcamalar tüm dünyada yapılan harcamaların %60’ına tekabül etmektedir. Zirvede yer alan ilk 15 ülkenin harcamaları ise 1 trilyon 470 milyar \$ tutarak, küresel askeri harcamaların %81’ine denk gelmektedir.

ABD savunmaya yaptığı 649 milyar \$'lık harcama ile küresel savunma harcamalarının %36'sına tekabül ederek ve neredeyse kendinden sonraki ilk 8 ülkenin harcamalarının toplamına eş değer olarak büyük farkla önde yer almaktadır.

ABD'nin bu şekilde yüksek miktarlardaki savunma harcamaları bütçe açığına sebep olmaktadır. 2018 yılında ABD bütçesi 779 milyar \$ açık vermiştir.⁵² GSYH'nin %78'ini oluşturan bu miktar, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ABD'nin en büyük bütçe açığını teşkil etmektedir. Mevcut bütçe açığı, Amerikan yönetimin harcamalarını inceleyerek yönetimlere rehber olan Kongre Bütçe Ofisinin (KBO) raporuna göre 2018 yılını takip eden 30 yıl boyunca daha da artacağı tahmin edilmektedir.⁵³ Dünyada en çok dış borca sahip olan ABD'nin bütçe açığına sebep olan en büyük gerekçe olarak 2001 yılından 2019 yılına kadar 2.4 trilyon \$ maliyeti olan deniz aşırı askeri operasyonlar gösterilmektedir.⁵⁴

ABD'nin ardından savunma harcamalarına en çok pay ayıran ülke olarak Çin gelmektedir. Yaptığı 250 milyar \$'lık harcama ile Çin bu anlamda küresel ölçekte yapılan harcamaların %14'ünü oluşturmaktadır. 2018 yılında Çin 24'üncü kez art arda savunma harcamalarında artış göstermiştir ve aynı yıl yaptığı harcamalar 1994 yılındaki harcamalarının neredeyse 10 katıdır. Çin'in savunma harcamalarını ekonomik büyüme ile bağlantılı olarak yaptığı gözlemlendiğinde gelecek yıllarda büyüme hızındaki düşüş beklentisi ile örtüşerek savunma harcamalarının artışında azalma görülebileceği SIPRI uzmanları tarafından değerlendirilmektedir.

2018 yılında bir önceki yıla nazaran %6,5'lik düşüğe rağmen Suudi Arabistan 67,6 milyar \$'lık savunma harcaması ile dünyada üçüncü sırada yer almaktadır. Suudi Arabistan silah tedarikinin büyük çoğunluğunu ABD'den gerçekleştirmektedir. 2011-2015 yılları arasında yaptığı alımla aynı yıllarda ABD'nin toplam silah satışının %10'unu gerçekleştirdiği Suudi Arabistan, 2017 yılında ABD ile 110 milyar değerinde silah anlaşması yapmış ve takip eden

⁵² "US Budget Deficit Hits Highest Level in 6 Years", The Washington Times, https://www.washingtontimes.com/news/2018/oct/15/us-budget-deficit-hits-highest-level-in-6-years/?utm_source=GOOGLE&utm_medium=cpc&utm_id=chacka&utm_campaign=TWT++DSA&gclid=Cj0KCQiAnL7yBRD3ARIsAJp_oLaUDw0InNGPPqljci2XH1JTBfaEdxptBRQ99a6p7YuUYUFhhpNYT00aAsc0EALw_wcB [Erişim Tarihi: 22.02.2020].

⁵³ "The 2018 Long-Term Budget Outlook", Congressional Budget Office, <https://www.cbo.gov/publication/53919> [Erişim Tarihi: 22.02.2020].

⁵⁴ "Current US Federal Budget Deficit: 3 Reasons the US Deficit is Out of Control", <https://www.thebalance.com/current-u-s-federal-budget-deficit-3305783> [Erişim Tarihi: 22.02.2020].

on yıl içinde ise ABD'nin Suudi Arabistan'a 350 milyar \$'lık silah satışı öngörülmüştür.⁵⁵⁻

⁵⁶ Suudi Arabistan'ın da içinde bulunduğu Ortadoğu ülkeleri 2009-2013 yıllarına nazaran 2014-2018 yılları arasında silah satın alımlarını %87 arttırmıştır ve ABD'nin payı bu bölgeye satılan silahların %54'ünü oluşturmaktadır.⁵⁷

2017 yılında altıncı sırada olan Fransa 5'inci sıraya yükselmiş, aynı yıl 4'üncü sırada olan Rusya ise 6'ncı sıraya düşmüştür.

Kanada, Fransa, Almanya, İtalya, Türkiye, Birleşik Krallık ve ABD birer NATO üyesi olup en çok harcama yapan ilk 15 ülke içerisinde yer almaktadırlar. Birlikte bu 7 ülke 2018 yılında 880 milyar \$ ile küresel savunma harcamalarının %48'ini oluşturmuşlardır. Aynı yıl tüm 29 NATO üyesi ülkelerin yapmış olduğu harcamalar 963 milyar \$'dır. Bu oran tüm dünya harcamalarının %53'ünü oluşturmaktadır.

Türkiye listede 2018 yılında 2017 yılına göre değişmeyerek 15'inci sırada yer almıştır. NATO ülkeleri arasında ABD, Fransa, Birleşik Krallık, Almanya, İtalya ve Kanada'nın ardından Türkiye savunma harcamalarına en çok pay ayıran 7'nci NATO üyesi ülke olmuştur. Avrupa ülkeleri içinde ise Fransa, Rusya, Birleşik Krallık, Almanya ve İtalya'nın ardından Türkiye 6'ncı sırada yer almıştır.

Araştırmalara göre milli gelir, savunma harcamalarına ayrılan payda gelişmekte olan ülkeler için önemli bir kıstas olarak belirlenmiştir. Gelişmekte olan ülkelerin kendi savunma ihtiyaçlarını, yeterli seviyede savunma sanayi kuramamaları sebebi ile gelişmiş ülkelere sağladıkları ortaya konmuştur.⁵⁸ Ayrıca savunma harcamalarına gelişmekte olan ülkelerin, gelişmiş ülkeler ile karşılaştırıldığında milli gelirlerinden daha fazla pay ayırdıkları tespit edilmiştir.

⁵⁵ "US-Saudi Arabia Seal Weapons Deal Worth Nearly \$110 Billion Immediately, \$350 Billion Over

⁵⁶ Years", <https://www.cnbc.com/2017/05/20/us-saudi-arabia-seal-weapons-deal-worth-nearly-110billion-as-trump-begins-visit.html> [Erişim Tarihi: 22.02.2020].

⁵⁷ "U.S., Saudi Arms Transfers Top Global Trade", Arms Control Association, <https://www.armscontrol.org/act/2019-04/news/us-saudi-arms-transfers-top-global-trade> [Erişim Tarihi: 22.02.2020].

⁵⁸ Aziz Akgül, *Dünyada Savunma Harcamaları ve Savunma Sanayilerinin Yapısı*, 1. bs. (Ankara: Özel Yayın, 1987), 5.

3.2. Dünyada Savunma Harcamaları Açısından Bölgesel Trendler

Dünyadaki savunma harcamaları farklı bölgelerde farklı oranlarda değişim göstermiştir. Dünyadaki tüm bölgelerde artış eğilimi gerçekleşirken; Afrika bölgesinde azalış tespit edilmiştir.

Orta Doğu bölgesine ait veriler, güvenilir olmadıkları gerekçesi ile 2015'ten günümüze kadar geçen sürede yayınlanmamıştır. Söz konusu bölgede yer alan ülkelerin harcamaları dünya genel toplamının içine dâhil edilerek tablo 3.2 oluşturulmuştur.

Tablo 3.2: Dünyada Bölgelere Göre Savunma Harcamaları.

Bölgeler	2018 Yılı Harcamaları	2017-2018 Değişim	2018 Yılı Dünya Payı (%)
Dünya	1.822	2.6	100
Afrika	40.6	-8.4	2.2
Kuzey Afrika	22.2	-5.5	1.2
Sahra Altı Afrika	18.4	-11	1.0
Amerika	735	4.4	40
Merkez Amerika	8.6	8.8	0.5
Kuzey Amerika	670	4.4	37
Güney Amerika	55.6	3.1	3.1
Asya ve Okyanusya	507	3.3	28
Merkez ve Güney Asya	85.9	4.2	4.7
Doğu Asya	350	4.1	19
Okyanusya	29.1	-2.9	1.6
Güneydoğu Asya	41.9	-0.8	2.3
Avrupa	364	1.4	20
Merkez Avrupa	28.3	12	1.6
Doğu Avrupa	69.5	-1.7	3.8
Batı Avrupa	266	1.4	15

"Military expenditure, by region and subregion, 2018", <https://www.sipri.org> [Erişim Tarihi: 20.02.2020].

Tablo 3.2'de yer alan verilere göre 2018 yılında Afrika'da savunmaya harcanan miktar %8,4 düşerek 40,6 milyar \$ olarak gerçekleşmiştir. Bu oran dünya küresel savunma harcamalarının %2,2'sine tekabül etmektedir. Kuzey Afrika'da savunmaya 2017 yılına kıyasla %5,5 düşüş gerçekleşerek 2018 yılında 2,2 milyar \$ harcanmıştır. Sahra Altı Afrika'da ise bir önceki yıla nazaran %11 düşerek 18,4 milyar \$ harcanmıştır.

Burada dikkat çeken nokta ise Kuzey Afrika Bölgesini oluşturan 4 dört ülkenin (Cezayir, Libya, Fas, Tunus) Sahra Altı Bölgesini oluşturan 45 ülkeden daha fazla harcama yapmasıdır. Sahra Altı Afrika’da kayda değer düşüşler görülmektedir. İlki %50 düşüş oranı ile Güney Sudan’dır. Ülkede iç savaşın çıkması ekonomiyi zor bir duruma sokmuş ve harcamalar önemli oranda azalmıştır. İkincisi ise %49’luk düşüş yaşayan Güney Sudan’ın komşusu Sudan’dır. Ülkede yaşanan ihtilaf harcamaların kısılmasına neden olmuştur.⁵⁹ Güney Afrika’nın ardından Afrika’nın savunmaya en çok harcama yapan ülkesi Nijerya’nın savunma harcamaları ise 2018 yılında bir önceki yıla göre %18 artarak 2 milyar \$’a ulaşmıştır.

Amerika kıtasında yapılan harcamalar 735 milyar \$ ile küresel harcamaların %40’ını oluşturmaktadır. Bölgedeki üç ülke olan ABD, Brezilya ve Kanada dünyada en çok harcama yapan ilk 15 ülke arasında yer almaktadır. ABD ve Kanada’nın harcamaları Amerika Bölgesinin harcamalarının %91’ini oluşturmaktadır. Brezilya’nın harcamaları ise Güney Amerika Bölgesinin harcamalarının %50’sini oluşturmaktadır.

Asya ve Okyanusya’daki 2018 yılında 507 milyar \$ olan savunma harcamaları, küresel harcamaların %28’ini oluşturmaktadır. Dünya sıralamasında 2’nci sırada bulunan Çin, 4’üncü sırada bulunan Hindistan, 9’uncu sırada bulunan Japonya, 10’uncu sırada bulunan Güney Kore ve 13’üncü sırada bulunan Avustralya bu bölgede bulunan önemli güçlerdir. Harcamaların 1988’den beri sürekli arttığı tek bölgedir ve bölge 2009’dan 2018’e kadar %46 gibi önemli bir artışa sahne olmuştur. Bölgedeki harcamaların büyük çoğunluğunu bölgenin toplam harcamalarının %49’una sahip olan Çin oluşturmaktadır.

Avrupa’daki harcamalar 2018 yılında %1,4 artış ile 364 milyar \$ olarak gerçekleşmiştir. Harcamalar Orta ve Batı Avrupa’da artarken Doğu Avrupa’da ise düşmüştür. Küresel harcamaların %20’sini oluşturan Avrupa, bölgeler sıralamasında Amerika ve Asya-Okyanusya bölgelerinin ardından üçüncü sırada gelmektedir. İlk 15’te yer alan 5 ülke olan Fransa (5) , Rusya (6) , Birleşik Krallık (7) , Almanya (8) ve İtalya (11) bu bölgede yer almaktadır. Batı Avrupa ülkelerinin harcamaları 2018 yılında 266 milyar \$ ile tüm Avrupa bölgesinin dörtte üçünü oluşturmuştur. Doğu Avrupa’da 2018 yılındaki harcamalar 69,5 milyar \$ ile 2017 yılına göre %1,7 düşmüş, ancak 2009 yılına nazaran %29 artmıştır. Orta Avrupa’daki harcamalar ise 2018 yılında 28,3 milyar \$ ile Avrupa bölgesinin toplam

⁵⁹ Sudan Cumhuriyeti, 2011 yılında ülkedeki iç savaş nedeniyle Güney Sudan ve Sudan olarak ikiye bölünmüştür. Her iki devlet de BM tarafından tanınmaktadır.

harcamasının %7,8'ini teşkil etmektedir. Bu oran 2017 yılına göre %12, 2009 yılına göre ise %35 artmıştır. Raporda söz konusu artışların sebebi olarak ise Rusya kaynaklı tehdit algılamaları olarak değerlendirilmektedir. Avrupa'nın savunmaya en çok harcama yapan üçüncü ülkesi Almanya 2018 yılında gayrisafi yurt içi hasılasının 1,2'sini bu yönde kullanmıştır. Küresel operasyonlarda daha büyük rol oynamak isteyen Almanya'nın harcamalarını gelecekte daha da arttıracığı tahmin edilmektedir. Rusya'nın 2018 yılında yapmış olduğu 61,4 milyar \$'lık harcama Doğu Avrupa harcamalarının %88'ine karşılık gelmektedir.

3.3. Dünyada Savunma Harcamalarının İhracat ve İthalattaki Yeri

Dünyada gelişmiş ülkelerin 2014-2018 yılları arasındaki verilere göre ihracatta payının yüksek olduğu gözlenirken; gelişmekte olan ülkelerin ise ithalat payında üst sıralarda olduğu tespit edilmiştir. Söz konusu yıllardaki veriler incelenerek tablo 3.3 oluşturulmuştur.

Tablo 3.3: Dünyada Savunma Sanayinde İhracatı En Yüksek 20 Ülke (milyon \$)

Sıra	Ülke	2014	2015	2016	2017	2018	2014-2018
1	ABD	9.601	9.931	9.955	12.485	10.508	52.480
2	Rusya	5.387	5.842	6.685	5.741	6.409	30.064
3	Fransa	1.643	2.017	2.218	2.302	1.768	9.948
4	Almanya	1.790	1.759	2.518	1.980	1.277	9.324
5	Çin	1.160	1.845	2.360	1.227	1.040	7.633
6	Birleşik Krallık	1.651	1.179	1.367	1.235	741	6.171
7	İspanya	1.050	1.163	471	820	1.188	4.692
8	İsrail	393	721	1.441	1.254	707	4.517
9	İtalya	671	664	619	802	611	3.366
10	Hollanda	631	461	471	1.132	369	3.064
11	Güney Kore	163	101	479	751	1.083	2.577
12	Ukrayna	622	342	471	293	224	1.951
13	İsviçre	336	466	215	184	243	1.443

Tablo 3.3– devam.

14	Türkiye	189	292	315	245	364	1.405
15	İsveç	335	182	269	84	134	1.003
16	Kanada	202	346	120	64	84	816
17	Norveç	164	212	122	153	64	714
18	BAE	73	128	92	103	113	510
19	Çekya	26	150	148	98	64	486
20	Belarus	68	142	152	50	56	469
	Toplam	---	---	---	---	---	142.633
	Diğerleri	698	575	1022	822	540	3658
	Dünya	26853	28516	31511	31824	27587	146.291

“TIV of arms exports from the top 20 largest exporters, 2014-2018”, <https://www.sipri.org> [Erişim Tarihi: 23.02.2020].

Tablo 3.3’de yer alan SIPRI verilerine göre 2014-2018 yılları arasındaki beş yıllık dönemde dünyada savunma sanayinde yapılan ihracatların toplamı 146 milyar 291 milyon \$ olarak tespit edilmiştir. İhracatta en yukarıda yer alan 20 ülkenin toplamı ise 142 milyar 633 milyon \$ olarak belirlenmiştir. İlk 20 ülkenin dışındaki tüm ülkelerin yapmış olduğu ihracat ise 3 milyar 658 milyon \$’dır. Bir başka değerlendirme ile ilk 20 ülkenin yapmış olduğu ihracat tüm dünya ülkelerinin yapmış olduğu ihracatın %97,49’unu oluşturmaktadır.

En büyük silah ihracatçısı ülke önceki yıllarda olduğu gibi ABD’dir. ABD 52 milyar 480 milyon \$’lık ihracatı ile 2014-2018 yılları arasında dünyanın savunma sanayi alanında yapılan toplam ihracatının %35,87’sini oluşturmaktadır. ABD ihracatında en çok pay %53’lük bir oran ile uçak satışına aittir. 2018 yılı itibarı ile son 5 yılda 14 ülkeye 255 adet savaş uçağı satmıştır. Satmış olduğu güdümlü füzeler ise toplam savunma sanayi ihracatının %19’una tekabül etmektedir.⁶⁰

⁶⁰ “SIPRI 2018 Güncellemesi”, <http://www.sasad.org.tr/uploaded/SIPRI-2018-Guncellemesi.pdf> [Erişim Tarihi: 23.02.2020].

ABD'nin ardından söz konusu 5 yıllık dönemde en çok ihracatı Rusya yapmıştır. Rusya'nın ihracatını gerçekleştirdiği 48 ülke arasında Hindistan, Çin ve Cezayir ilk 3 ülke konumundadır.⁶¹

Rusya'nın ardından sırası ile ilk 10 ülke arasında Fransa, Almanya, Çin, Birleşik Krallık, İspanya, İsrail, İtalya ve Hollanda yer almaktadır. Türkiye'nin 2014 yılından itibaren artan bir eğilimi olup 2014-2018 yılları arasında en çok ihracat yapan ülkeler sıralamasında 1 milyar 405 milyon \$'lık ihracatı ile 14'üncü sırada yer almıştır.

Savunma harcamaları açısından değerlendirildiğinde ihracat listesinde gelişmiş ülkeler yer alırken; ithalat listesinde ise henüz kendi savunma sanayi altyapısını tam olarak tamamlayamamış olan gelişmekte olan ülkeler yer almaktadır. Bu maksatla 2014-2018 yılları arasındaki ithalat verileri kullanılarak tablo 3.4 oluşturulmuştur.

Tablo 3.4: Dünyada Savunma Sanayinde İthalatı En Yüksek 20 Ülke (milyon \$).

Sıra	Ülke	2014	2015	2016	2017	2018	2014-2018
1	S. Arabistan	2.741	3.334	2.923	4.060	3.810	16.869
2	Hindistan	3.334	3.065	3.021	2.917	1.539	13.876
3	Mısır	420	1.438	1.684	2.403	1.484	7.429
4	Avustralya	919	1.464	1.025	1.813	1.572	6.793
5	Cezayir	430	858	2.873	962	1.318	6.441
6	Çin	1.137	1.169	1.041	1.190	1.566	6.103
7	BAE	791	1.266	1.193	1.074	1.101	5.425
8	Irak	636	1.422	1.730	966	596	5.350
9	G. Kore	721	272	1.113	1.068	1.317	4.492
10	Vietnam	1.218	862	858	755	546	4.240
11	Pakistan	770	849	864	752	777	4.012
12	Endonezya	1.188	445	383	1.220	354	3.590
13	Türkiye	1.526	441	331	425	685	3.408
14	Katar	55	518	896	664	816	2.949
15	İsrail	546	687	609	536	498	2.875

⁶¹ "The Top Ten Arms Exporting Countries in 2018", <https://www.armytechnology.com/features/arms-exports-by-country/> [Erişim Tarihi: 23.02.2020].

Tablo 3.4– devam.

Sıra	Ülke	2014	2015	2016	2017	2018	2014-2018
16	ABD	548	516	446	524	613	2.646
17	Tayvan	1.078	630	97	493	129	2.426
18	Umman	715	127	423	777	316	2.359
19	Birleşik Krallık	211	397	259	952	533	2.352
20	İtalya	140	252	762	729	311	2.193
	Toplam	---	---	---	---	---	105.828
	Diğerleri	7.728	8.505	8.981	7.542	7.708	40.463
	Dünya	26853	28516	31511	31824	27587	146.291

“TIV of arms from the top 20 largest importers, 2014-2018”, <https://www.sipri.org>
[Erişim Tarihi: 23.02.2020].

Tablo 3.4’de yer alan SIPRI verilerine göre 2014-2018 yılları arasındaki beş yıllık dönemde dünyada savunma sanayinde yapılan ithalatların toplamı 146 milyar 291 milyon \$ olarak tespit edilmiştir. İthalatta ilk 20 ülkenin harcamalarının toplamı ise 105 milyar 828 milyon \$ olarak belirlenmiştir. İlk 20 ülkenin dışındaki tüm ülkelerin yapmış olduğu ithalat ise 3 milyar 658 milyon \$’dır. Diğer bir bakış açısı ile ilk 20 ülkenin yapmış olduğu ithalat tüm dünya ülkelerinin yapmış olduğu ithalatın %72,34’ünü oluşturmaktadır.

En büyük silah ithalatçısı ülke önceki yıllarda olduğu gibi Suudi Arabistan’dır. Suudi Arabistan, 16 milyar 869 milyon \$’lık ithalatı ile 2014-2018 yılları arasında dünyanın savunma sanayi alanında yapılan toplam ithalatının %11,53’ünü oluşturmaktadır.

Suudi Arabistan’ın en büyük tedarikçisi konumunda ABD bulunmaktadır. Suudi Arabistan son beş yılda yaptığı harcamalar ile bu konuda zirvede yer almıştır.

Suudi Arabistan’ın ardından sırası ile ilk 10 ülke arasında Hindistan, Mısır, Avustralya, Cezayir, Çin, BAE, Irak, Güney Kore ve Vietnam yer almaktadır.

Türkiye listede 13’üncü sırada yer almıştır. Türkiye’nin son 5 yılda gerçekleştirdiği en büyük ithalat 1 milyar 526 milyon \$ ile 2014 yılında gerçekleşmiştir. Müteakip yıllarda ise azalan bir eğilim gösterdiği söylenebilir.

Küresel silah satışlarında ülkelerin ihracatına katkı yapan en önemli etmenlerden birisi sahip olduğu özel ve devlete ait silah şirketlerinin yapmış olduğu satışlardır. Bu anlamda

dünyada 2018 yılında en çok satışı gerçekleştiren Amerikan silah şirketleri, ülkelerinin ihracatına en çok katkı yapan savunma sanayi şirketleri olmuşlardır.

2018 yılında en çok ihracat gerçekleştiren küresel savunma sanayi şirketleri tablo 3.5'te yer almaktadır.

Tablo 3.5: En Çok Savunma Sanayi İhracatı Yapan 20 Şirket (milyon \$).

Sıra	Şirket Adı	Ülke Adı	2018 Silah Satışı
1	Lockheed Martin	ABD	47.260
2	Boeing	ABD	29.150
3	Northrop Grumman	ABD	26.190
4	Raytheon	ABD	23.440
5	General Dynamics	ABD	22.000
6	BAE Systems	B. Krallık	21.210
7	Airbus Group	Trans-Avrupa	11.650
8	Leonardo	İtalya	9.820
9	Almaz-Antey	Rusya	9.640
10	Thales	Fransa	9.470
11	United Technologies	ABD	9.310
12	L3 Technologies	ABD	8.250
13	Huntington Ingalls Industries	ABD	7.200
14	Honeywell International	ABD	5.430
15	United Aircraft	Rusya	5.420
16	Leidos	ABD	5.000
17	Harris	ABD	4.970
18	United Shipbuilding	Rusya	4.700
19	Booz Allen Hamilton	ABD	4.680
20	Rolls-Royce	B. Krallık	4.680
54	ASELSAN	Türkiye	1.740
84	TUSAŞ	Türkiye	1.070

“The SIPRI Top 100 Arms-Producing and Military Services Companies”,
https://www.sipri.org/sites/default/files/2019-12/1912_fs_top_100_2018.pdf

Tablo-3.5'te gösterildiği üzere listenin ilk beşinde Amerikan şirketleri yer almaktadır. Listenin zirvesindeki Amerikan şirketi Lockheed Martin ise dünyada 2018 yılında yapmış

olduğu 47 milyar 260 milyon \$ ile yine bir Amerikan şirketi olan Boeing'den aynı yıl içinde 18 milyar \$ daha fazla satış yapmıştır.

Listenin ilk 20 sırasında Amerikan şirketleri haricinde Birleşik Krallık, Rusya, İtalya ve Fransa şirketleri bulunmaktadır. İlk 20'de Amerikan ve Avrupa şirketleri haricinde başka şirketler bulunmaması dikkat çekicidir.

ASELSAN, 2018 yılında yapmış olduğu 1 milyar 740 milyon \$'lık satışla listede 54'üncü, Türk Havacılık ve Uzay Sanayii (TUSAş) ise 1 milyar 70 milyon \$'lık satışı ile 84'üncü sırada yer alan iki Türk şirketi olmuştur.

ROKETSAN A.ř., NATO'nun entegre lojistik ve hizmetlerini sağlayan NATO Destek ve Tedarik Ajansının (NSPA) da tedarikçisi olarak 2019 yılında yapmış olduğu 1 milyar 740 milyon \$'lık satışla dünya savunma sanayi aktörleri sıralamasında SIPRI gibi bir sıralama yapan Defense News'e⁶² göre geçen yıl 96'ncı sıradan 89'uncu sıraya yükselerek listede yerini almıştır.⁶³

Ayrıca, BMC Otomotiv Sanayi ve Ticaret A.ř. de 2019 yılında yapmış olduğu 1 milyar 740 milyon \$'lık satışla Defense News sıralamasına 85'inci sıradan ilk defa olarak listeye girebilmiştir.

3.4. Türkiye'nin Komşu Ülkelerinin Savunma Harcamaları

SIPRI'nin bölgesel raporuna göre, Türkiye'nin komşularından Yunanistan Batı Avrupa bölgesinde, Bulgaristan Orta Avrupa bölgesinde, Gürcistan ve Ermenistan ise Doğu Avrupa bölgesinde yer almaktadır. Türkiye ise; Suriye, Irak ve İran ile birlikte Orta Doğu bölgesinde yer almaktadır.

Türkiye'nin komşularının savunma harcamalarının eğilimini daha kapsamlı incelemek amacıyla 2009-2018 yılları arasındaki verileri içeren on yıllık bir dönem esas alınarak tablo 3.6 oluşturulmuştur.

⁶² "Top 100 for 2019", <https://people.defensenews.com/top-100/> [Erişim Tarihi: 18.05.2020].

⁶³ Tolga Öz, "Reverse Logistics and Applications in the Defense Industry" (Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007), 112.

Tablo 3.6: Türkiye'nin Komşularının Savunma Harcamaları Ülke (milyon \$).

	İran	Irak	Yunanistan	Bulgaristan	Ermenistan	Gürcistan
2009	13.959	3.929	9.095	860	363	536
2010	14.204	4.427	6.989	817	380	402
2011	12.809	4.771	5.627	693	348	362
2012	13.497	4.338	4.977	709	356	375
2013	10.661	7.999	4.648	758	401	341
2014	10.574	6.963	4.610	715	407	331
2015	11.123	9.536	4.889	677	441	294
2016	12.604	5.971	5.092	782	433	316
2017	13.931	7.416	5.094	824	444	308
2018	13.194	6.318	5.227	1.096	609	317
2009-2018	126.556	61.668	56.248	6.835	4.182	3.582

<https://www.sipri.org> den uyarlandı. [Erişim Tarihi: 23.02.2020].
Suriye'de devam eden ihtilaf nedeni ile sağlıklı veriler yer almamıştır.

Tablo 3.6'da Türkiye'ye komşu olan ülkelerin 2009-2018 yıllarındaki on yıllık bir dönemi kapsayan savunma harcamaları verilmiştir. Yapılan harcamaların toplamı esas alınarak hazırlanan tabloya göre İran'ın harcamalarının diğer ülkelere kıyasla çok daha fazla olduğu görülmektedir. On yıllık bir dönemde İran, 126 milyar \$ ile ardından gelen Irak'tan 65 milyar \$ daha fazla harcamıştır.

Türkiye'nin komşuları arasında İran'ın ardından on yıllık dönemde savunma harcamaları sıralamasında 61 milyar \$ ile Irak gelmektedir. Irak'ın harcamaları, İran'ın harcamalarının yaklaşık yarısı kadardır.

56 milyar \$'lık harcaması ile Yunanistan, Irak'ın harcamalarına yaklaşmıştır. Yunanistan'ın savunma harcamalarını 2009 yılından sonra önemli oranda düşürdüğü görülmektedir. 2010 yılında hükümet bütçe açıklarını kapatmak için sert tedbirler almış ve almış olduğu bu tedbirler arasında askeri harcamaların önemli oranda kısılması da yer almıştır.

Yunanistan'ın ardından gelen Bulgaristan, Ermenistan ve Gürcistan'ın savunma harcamaları ise görece mütevazı olarak değerlendirilebilir. Söz konusu on yıllık dönemde Bulgaristan 6 milyar 835 milyon \$, Ermenistan 4 milyar 182 milyon \$, Gürcistan ise 3 milyar 582 milyon \$ savunma harcamalarına kaynak ayırmıştır.

3.5. Türkiye'nin Savunma Harcamaları

Soğuk Savaş sonrasında beklentiler dünyada savunma harcamaların düşmesi yönünde olmuştur. 1998'e kadar bu beklenti gerçekleşmiş, 1998'de yükseliş göstermiş, 2018 yılında ise zirveye ulaşmıştır. Türkiye'nin savunma harcamaları trendi dünya savunma harcamaları trendi ile benzerlik göstermektedir.

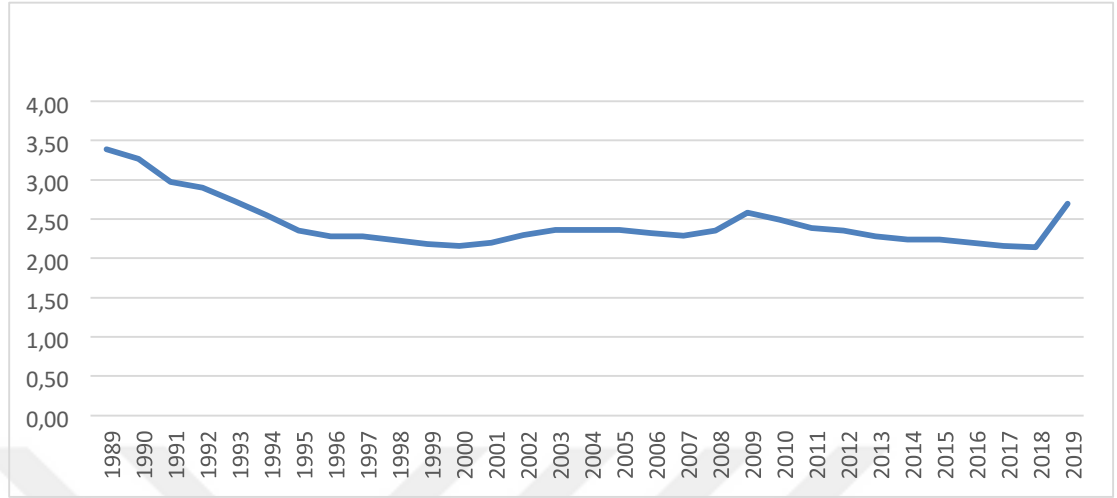
Tablo 3.7: Türkiye'nin Savunma Harcamaları (milyon \$, 1989-2018).

Yıllar	Harcamalar	Yıllar	Harcamalar
1989	6.750	2004	10.782
1990	8.157	2005	10.392
1991	8.385	2006	10.878
1992	8.820	2007	10.489
1993	9.751	2008	10.640
1994	9.534	2009	11.385
1995	9.794	2010	11.184
1996	10.961	2011	11.280
1997	11.424	2012	11.556
1998	11.970	2013	11.868
1999	13.217	2014	11.955
2000	12.791	2015	13.302
2001	11.726	2016	14.423
2002	12.476	2017	15.840
2003	11.603	2018	19.649

"Military Expenditure by Country in Constant 1988-2019 \$ ",
<https://www.sipri.org/sites/default/files/Data%20for%20all%20countries%20from%201988%E2%80%932019%20in%20constant%20%282018%29%20USD.pdf> [Erişim Tarihi: 25.02.2020].

Tablo 3.7 incelendiğinde Türkiye'nin savunma harcamaları 1990-2000 yılları arasında önemli oranda artış göstermiş, 2000'li yıllarda sabit bir oranda seyretmiş, ardından son yıllarda (2016, 2017, 2018) tekrar kayda değer artış göstermiştir. SIPRI verilerine göre 1990-2000 yılları arası Türkiye'nin savunmaya harcadığı para 100 milyar \$'ı geçmiştir.

2015 yılı sonrası artan harcamalarda ise Suriye'deki terörist yapılara düzenlenen operasyonların etkisi olduğu değerlendirilmektedir.⁶⁴

Şekil 3.2: Yıllara Göre Türkiye'nin Savunma Harcamalarının GSYH İçindeki Yeri

“Military Expenditure (% of GDP)-Turkey”, Worldbank, <https://data.worldbank.org/indicator/MS.MIL.XPND.GD.ZS?end=2018&locations=TR&start=1988&view=chart> den uyarlandı. [Erişim Tarihi: 25.02.2020].

Türkiye'nin savunma harcamalarının GSYH içindeki payı şekil 3.2'ye göre 1990-2000 yılları arasında zaman zaman dalgalanmalar göstermekle beraber, 2000 yılı sonrasındaki oranlara göre yüksek seviyededir. 2000-2015 yılları arasında bu oran düşüş göstermiş, ancak 2015 yılı sonrası yeniden yükselişe geçmiştir. 1989-2018 yılları arasındaki otuz yıllık dönemde savunma harcamalarının GSYH içindeki en yüksek oranı %4,14 ile 1994-1996 ve 1997 yıllarında gerçekleşmiştir, en düşük oran ise %1,84 ile 2015 yılında gerçekleşmiştir.

BM kaynaklarına göre gelişmekte olan ülkeler kategorisinde yer alan Türkiye, 1989-2018 arası dönem incelendiğinde ithalatı son yıllarda düşmekle birlikte SSM'nin yayınlamış olduğu “2018-2022 Sektörel Strateji Dökümanı”na göre hammadde ağırlıklı ithalat bağımlısı bir ülkedir. Söz konusu yıllarda Türkiye'nin ithalat verileri tespit edilerek tablo 3.8 oluşturulmuştur.

⁶⁴ Meral Balcı, Ceren Ece Göcen, “ Sınır Ötesi Operasyonların Politik Ekonomisi: Fırat Kalkanı Harekâtı Örneği”, *TESAM 3'üncü Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi Bildiriler* (2018):346.

Tablo 3.8: Türkiye'nin Savunma Sanayi İthalatı Verileri (milyon \$, 1989-2018).

Yıllar	Harcamalar	Yıllar	Harcamalar
1989	1.033	2004	257
1990	1.288	2005	1.095
1991	1.254	2006	531
1992	1.888	2007	692
1993	2.348	2008	640
1994	1.893	2009	732
1995	1.582	2010	484
1996	1.505	2011	779
1997	1.531	2012	1.500
1998	2.645	2013	796
1999	1.740	2014	1.526
2000	1.185	2015	441
2001	510	2016	331
2002	905	2017	425
2003	330	2018	591
TOPLAM		32.457	

“TIV of Exports From The Top 20 Largest Exporters, 1995-2018.”
http://armstrade.sipri.org/armstrade/html/export_toplist.php [Erişim Tarihi: 25.02.2020].

Tablo 3.8’de görüldüğü üzere Türkiye 1989-2018 yılları arasında en büyük ithalatını 2 milyar 645 milyon \$ ile 1998 yılında gerçekleştirmiştir. İthalatın en düşük miktarda gerçekleştiği yıl ise 257 milyon \$ ile 2004 yılı olmuştur. 2014 yılından sonra ithalat rakamlarında önemli oranlarda düşüşler olduğu görülmektedir.

Türkiye, 1989-2018 yılları arasında savunma sanayinde dünyadaki en yüksek miktarda ithalat yapan 5 ülkeden biridir. Söz konusu yıllardaki veriler tespit edilerek tablo 3.9 oluşturulmuştur.

Tablo 3.9: İthalatı En Yüksek 5 Ülke (milyon \$, 1989-2018).

İthalat Sıralaması	Ülke Adı	Toplam İthalat
1	Hindistan	64.997
2	Çin	45.595
3	Suudi Arabistan	44.642
4	Güney Kore	34.806
5	Türkiye	32.459

http://armstrade.sipri.org/armstrade/html/export_toplist.php [Erişim Tarihi: 25.02.2020].

Tablo 3.9'a göre savunma sanayi alanında ithalat listenin en başında otuz yıllık süreçte yapmış olduğu 64 milyar 997 milyon \$'lık ithalat ile Hindistan yer almaktadır. Ardından sırası ile Çin, Suudi Arabistan ve Güney Kore gelmektedir. Türkiye gerçekleştirmiş olduğu 32 milyar \$'lık ithalat ile listede 5'inci sırada yer almaktadır.

Soğuk Savaş sonrası savunma sanayi alanında bir ithalat ülkesi olan Türkiye'nin ihracatı SIPRI kaynaklarına göre düşük seviyelerde seyretmiş, uzun yıllar en çok ihracat yapan ülkeler sıralamasında yer alamamıştır. Yapmış olduğu yatırımlar neticesinde Türkiye, savunma sanayinde artan bir eğilime sahip olmuştur.

Türkiye'nin 1995-2018 yılları arasındaki savunma sanayi ihracat miktarları tespit edilerek tablo 3.10 oluşturulmuştur. Türkiye'nin 1995 yılı öncesine ait SIPRI kaynaklı savunma sanayi ihracat miktarlarına ulaşamamıştır. Bu sebeple ilgili tablo 1995-2018 yılları arasındaki verileri içermektedir.

Tablo 3.10: Türkiye'nin Savunma Sanayi İhracatı (milyon \$, 1995-2018). *

Yıllar	Harcamalar	Yıllar	Harcamalar
1995	3	2001	5
1996	3	2002	26
1997	0	2003	42
1998	3	2004	28
1999	43	2005	23
2000	19	2006	82

Tablo 3.10– devam

2007	66		2013	156
2008	111		2014	165
2009	63		2015	248
2010	72		2016	232
2011	86		2017	171
2012	143		2018	265

“TIV of Exports From The Top 20 Largest Exporters, 1995-2018.” http://armstrade.sipri.org/armstrade/html/export_toplist.php [Erişim Tarihi: 25.02.2020].

* 1995 yılı öncesine ait SIPRI verilerine ulaşamamıştır.

Tablo 3.10’a göre 1990’lı yıllarda görece düşük olduğu gözlenen ihracat rakamlarının 2000’li yılların ortasından itibaren arttığı görülmektedir. Türkiye’nin en yüksek savunma sanayi ihracatı 265 milyar \$ ile 2018 yılında gerçekleşmiştir.

Türkiye’nin Soğuk Savaş sonrası savunma harcamalarının hangi alanlara, ne kadar ayrıldığını incelemek amacıyla tablo 3.11 oluşturulmuştur. Tablo 3.11’de yer alan sınıflandırmalar askeri bir oluşum olması sebebi ile NATO kriterleri esas alınarak hazırlanmıştır. NATO, savunma harcamalarını “personel, teçhizat, altyapı ve diğer harcamalar” olarak sınıflandırmıştır.

Personel harcamaları kategorisinde; çalışan asker ve sivil kişilere ödenen maaşlar, emekli olan asker ve sivil kişilere verilen maaşlar,

Teçhizat harcamaları kategorisinde; ordunun savaşması gerekli olan tüm teçhizatların tedariki için yapılan harcamalar (ithalat dâhil) ve Ar-Ge faaliyetleri,

Altyapı harcamaları kategorisinde; NATO ve milli altyapı harcamaları,

Diğer kategorisinde ise; harekât ve bakım harcamaları yer almaktadır. Bu kapsamda tablo 3.11 oluşturulmuştur.

**Tablo 3.11: Türkiye'nin Ana Kategorilere Göre Savunma Harcamaları
(% 1989-2018).**

	Personel Harcamaları	Teçhizat Harcamaları	Altyapı Harcamaları	Diğer Harcamalar
1989	42,3	18,5	4,0	35,2
1990	48,3	20,0	3,2	28,5
1991	48,5	22,7	2,8	26,0
1992	48,7	24,8	3,5	23,0
1993	54,5	22,9	2,9	19,7
1994	46,2	34,2	2,0	17,5
1995	50,9	29,7	2,5	16,9
1996	46,2	30,8	3,0	19,9
1997	48,4	27,0	4,2	20,4
1998	48,5	20,6	6,1	24,8
1999	47,0	25,5	8,5	19,0
2000	45,1	28,3	7,2	19,4
2001	44,7	33,0	6,2	16,2
2002	45,8	31,5	6,4	16,2
2003	45,6	38,3	3,0	13,1
2004	49,7	32,9	3,1	14,4
2005	52,2	29,8	2,5	15,5
2006	48,4	34,4	2,4	14,8
2007	53,3	24,5	3,8	18,4
2008	50,6	27,4	3,3	18,7
2009	57,7	17,5	3,2	21,6
2010	49,7	28,0	2,8	19,5
2011	53,0	24,6	2,9	19,5
2012	56,0	21,2	3,7	19,1
2013	54,6	26,9	2,7	15,8
2014	56,9	25,1	2,7	15,3
2015	56,8	25,1	2,6	15,5

Tablo 3.11 – devam.

	Personel Harcamaları	Teçhizat Harcamaları	Altyapı Harcamaları	Diğer Harcamalar
2016	57,6	25,6	2,4	14,4
2017	51,2	30,3	2,9	15,6
2018	45,2	37,6	2,5	14,7

“Financial and Economic Data Relating to NATO Defence”,
https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_107359.htm [Erişim Tarihi: 23.02.2020].

Tablo 3.11’de yer alan NATO verilerine göre Türkiye 1989-2018 yılları arasında en büyük savunma harcamasını personel harcamaları kategorisine ayırmıştır. Personel harcamaları söz konusu otuz yıllık süreçte ortalama olarak %50’ler seviyesinde olmuştur. Listede en az harcama yapılan kategori ise altyapı harcamaları olmuştur.

3.6. Türkiye’de Savunma Harcamalarının Kaynakları

Türkiye’nin savunma harcamalarının mali kaynaklarının “Merkezi Yönetim Bütçe Kaynağı”, “Savunma Sanayi Destekleme Fonu” (SSDF) ve “Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı” (TSKGV) kaynaklarından ve dış askeri yardımlardan sağlandığı tespit edilmiştir.⁶⁵ Çalışmada sadece milli kaynaklara yer verilmiştir

Merkezi Yönetim Bütçe Kanunu ile devletin bünyesinde bulunan kamu kurumlarına yıllar içinde ihtiyaca göre değişen ödenekler ayrılmaktadır. Milli Savunma Bakanlığı, Jandarma Genel Komutanlığı ve Sahil Güvenlik Komutanlığının kaynakları merkezi yönetim bütçesindeki “Genel Bütçeli İdareler Ödenekleri”nden sağlanmaktadır.

Savunma harcamalarının bir diğer kaynağı SSDF’dir. SSDF, 3238 sayılı kanunun 12’nci maddesine göre kurulmuştur. İlgili kanunun amacı Türk Silahlı Kuvvetlerinin (TSK) modernizasyonunun sağlanması ve Türkiye’de modern savunma sanayinin kurulması için gerekli kaynağın temini olarak belirlenmiştir.⁶⁶

Bir diğer kaynak ise TSKGV tarafından sağlanmaktadır. TSKGV, 17 Haziran 1987 tarihinde 3388 sayılı kanun ile kurulmuştur. Bu kanunun amacı; “milli harp sanayinin geliştirilmesi, yeni harp sanayi dallarının kurulması, harp silah araç ve gereçlerinin satın alınması suretiyle Türk Silahlı Kuvvetlerinin savaş gücünün artırılmasına katkıda

⁶⁵ Milli Savunma Bakanlığı, *Beyaz Kitap Türkiye 2000* (Ankara, 2000), 107.

⁶⁶ T.C. Cumhurbaşkanlığı Savunma Sanayii Başkanlığı, *Yıllık Faaliyet raporu* (Ankara, 2019), 10.

bulunmak üzere Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı'nın kurulmasını sağlamak”tır.⁶⁷

3.6.1. Bütçe Ödeneği

“Bütçe Ödeneği”nin içinde Milli Savunma Bakanlığının, Jandarma Genel Komutanlığının ve Sahil Güvenlik Komutanlığının 2020 yılı ödenekleri ile 2021 ve 2022 yılı tahmini giderleri de bulunmaktadır. Bu maksatla tablo 3.12 hazırlanmıştır.

Tablo 3.12: Genel Bütçeli İdareler Ödenekleri (bin TL).

Kurumlar	2020 Giderleri	2021 Gider Tahmini	2022 Gider Tahmini
Milli Savunma Bakanlığı	53.859.342	57.807.358	62.229.886
Jandarma Genel Komutanlığı	22.968.117	24.641.374	26.189.198
Sahil Güvenlik Komutanlığı	1.128.824	1.201.177	1.272.870

“2020 Yılı Merkezi Yönetim Bütçe Kanunu İcmali”, T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, <http://www.sbb.gov.tr/2020-yili-merkezi-yonetim-butce-kanunu/> [Erişim Tarihi: 15.03.2020].

Tablo 3.12’de “Merkezi Yönetim Bütçe Kanuna” göre “Genel Bütçeli İdarelerin” 2020 yılı ödenekleri ile 2021 yılı ve 2022 yılı tahmini giderleri verilmiştir. Savunma harcamaları göz önüne alındığında Milli Savunma Bakanlığına, Jandarma Genel Komutanlığına ve Sahil Güvenlik Komutanlığına planlanan yıllara sari miktarlar görülmektedir.

Jandarma Genel Komutanlığına ise 2020 yılında 22.968.117.000 TL ödenek ayrılmıştır. Aynı komutanlığın 2021 ve 2022 yılları gider tahmini 2020 yılına göre artış göstererek 2021 yılında 24.641.374.000 TL, 2022 yılında ise 26.189.198.000 TL olarak belirlenmiştir.

Sahil Güvenlik Komutanlığına 2020 yılında ayrılan ödenek ise 1.128.824.000 TL olarak gerçekleşmiştir. Takip eden iki yılda ise Sahil Güvenlik Komutanlığının da tahmini

⁶⁷ “Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Kanunu (3388)”, *Resmi Gazete*, (17 Haziran 1987), 1.

giderleri artarak 2021 yılında 1.201.177.000 TL, 2022 yılında ise 1.272.870.000 TL olarak belirlenmiştir.

3.6.2. Savunma Sanayi Destekleme Fonu (SSDF)

Savunma Sanayi Başkanlığı (SSB) emrinde kurulmuş olan SSDF, teşebbüs ve mülkiyet geliri, bağış ve yardımlardan ayrı olarak bütçe kanunu ile kendisine ayrılan özel bir bütçeye sahiptir. SSB'nin 2019 yılı bütçe teklifi 108.051.556 TL olarak oluşturulmuş, ancak Bütçe Kanunu ile 87.822.000 TL ödenek ayrılmıştır. Aynı yıl içerisinde başlangıç ödeneğine 20.111.413 TL ek ödenek ilave edilmiş olup ilgili yıl içinde toplam ödeneğin 106.967.352 TL'si harcanmıştır. SSB'nin 2019 yılındaki harcamalarının dağılımı tablo 3.13'te yer almaktadır.

Tablo 3.13: 2019 Yılı SSB Harcama Dağılımı (TL).

Açıklama (Giderler)	Bütçe Kanunu ile Tahsis Edilen Ödenek	Eklene Ödenek	Toplam Harcama
Personel	64.067.000	6.758.043	70.825.043
SGK'ya Ait Devlet Primi	8.148.000	498.062	8.646.603
Mal ve Hizmet Alımı	11.394.000	11.054.768	22.098.694
Cari Transferler	2.406.000	1.800.000	3.896.160
Sermaye Giderleri	1.807.000	0	1.500.852
GENEL TOPLAM	87.822.000	20.111.413	106.962.352

Tablo 3.13 de yer alan kalemlerden;

Çalışanların maaşlarını ve harcırahlarını kapsayan “Personel” kalemindeki ödenek toplam 64 milyon TL ile toplam ödeneğin %73’ünü oluşturmaktadır.

Personelin maaşlarından kaynaklı devlete ödenen primleri gösteren “SGK’ya Ait Devlet Primi” kalemi 8 milyon 143 bin TL ile toplam ödeneğin %9,5’ini oluşturmaktadır.

Araç ve personel servis hizmeti kiralama giderleri dâhil olmak üzere elektrik, su, temizlik malzemesi, yolluklar ve eğitim giderlerini kapsayan “Mal ve Hizmet Alımı” kalemindeki ödenek 11 milyon 394 bin TL ile toplam ödeneğin %13’ünü oluşturmaktadır.

Memurların öğle yemeklerine yardım gideri ile ilgili mevzuat gereği SGK’ya ödenen tutarı kapsayan “Cari Transferler” kalemindeki ödenek, 2 milyon 406 bin TL ile toplam ödeneğin %2,5’ini oluşturmaktadır.

Çeşitli işler projesi kapsamında mamul mal alımları ve gayri maddi hak alımlarını kapsayan “Sermaye Giderleri” kalemindeki ödenek 1 milyon 807 bin TL ile toplam ödeneğin %2’sini oluşturmaktadır.

3.6.3. Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı (TSKGV)

Kıbrıs Barış Harekâtı (1974) sonrasında silah ambargosu ile karşı karşıya kalan Türkiye, dışa bağımlılığı azaltmak maksadıyla milli savunma sanayiine daha fazla önem vermiştir. Bu kapsamda Türk Silahlı Kuvvetlerinin (TSK) savunma sistem ve gereçlerini modern teknolojiye dayalı olarak geliştirmek için kurulan “Kara, Deniz ve Hava Kuvvetlerini Güçlendirme Vakıfları” 17 Haziran 1987 tarihinde 3388 sayılı kanun ile birleştirilerek Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı (TSKGV) kurulmuş ve 26 Eylül 1987 tarihinde faaliyete başlamıştır.

TSKGV gelirleri yapılan bağışlar, IDEF fuarlarının gelirleri, gayrimenkullerin kiraya verilmesi sureti ile elde edilen gelirler, sermayesinde hissedarı olduğu şirketlerden gelen kar paylarından oluşmaktadır. Gelirlerinin %80’i TSK’nın savaş gücünün artırılması maksadı ile harp araç-gereç ile silahlarının alımına ve yeni harp sanayi dallarının kurulmasına harcanmaktadır. %20’si ise yönetim giderleri ile yatırım sağlayabilecek alanlara tahsis edilmiştir.⁶⁸

Soğuk Savaş sonrası döneme dair savunma harcamalarının düşmesine yönelik beklentiler oluşmasına karşın, kısa bir süre sonra savunma harcamaları tüm dünyada artış eğilimi göstermiş ve 1989-2018 arası dönem göz önünde bulundurulduğunda 2018 yılında tüm dünyadaki savunma harcamaları rekor seviyeye ulaşmıştır.

⁶⁸ “Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı”, Hakkımızda, <https://www.tskgv.org.tr/tr/hakkimizda> [Erişim Tarihi: 13.04.2020].

2018 yılında dünyadaki toplam savunma harcaması tablo 3.1’de görüldüğü gibi 1,8 trilyon \$’dır. Bu harcamanın çok büyük bir kısmını listede yer alan ilk 5 ülke oluşturmuştur. İlk 5 ülke olan ABD, Çin, S. Arabistan, Hindistan ve Fransa’nın savunma harcamaları 1,1 trilyon \$’dır. Bu miktar tüm dünyadaki savunma harcamalarının yaklaşık olarak üçte ikisine karşılık etmektedir.

Savunma harcamaları bölgesel olarak incelendiğinde tablo 3.2’de görüldüğü gibi 2018’de sadece Afrika bölgesinde düşüş yaşanmış, dünyanın diğer tüm bölgelerinde yükseliş yaşanmıştır.

SIPRI raporuna göre 2014-2018 yıllarını kapsayan dönemde toplamda en çok savunma sanayi ithal eden ülkeler sırasıyla Suudi Arabistan, Hindistan ve Mısır’dır. Bu durum söz konusu ülkelerin savunma sanayinde ağırlıklı olarak dışa bağımlı olduğunu göstermektedir. Bu ülkelerin gelişmekte olan ülkeler kategorisinde yer alması dikkat çekmektedir. Aynı yıllar arasında en çok savunma sanayi ihraç eden üç ülke ise ABD, Rusya ve Fransa’dır. Bu ülkeler gelişmiş ülkeler kategorisinde yer almaktadır.

Türkiye 1989-2018 yılları arasında Hindistan, Çin, Suudi Arabistan ve Güney Kore’nin ardından 5’inci sırada gelmektedir. Bu durum Türkiye’nin savunma sanayi alanında dışa bağımlılığının bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

4. TÜRK SAVUNMA SANAYİ VE TARİHSEL SÜREÇTE GELİŞİMİ

17'nci yüzyılın sonlarına kadar Avrupa ülkelerinin savunma sanayileri ile yarışabilen Türk savunma sanayi, 18'inci yüzyılın başından itibaren çağın teknolojik gelişmelerine ayak uyduramayarak gelişmiş ülkelerin savunma sanayilerinin gerisinde kalmaya başlamıştır. Söz konusu döneme kadar top ve savaş gemisi gibi çağın en önemli savaş araç ve gereçlerini yerli imkânlar dâhilinde üretebilen Türk savunma sanayi, Birinci Dünya Savaşı sırasında iyice yıpranmış ve Cumhuriyet dönemine yetersiz bir altyapı bırakılmıştır.⁶⁹ Türk savunma sanayinin tarihsel gelişimini, Cumhuriyet döneminden İkinci Dünya Savaşı sonrasına kadar “1923-1950 dönemi”, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Kıbrıs Barış Harekâtı'na kadar olan süreci “1950-1974 dönemi” olarak inceleyebiliriz. Kıbrıs Barış Harekâtı'dan Türk savunma sanayinin gelişimi için önemli altyapıların oluşturulduğu ve sektörel kanunların çıkartıldığı 1985 yılına kadar olan süreci “1974-1985 dönemi” ve sonrasını ise “1985 sonrası ve günümüz” olarak dönemlere ayırabiliriz.

4.1. 1923 ve 1950 Arası Dönemi

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde iyice gerilemiş olan Türk savunma sanayi, Birinci Dünya Savaşı'nda yıpranmış ve ardından yeni kurulmuş olan Türkiye Cumhuriyeti'ne yetersiz bir altyapı ile girmiştir. Ekonomik zorluklar ile boğuşan Türkiye, savunma sanayisini, sanayileşme ve kalkınma girişimlerinin bir parçası olarak görmüş ve bu sayede ilk girişimler devlet eli ile olmuştur. Bu kapsamda 1921 yılında devlet eli ile “Askeri Fabrikalar Genel Müdürlüğü” kurulmuş, bu gelişmeyi 1924 yılında Ankara'da kurulan hafif silah ve top tamir atölyeleri ile fişek fabrikalarının kurulması takip etmiştir.

Diğer bir taraftan Gölcük Tersanesi 1924 yılında kurulmuş hatta Yavuz zırhlısının bakımı burada yapılmıştır.

⁶⁹ “Savunma Sanayimiz, Tarihçe, 1923-1950”,https://www.ssb.gov.tr/website/contentlist.aspx?Page_ID=47&LangID=1 [Erişim Tarihi: 18.04.2020].

1925 yılında ise Cumhuriyet tarihinde bir ilk gerçekleştirerek Türk savunma sanayi tarihinin ilk özel teşebbüs fabrikası Haliç'te Şakir ZÜMRE tarafından kurulmuştur. “Türk Sanayi Harbiye ve Madeniye Fabrikası” isimli bu fabrikada Türk ordusunun silah ve cephane ihtiyacını karşılamak üzere üretim yapılmıştır. Söz konusu fabrikada Türk Hava Kuvvetlerinin ihtiyacı olan 100 kg, 300 kg, 500 kg ve 1000 kg'lık bombalar üretilmiştir.⁷⁰ Fabrikada aynı zamanda Deniz Kuvvetlerinin ihtiyacı olan cephanelerin de üretimi gerçekleştirilmiş, hatta ilk denizaltı bombaları da imal edilmiştir. Şakir ZÜMRE dünyadaki örnekleri ile karşılaştırıldığında daha fazla tahrip gücüne sahip bombalar ürettiği için Yunanistan'da 1937 yılında açılan bir ihaleyi kazanarak bu ülkeye 1,5 milyon \$'lık ihracat gerçekleştirmiştir.⁷¹ Aynı fabrika, Polonya, Suriye, Ürdün, Mısır, Bulgaristan gibi ülkelere de ihracat yapmıştır.

Türk havacılığının sanayi faaliyetleri ise; Alman havacılık şirketi “Junkers” ile yapılan anlaşma sonucunda Kayseri'de “Tayyare ve Motor Türk A.Ş.”nin 1926 yılında kurulması ile Türk havacılığının sanayi faaliyetleri başlamıştır. Toplam 33 adet keşif ve bombardıman uçağı üretmesine karşın Junkers firmasının içinde bulunduğu mali problemler nedeni ile Tayyare ve Motor Türk A.Ş. (TAMTAŞ) 28 Haziran 1928 tarihinde lağvedilmiştir.⁷² Ayrıca Vecihi Hürkuş Kadıköy'de “Vecihi-14” uçağını imal etmiş ve tek motorlu olan bu uçak Türkiye'nin ilk sivil uçağı olmuştur.⁷³

Nuri KİLLİGİL, 1930'larda Cumhuriyet'in ilk özel savunma sanayi şirketlerinden birini kurmuştur. Kendi adıyla kurulan silah fabrikasında tabanca, havan, havan mühimmatı, uçak bombası ve tahrip kalıpları üretmiştir.⁷⁴

⁷⁰ “Türk Sanayi Harbiye ve Madeniye Fabrikası”, <https://www.savunmasanayi.org/sakir-zumresanayi-harbiye-madeniye-fabrikasi/> [Erişim Tarihi: 18.04.2020].

⁷¹ “Silah Üreten Fabrikası, Soba Üreten Fabrikaya Dönüştürülen Kahraman: Şakir ZÜMRE”, <http://ssdergilik.com/tr/HaberDergilik/Silah-ureten-fabrikasi-soba-ureten-fabrikaya-donusturulenkahraman-sakir-Zumre> [Erişim Tarihi: 19.04.2020].

⁷² Muzaffer Deniz, “Başarısızlıkla Sonuçlanan Bir Girişim: Tayyare ve Motor Türk Anonim Şirketi (TAMTAŞ)”, *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 2 (Haziran 2018): 130.

⁷³ “Türk Havacılığında İlklerin Adamı: Vecihi Hürkuş” <https://www.savunmasanayiidergilik.com/tr/HaberDergilik/Turk-havaciliginda-ilklerin-adami-Vecihi-Hurkus> [Erişim Tarihi: 19.05.2020].

⁷⁴ “Türk Modern Savunma Sanayisinin Kurucusu Nuri Killigil”, <https://www.savunmasanayiidergilik.com/tr/HaberDergilik/Turk-modern-savunma-sanayisinin-kurucusu-Nuri-Killigil> [Erişim Tarihi: 19.04.2020]

Ayrıca, Nuri DEMİRAĞ ve ortağı Selahattin ALAN 1940 yılında NUD-36 VE 1944 yılında NUD-38 yolcu uçaklarını üretmeyi başarmışlardır. DEMİRAĞ, çalışmalarına müşterisi olması beklenen kurumlardan sipariş gelmemesi üzerine devam edememiştir.⁷⁵

İkinci Dünya Savaşı'nın devam ettiği 1941 yılında "Türk Hava Kurumu Etimesgut Uçak Fabrikası" kurulmuştur. Kurulduğu yılda 113 mühendis, 221 teknisyen ve işçi ile üretimine başlayan fabrika yılda 5 milyon TL değerinde uçak üretebilecek kapasiteye sahip olmuştur. Söz konusu fabrikada ortaya konan projeler neticesinde; THK-1'den başlayarak THK-15'e kadar model üretilmiş, hava ambulans ve nakliye amacı ile üretilen THK-5 uçağı Danimarka'ya ihraç edilmiştir.⁷⁶ Türkiye'ye gönderilen Amerikan askeri yardımları fabrikanın üretimini yavaşlatmış, 1950'lerin başında ise kapatılmasına sebep olmuştur.⁷⁷

4.2. 1950-1974 Dönemi

Türkiye'nin 1952 yılında NATO'ya üye olması ile başlayan süreçte, savunma sanayinin geliştirilmesi ve millileştirilmesi hamleleri yavaşlamış ve sonunda durma noktasına gelmiştir. Geline noktanın sebebi Türkiye'nin savunma sanayi alanında dış alım yapması ve dış yardımlar kabul etmesidir. ABD, İkinci Dünya Savaşı sonrasında kıtasına götürmeyi maliyet etkin olarak uygun bulmadığı askeri malzemeyi ve araçları Avrupa'da bırakmış ve elinde tuttuğu üretim fazlası askeri teçhizatı Truman Doktrini ve Marshall Yardımı kapsamında müttefik ülkelere hibe etmiştir. Alınan yardımlar ve hibeler yerli savunma sanayinin üretimini düşürmüştü, askeri fabrikalar devletin üzerinde yük olarak görülmeye başlanmıştır. Bu dönemde askeri fabrikalar 8 Mart 1950 tarih ve 5591 sayılı Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu Kanunu ile Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu (MKEK) adı altında devlet teşekkülü haline getirilmiştir. ABD başkanı Lyndon B. Jhonson tarafından Kıbrıs Sorunun çözümsüzlüğe doğru gittiği, Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesinin değerlendirildiği bir atmosferde "Jhonson Mektubu" olarak anılacak olan bir mektup Türkiye'ye gönderilmiştir. 5 Haziran 1964 tarihinde gönderilen mektupta ABD başkanı Jhonson, ABD'nin Türkiye'ye sağladığı askeri malzemenin Kıbrıs'a müdahale maksadıyla

⁷⁵ Osman Yalçın, "Mühürdarzade Nuri Bey'in (Demirağ) Hayatı ve Çalışmaları (1886-1957)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 44, (Güz 2009): 759.

⁷⁶ Doğan Özer, "II. Dünya Savaşı Yıllarında Türk Hava Kurumu Etimesgut Uçak Fabrikası (1939-1945)", <https://www.savunmasanayiidergiler.com/images/uploads/Makale/IIIDuNYASAVAsIYiLLARiN DATuRKHAVAKURUMUETiMESGUTUcAKFABRiKASi-1939-1945.pdf> [Erişim Tarihi: 21.04.2020].

⁷⁷ Nadir Yurtoğlu, "Türk Savunma Sanayiinde Girişimci Bir Kuruluş: Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu (Mkek) 1950-1960", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, C. 16, S. 31 (2017-1):86.

kullanılmayacağını belirtilmiştir.⁷⁸ Bu mektupla beraber Türkiye 1940'lı yıllardan itibaren ihmal ettiği savunma sanayi gerçeği ile yüzleşmek durumunda kalmış, milli harp sanayi alanındaki kayıplarını değerlendirme fırsatı bulmuştur.⁷⁹

4.3. 1974-1985 Dönemi

1964 yılından itibaren Kıbrıs Sorunun iyice derinleşmesi sebebi ile Türkiye'nin en önemli gündem maddelerinden biri Kıbrıs'a müdahale etme konusu olmuştur. Ada'da yaşayan Türklere karşı yapılan katliam Türkiye'yi 20 Temmuz 1974 tarihinde Kıbrıs'a harekât düzenlemeye mecbur bırakmıştır. Harekâtın sonrasında ABD, Türkiye'ye ambargo uygulamış ve söz konusu ambargo 1975-1978 yılları arasında 42 ay sürmüştür.⁸⁰ Ambargoya maruz kalan Türkiye zor duruma düşmüş ve bir kez daha milli savunma sanayine yatırım yapılmasının değerlendirilmesine fırsat bulmuştur.

Türkiye'nin ithal savunma sistemlerinin tedarikine yönelik kısıtlamalar ile karşı karşıya kalması ulusal savunma sanayisini güçlendirmek amacıyla bir dizi girişimde bulunmaya yöneltmiş ve bu bağlamda 1970'lerin başlarında Kara, Hava ve Deniz Kuvvetleri Güçlendirme Vakıflarını kurmuştur.⁸¹

1974-1983 yılları arasında TSK'nın büyüyen ihtiyaçlarının temini maksadıyla çeşitli savunma sanayi şirketleri kurulmuş, ancak bu şirketlerin mevcut kaynaklarının ve uygulanmakta olan tedarik politikalarının ihtiyacı karşılamakta yetersiz olduğu değerlendirilmiş, bu sebeple 1983 yılında Savunma Donatım İşletmeleri Genel Müdürlüğü kurulmuştur. Tüzel kişiliği haiz, faaliyetlerinde özerk ve sorumluluğu sermayesi ile sınırlı bir kamu iktisadi kuruluşu olan Savunma Donatım İşletmeleri Genel Müdürlüğü'nün amacı TSK'nın donatımı ve ihtiyacı olan her türlü harp silah, araç, gerecini yapmak, tüm bunların bakımını sağlamak, ilaç ve ham maddeleri üretmek ve büyük tadilat işleri yapmak olarak belirlenmiştir.⁸²

⁷⁸ Osman Yalçın, "İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Türk Amerikan İlişkileri", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, S.21 (2012): 103.

⁷⁹ Levent Kalyon, "Truman Doktrini Üzerine Bir Analiz", *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, C. 6, S. 11 (2010): 20-21.

⁸⁰ Yalçın, *a.g.m.*, 105.

⁸¹ Kadir Alpaslan Demir, Ebru Caymaz, Fahri Erenel, "Defense Industry Clusters in Turkey", *Journal of Defense Resources Management*, Vol. 7, Issue 1 (2016):8.

⁸² "Savunma Donatım İşletmeleri Genel Müdürlüğü Kuruluşu Hakkında Kanun Hükmünde Kararname (18225 S.K.)", *Resmî Gazete*, (Kasım 1983), Md. 3.

1984 yılında gelindiğinde ise; TUSAŞ Havacılık ve Uzay Sanayi A.Ş kurularak faaliyetlerine başlamıştır.

4.4. 1985 ve Sonrası

Bu dönem Türk savunma sanayinin gelişmesi için hukuki anlamda önemli gelişmelerin yaşandığı bir dönem olarak dikkat çekmektedir.

7 Kasım 1985'te yayınlanan 3238 sayılı kanun ile TSK'nın çağın gerektirdiği gelişim ve değişime ayak uydurmasının sağlanması ve savunma sanayinin gelişiminin desteklenmesi amacıyla "Savunma Sanayi Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı (SAGEB)" kurulmuştur.⁸³ SAGEB, 1989 yılında getirilen bir düzenleme ile "Savunma Sanayi Müsteşarlığı (SSM)" adını almıştır. İlgili kanun ile TSK'nın ihtiyaç duyduğu her türlü silah, araç ve gerecin ekonomik imkânlar el verdiği ölçüde ülke sınırları içinde üretilmesi amaçlanmıştır.

3238 sayılı kanunun getirdiği düzenlemesi ile ulaşılmak istenen hedefler şu şekilde belirlenmiştir:

- İhtiyaç olunan silah, gereç ve araçların mümkün olduğunca yerli sanayi altyapısından temininin sağlanması,
- Sektördeki yatırımcılara çağın gerektirdiği teknoloji ile yatırım yapılmasının teşviki ve yönlendirilmesi,
- Yerli olmayan teknoloji ile işbirliğinin sağlanması ve sermaye katkısının sağlanması,
- Ar-Ge faaliyetleri ile her türlü silah, araç ve gerecin yurt içinde üretiminin sağlanması,
- Özel sektöre açık bir sektörel çevrenin sağlanması ve bu sayede yatırımların daha da artması,
- Sektörün içinde bulunduğu yapının gelişmelere açık, kendini yenileyebilen, dinamik bir yapıya sahip olması,

⁸³ "Savunma Sanayii Müsteşarlığının Kurulması ve 11 Temmuz 1939 Tarih Ve 3670 Sayılı Milli Piyango Teşkiline Dair Kanununun İki Maddesi İle 23 Ekim 1984 Tarih Ve 3065 Sayılı Katma Değer Vergisi Kanununun Bir Maddesinde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun", *Resmi Gazete*, 3238 (7 Kasım 1985), Md. 1.

- Türk savunma sanayinin ihracat potansiyelinin ülke ekonomisine önemli ölçüde katkı sağlayabilecek şekilde artması,
- Türkiye'nin başta NATO üyeleri olmak üzere tüm dünya ülkeleri karşısında ithal eden bir ülke konumundan ihraç eden bir ülke konumuna getirilmesi,
- Off-set uygulamalarının savunma sanayinde yaygınlaştırılması,
- Savunma sanayinde yer alan kuruluşlar arasında koordinasyonun sağlanması,
- TSK'nın ihtiyacı olan modern silah, araç ve gereçlerin yurt içinden sağlanamaması durumunda yurt dışından tedarik edilmesi.

Takip eden yıllarda da gerekli hukuki düzenlemeler devam etmiş, 1998 yılında Bakanlar Kurulu kararı ile yürürlüğe giren Türk Savunma Sanayi Politikası ve Stratejisi Esasları (TSSPSE) ile ise Türkiye'nin savunma sanayi politikası belirlenmiş, ulaşılmak istenen esaslar aşağıdaki maddelerde belirlenmiştir:⁸⁴

- Yerli sektör ile yetinilmeyip yabancı sektöre de açık olunması, bu sayede ihtiyaç duyulan modern teknolojiye dayalı harp silah, araç ve gereçlerinin temin imkânının arttırılması,
- Savunma sanayi altyapısının dinamik bir yapıya kavuşması,
- Uluslararası rekabet imkânına sahip, aynı zamanda ihracat potansiyeli yüksek bir yerli sektör sahip olunması,
- Türk savunma sanayinin yeni teknolojilere uyum sağlayabilmesi ve teknoloji üretebilmesi,
- Çağın gelişen savunma sanayi teknolojilerine karşı kendini yenileyebilen bir sektöre sahip olunması,
- Değişen siyasi gelişmelerden en az düzeyde etkilenen bir savunma sanayine sahip olunması,

⁸⁴ "Türk Savunma Sanayii Politikası ve Stratejisi Esasları", *Resmi Gazete*, 23378 (20 Haziran 1998), Md. 1.

- Türkiye'nin müttefiklik kurduğu ülkeler ile arasında dengeli bir savunma sanayi işbirliğinin mümkün kılınması,
- Savunma sanayi altyapısının mevcut imkânları azami ölçüde kullanabilmesi ve mükerrer yatırımlardan kaçınılması,
- Alternatif uğraşı alanlarına sahip, sivil amaçlarla üretim yapabilen bir altyapının oluşturulması.

Bu belge, “dışa bağımlılığın ve özellikle güvenlik bağımlılığının nasıl azaltılabileceğinin ana esaslarını ortaya koymakta, dost veya müttefik ülkelerle dengeli bir savunma sanayi işbirliğini mümkün kılan ve değişen politik durumlardan asgari düzeyde etkilenen bir strateji öngörmektedir”.⁸⁵ Belgede ayrıca, ihtiyaç duyulacak sistem ve teknolojileri, “Milli olması zorunlu”, “Kritik” ve “Diğer” şeklinde sınıflandırılmıştır:

- 1) Milli olması zorunlu sistemler/teknolojiler.
- 2) Kritik sistemler/teknolojiler.
- 3) Diğer sistemler/teknolojiler.

“Milli olması zorunlu” kavramı; uzun vadede kesinlikle yurt içinde geliştirilip, yurt içinden karşılanması amaçlanan sistem ve teknolojilerdir. “Kritik” kavramı ise; uzun vadede yurt içinde üretilmesi amaçlanan ancak üretilmeyen sistem ve teknolojilerin ortak üretim ile temin edilmesini kapsamaktadır. Çok kaynaktan tedarik edilebilen ve aynı zamanda en ekonomik ömür devir maliyetini sağlayan sistem ve teknolojiler ise “diğer” kıstasına uymaktadır.

2006 yılında yayınlanan Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013) ile savunma sanayinde bulunulan nokta belirlenmiş ve sektörde ulaşılması gereken hedefleri ortaya konmuştur. Söz konusu kalkınma planına göre savunma sanayinin ülke sanayisi ile bütünleşmesi ve yerli girdi payının artırılması yönünde çalışmalar yapıldığı, ancak savunma sanayi ürünlerinde dışa bağımlılığın büyük oranda devam ettiği ortaya konmuştur.⁸⁶

⁸⁵ Fahri Erenel, “S-400: Türkiye İçin Stratejik Bir Tercih Mi? Yoksa Yeni Bir Güvenlik Bağlılığı Mı?”, <https://www.indyturk.com/node/41681/t%C3%BCrkiyeden-sesler/s-400-t%C3%BCrkiyei%C3%A7in-stratejik-bir-tercih-mi-yoksa-yeni-bir-g%C3%BCvenlik> [Erişim Tarihi: 19.05.2020].

⁸⁶ T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, *Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007-2013* (Ankara, 2006), 43.

Aynı planın temel amaçlar bölümünde ise savunma sanayinde ülke sanayi ile bütünleşmiş, esnek, dinamik, ihtiyaçları istikrarlı ve güvenli bir şekilde milli imkânlarla karşılanan, rekabetçi, Ar-Ge alanlarında uluslararası işbirliği çalışmalarına etkin katılımı sağlayan bir yapıda üretimin geliştirilmesi hedeflenmiştir.

Planlanan hedeflere ulaşmak için gerekli altyapı ile teknolojik ve yönetsel kabiliyetlerin kazanılmasının önemine değinilmiştir. Bu sebeple ulusal savunma sanayini geliştirmek amacıyla, mevcut altyapıdan ve teknoloji yeteneğinden azami faydalanan, verimliliği, Ar-Ge'ye dayalı tedariki, yurt içi teknoloji ve kabiliyet edinimini esas alan bir sistem ve mevzuatın oluşturulması kararlaştırılmıştır.

Tüm bu gelişmelere ek olarak Savunma Sanayi Müsteşarlığının (SSM) 2012-2016 Stratejik planında vizyonu “savunma ve güvenlik teknolojilerinde Türkiye’yi üstün kılmak” olarak ortaya konmuş; misyonu ise “ ülkenin savunma ve güvenlik yeteneklerinin gelişimini sürekli kılabilecek sanayileşme, teknoloji ve tedarik programları yönetmek” olarak belirlenmiştir.⁸⁷

Aynı planda “sürdürülebilir ve rekabetçi savunma sanayinin mimarı olma, TSK’yı geleceğin muharebe ortamına hazırlayacak savunma ve güvenlik teknolojilerinde yetkinlik kazanma, paydaş memnuniyetini esas alarak program yönetiminde olgunluğa ulaşma, değer yaratan ve değer gören çalışanlara sahip güçlü bir kurum olma” gibi stratejik amaçlar belirlenmiştir.⁸⁸

Savunma sanayini desteklemek için çıkarılan kanunlar, ortaya konan vizyonlar, belirlenen misyonlar, ulaşılması için gayret edilen tüm stratejik amaç ve hedefler zaman içerisinde TSK’ya üstünlük kazandırmış, kazanılan bu üstünlüğü sağlayan platform ve sistemler ağırlıklı olarak yurt içinde üretilmeye başlanmış ve Türkiye’nin bu alanda dışa bağımlılığı önemli oranda azalmıştır.⁸⁹

Türk savunma sanayi 2000’li yılların başlarından itibaren önemli atılımlar gerçekleştirerek dünyanın dikkatini çeken gelişmeler göstermiştir. Böylece Türk savunma sanayi kuruluşlarının üretmiş olduğu ürünler sektördeki yerleşme oranını giderek arttırmıştır.

⁸⁷ Savunma Sanayi Müsteşarlığı, *Savunma Sanayi Müsteşarlığı Stratejik Planı 2012-2016* (Ankara, 2011), 10.

⁸⁸ a.g.e., 11.

⁸⁹ “Güvenlik, Savunma ve Savunma Sanayi 2023, https://tasam.org/Files/pdf/sektorler/TSV2023_sektor_02_savunma.guvenlik.savunma.sanayii.pdf [Erişim Tarihi: 04.05.2020].

2019-2023 dönemini kapsayan “On Birinci Kalkınma Planı’na göre 2019 yılında %65 olan Türk savunma sanayinin TSK ihtiyaçlarını karşılama oranının ilerleyen dönemde %75’e çıkarılması hedeflenmektedir.⁹⁰

Tablo 4.1: Türk Savunma Sanayinin 2019 Yılı Verileri.

Performans Alanı	Veri (\$)
Satışlar	10.884.081.347
İhracat	3.068.519.809
İthalat	3.088.465.821
Ar-Ge Harcamaları	1.672.052.468
İstihdam	73.771 kişi

[https://www.savunmasanayi.org/sasad-acikladi-2019-yili-savunma-urunleri-ihracati-3-milyar-68-milyon-\\$a-yukseldi/](https://www.savunmasanayi.org/sasad-acikladi-2019-yili-savunma-urunleri-ihracati-3-milyar-68-milyon-$a-yukseldi/) [Erişim Tarihi: 04.05.2020].

Savunma Sanayi Başkanlığının (SASAD) yayınlamış olduğu “Türk Savunma Sanayi Ürün Kataloğu”na göre 2019 yılı itibarı ile savunma sanayinde faaliyet gösteren kuruluş sayısı 208’dir.⁹¹ Bu şirketlerin Savunma ve Havacılık Sanayii İmalatçılar Derneği (SASAD) tarafından 2019 yılında yayınlanan rapora göre elde edilen verileri tablo 4.1’de görüldüğü gibidir.⁹²

Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasını müteakip savunma sanayi alanında çok sayıda girişim olmuştur. Kurulan fabrikalar arasında; hafif silah fabrikaları, top tamir atölyeleri, fişek fabrikaları ve uçak fabrikaları yer almıştır.

⁹⁰ “Savunmada Yerlilik Oranı % 75’e Çıkarılacak”, <https://www.milliyet.com.tr/gundem/savunmadayerlilik-orani-yuzde-75-e-cikarilacak-2902905> [Erişim Tarihi: 01.05.2020].

⁹¹ T.C. Cumhurbaşkanlığı Savunma Sanayi Başkanlığı, *Türk Savunma Sanayi Ürün Kataloğu* (Ankara, 2019), 10.

⁹² “SASAD Açıkladı: 2019 Yılı Savunma Ürünleri İhracatı 3 Milyar 68 Milyon Dolar Oldu”, <https://www.savunmasanayi.org/sasad-acikladi-2019-yili-savunma-urunleri-ihracati-3-milyar-68milyon-dolara-yukseldi/> [Erişim Tarihi: 04.05.2020].

1950'lerin başlarında önemli ölçüde yerli imkânlarla Türk savunma sanayinin ihtiyaçlarını karşılayan fabrikalar, Amerikan yardımlarının gelmesiyle birlikte kapanmaya başlamıştır.

Kıbrıs Harekâtının hemen sonrasında ambargoya maruz kalan Türkiye kendi imkânlarını kullanarak savunma sanayi için altyapı oluşturmaya başlamıştır. Bunun sonucunda ise Kara, Hava ve Deniz Kuvvetleri Güçlendirme Vakıfları kurulmuştur. Söz konusu vakıflar 1987 yılında Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı (TSKGV) olarak birleşmiştir. Daha sonraki yıllarda gerek kamu ortaklı gerekse özel şirketlerin kurulması ve faaliyeti için gerekli şartlar sağlanmış, bu sayede Türkiye dünya çapında adından söz ettirebilen savunma sanayi şirketlerine sahip olmuştur.

5. SAVUNMA HARCAMALARININ TÜRKİYE EKONOMİSİNE ETKİLERİ ÜZERİNE BİR UYGULAMA

Bu bölümde çalışmada kullanılan model, incelenen veri aralığı (1989-2019 yılları), metodoloji ve ardından elde edilen bulgulara verilecektir. Metodoloji bölümünde uygulanan modelin durağanlık analizi, eş bütünleşme analizi ve nedensellik analizine yer verilecektir.

5.1. Model ve Veri Seti

Çalışmada kullanılan analizler için zaman serilerinde kullanılan programlardan “Eviews.10 İstatistik Paket Programı”ndan faydalanılmıştır.

Türkiye'nin savunma harcamaları sırasıyla; enflasyon, GSYH, büyüme hızı, ihracat, ithalat ve işsizlik boyutları kapsamında incelenecektir. Savunma harcamalarına ait veriler SIPRI, GSYH'ye ve büyüme hızına ait veriler Dünya Bankası; işsizlik ve enflasyona ait veriler Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK); ihracat, ithalat değişkenlerine dair veriler Ticaret Bakanlığı kaynaklarından alınmıştır. GSYH, ithalat, ihracat ve askeri harcamalar milyon \$ olarak; enflasyon, işsizlik ve büyüme hızı oranları ise yüzde (%) olarak ifade edilmiştir.

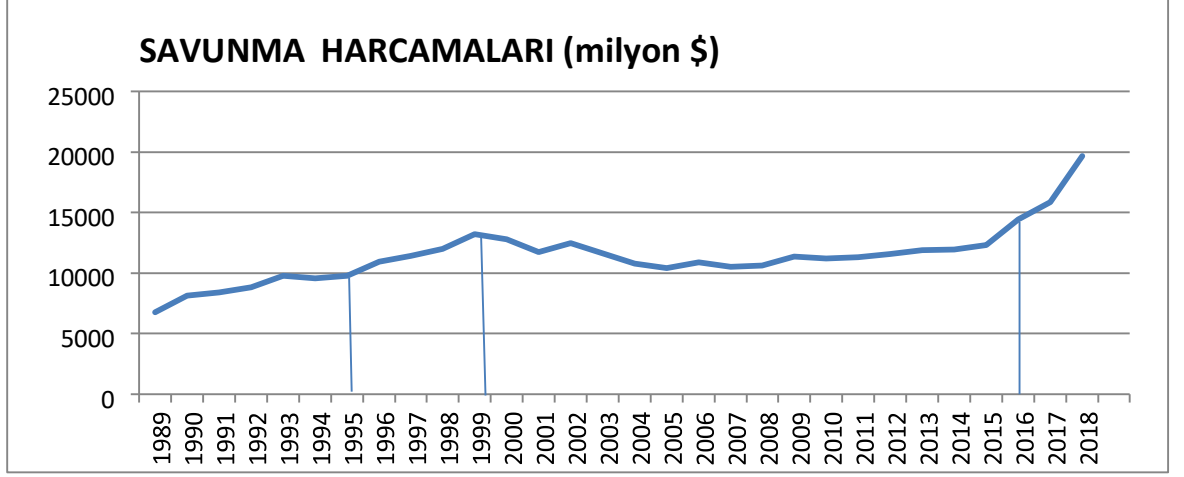
Yıllık bazda olan analizlerdeki veriler 1989-2018 yılları arasını kapsamaktadır. Böylece “Soğuk Savaş” sonrası dönemde Türkiye'nin savunma harcamalarının Türkiye ekonomisine etkileri değerlendirilmiştir. Bu dönemin başlangıcı olarak Berlin Duvarının yıkılışı (1989) veya Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) yıkılışı (1991) kabul edilmektedir.⁹³ Soğuk Savaşın bitmesi tüm dünyada savunma harcamalarının azalacağı beklentisini oluşturmuştur.⁹⁴ Söz konusu dönemde 1998'e kadar beklenildiği gibi olmuş, ancak 1998'den sonra artış eğilimi göstermiştir. 2018 yılında ise tüm dünyadaki toplam savunma harcamaları 1,8 trilyon \$ ile tüm zamanların rekorunu kırmıştır.

Türkiye'nin savunma harcamalarının 1989-2018 yılları arasındaki seyri incelendiğinde şekil 5.1'de görüldüğü üzere;

⁹³ Baskın Oran, *Türk Dış Politikası*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2012), 536'den aktaran Gürdal

Çetinkaya, “Soğuk Savaş Döneminde Türkiye ve Eisenhower Doktrini”, *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, (Aralık, 2019): 2.

⁹⁴ Şerif CANBAY, Derya Mercan, “Savunma Harcamalarının Ekonomik Büyüme ve Cari İşlemler Dengesine Etkisi: Türkiye Örneği” *Journal of Emerging Economies and Policy*, C.2, S.2 (2017): 86.

Şekil 5.1: Türkiye Savunma Harcamalarının 1989-2018 Yılları Arası Seyri.

“ SIPRI Military Expenditure Database ”, <https://www.sipri.org/databases/milex> [Erişim Tarihi: 01.02.2020].

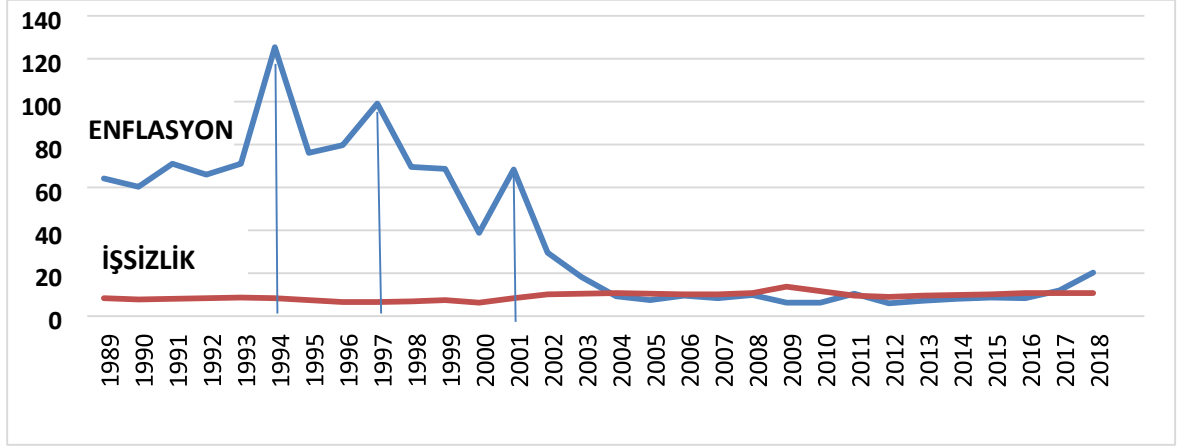
1994 ve 1995 yıllarındaki savunma harcamaları görece kısmi olarak değerlendirilebilecek düzeyde artış göstermiştir. Söz konusu yıllardaki savunma harcamaları sırası ile 9,5 milyar \$ ve 9,7 milyar \$ olarak gerçekleşmiştir.

Türkiye'nin savunma harcamaları, 1999 yılında ise dünyadaki savunma harcamalarının eğilimi ile örtüşerek yükselişe geçmiş ve bu dönemdeki harcamalar 13 milyar 217 milyon \$ olarak gerçekleşmiştir.

2016 yılı ve sonrasında Türkiye'nin sınır ötesine yapmış olduğu harekâtlar savunma harcamalarını arttırmıştır.⁹⁵ SIPRI verilerine göre 2016 yılında 14,4 milyar \$ olan savunma harcamaları, 2017 yılında 15,8 milyar \$'a, 2018 yılında ise 19,6 milyar \$'a yükselmiştir.

Enflasyon ve işsizlik oranlarının 1989-2018 yılları arasındaki seyri incelendiğinde şekil 5.2'de görüldüğü üzere;

⁹⁵ Meral Balcı, Ceren Ece Göcen, “ Sınır Ötesi Operasyonların Politik Ekonomisi: Fırat Kalkanı Harekâtı Örneği”, *TESAM 3'üncü Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi Bildiriler* (2018):346.

Şekil 5.2: Türkiye Enflasyon ve İşsizlik Verilerinin 1989-2018 Yılları Arası Seyri (%).

“Enflasyon ve İşsizlik Oranları, TÜİK”
<http://www.tuik.gov.tr/Start.do;jsessionid=X094Lhvhd8P59QnWr2TdxCbgwBx4Q9Q1MJNMnLcK1Kbmk272KTrp%211701418204> [Erişim Tarihi: 01.02.2020].

enflasyon oranı 1994 yılında keskin bir artış göstermiştir. Söz konusu yılda İstanbul Menkul Kıymetler Borsası (İMKB) %20 oranında düşmüş, Türk Lirasından kaçma ve döviz taleplerinde ciddi artışlar yaşanmış, Merkez Bankası piyasaya dolar sürerek duruma müdahale etmek istemiş, sonuçta dolar rezervleri erimesine rağmen döviz kuru düşmemiş ve bu gelişmeler neticesinde enflasyon bir önceki yıla göre %71’den %125’e yükselmiştir. Ertesi yıl ise alınan önlemler neticesinde enflasyon oranı %71’e geri dönmüştür.⁹⁶ Söz konusu dönemde işsizlik oranı %8,5 olarak gerçekleşmiş ve genel eğilimin dışına çıkmamıştır.

1998 yılında ise enflasyon oranı bir önceki yıla göre %99’dan %69’a düşmüştür. Bu durumdaki etken Merkez Bankasının bütçe açıklarını para basarak kapatmayacağı yönünde Hazine ile 1997 yılında imzalamış olduğu protokoldür.⁹⁷ Protokolden sonra enflasyon düşüş eğilimine girmiştir. Aynı dönemde işsizlik oranı %6,9 olarak gerçekleşmiştir.

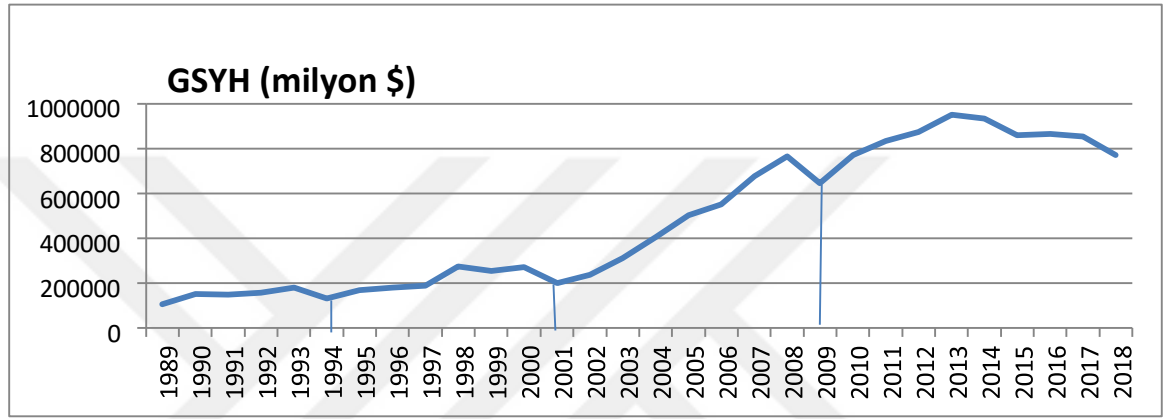
Türkiye 2001 yılında bir ekonomik kriz ile daha karşı karşıya kalmıştır. Yaşanan krizi atlattırmaya yönelik uygulanan modelde “para politikasını uygulama imkânı MB’nin elinden alınmıştır. Hızlı sermaye girişi olduğu zaman MB’nin kontrol edemeyeceği bir parasal

⁹⁶ Meriç Ertekin, Feride Baştürk, “Türkiye’de 1990 Sonrası Yaşanan Ekonomik Krizlerin Sigorta Sektörünün Fon Yaratma Fonksiyonu Üzerine Etkileri”, *Mevzuat Dergisi*, S.5 (2005): 1-7.

⁹⁷ Mevlüt Tatlıyer, “Enflasyon Neden Yükselir, Nasıl Düşer?”, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, C.12 S.30 (2016):9.

genişleme ve faizlerde anormal boyutta bir düşme yaşanmıştır. Bu dönemde aşırı parasal genişleme ve canlanma gerçekleşmiş; bu hızlı sermaye girişleri çıkışa yöneldiği zaman parasal taban anormal şekilde daralmış, faizler tavana çıkmış ve MB etkisiz kalmıştır. Programın bu unsuru krizin tetikleyicisi olmuştur.”⁹⁸ 2001 yılında enflasyon oranı bir önceki yıla göre %29 artış göstermiş ve %68’e yükselmiştir. İşsizlik oranı ise aynı yıl %8,4 olarak gerçekleşerek keskin bir değişim göstermemiştir.

1989-2018 yılları arasında GSYH’nin seyri şekil 5.3’de görüldüğü üzere;

Şekil 5.3: Türkiye GSYH Verilerinin 1989-2018 Yılları Arası Seyri.

“GDP (\$) - TURKEY”, <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=TR> [Erişim Tarihi: 01.02.2020].

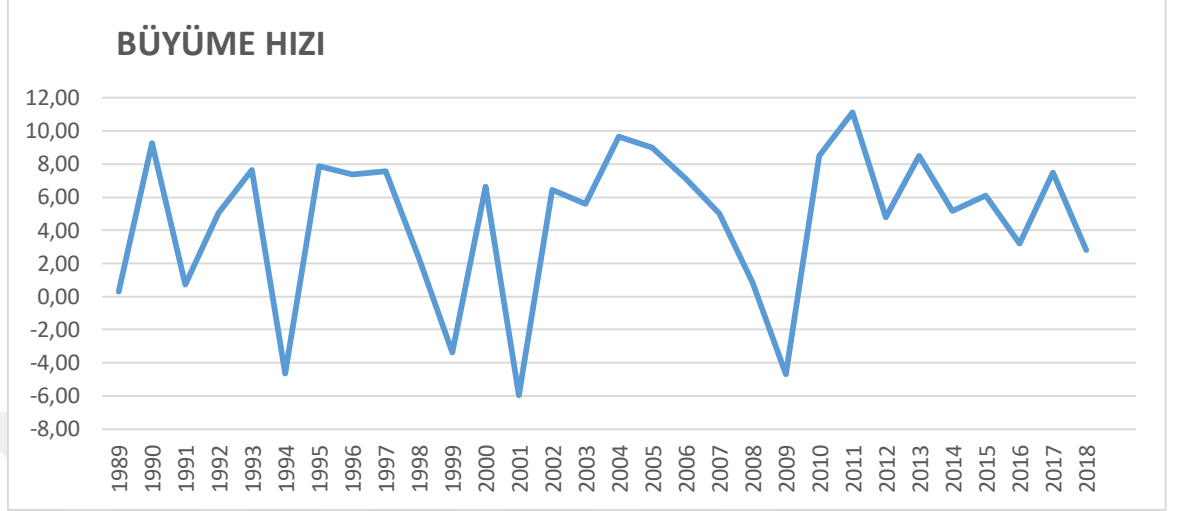
1993 yılında 180 milyar \$ olarak gerçekleşmiş ancak 1994 yılında yaşanan ekonomik kriz sonucunda aynı yıl 130 milyar \$’a düşmüştür.

2001 yılında yaşanan kriz neticesinde ise GSYH, bir önceki yıla göre 72 milyar \$ düşüş kaydederek 200 milyar \$ olarak gerçekleşmiştir.

2001 krizinden sonra yükseliş eğilimi yakalayan GSYH 2007-2008 krizi sonrasında tekrar düşüş göstermiş, 2008 yılında 764 milyar \$ iken, 2009 yılında 644 milyar \$’a düşmüştür. Alınan ekonomik önlemler sonrasında yükselişe geçen GSYH izleyen yıllarda keskin düşüşler göstermemiştir.

⁹⁸ Ertekin, a.g.m.

Türkiye'nin 1989-2018 yılları arasındaki büyüme hızının eğilimi şekil 5.4'te görüldüğü üzere;

Şekil 5.4: Türkiye Büyüme Hızının 1989-2018 Yılları Arası Seyri.

“GDP Growth (Annual %)-Turkey”, <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?end=2018&locations=TR&start=1989> [Erişim Tarihi: 01.02.2020].

1993 yılında 7,65 olan büyüme hızı 1994 yılında yaşanan ekonomik kriz sonucunda aynı yıl -4,67 olarak gerçekleşmiştir.

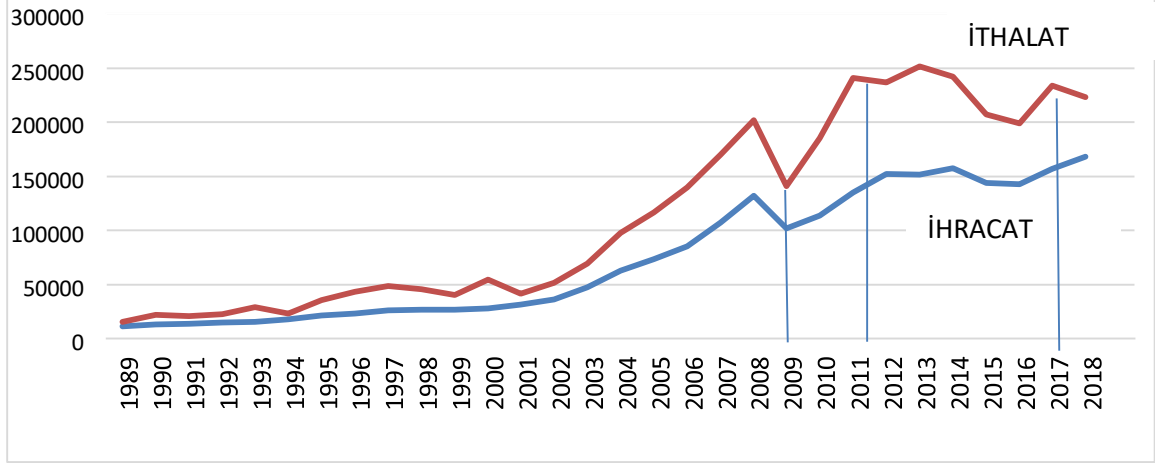
1999 yılında yaşanan ekonomik daralma neticesinde ise büyüme oranı -3,39 olarak gerçekleşmiştir.⁹⁹

2001 yılında yaşanan kriz neticesinde ise büyüme hızı, bir önceki yıla göre -5,96 oranında düşüş kaydetmiştir. 2001 krizinden sonra alınan önlemler neticesinde 2002 yılında 6,43 olarak gerçekleşmiştir.

2008 küresel kriz sonrasında 2009 yılında büyüme oranı -4,70 olarak gerçekleşmiştir.

Türkiye'nin 1989-2018 yılları arasındaki ihracat ve ithalat miktarlarının eğilimi şekil 5.5'te görüldüğü üzere;

⁹⁹ Şükrü Cicioğlu, Atilla Yıldız, “Kriz Dönemlerinde Reel Ekonomik Göstergelerin Sinyal Yaklaşımı ile Değerlendirilmesi: 1999-2017 Türkiye Örneği”, *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.1 S.1 (2018): 43-44.

Şekil 5.5: Türkiye İhracat ve İthalat Verilerinin 1989-2018 Yılları Arası Seyri.

“Dış Ticaret Verileri”, <https://ticaret.gov.tr/data/5d63d89d13b8762f7c43a738/1Yillara%20Gore%20Dis%20Ticaret.pdf> [Erişim Tarihi: 01.02.2020].

2007-2008 yıllarına kadar genel eğilimin dışına çıkmamıştır. ABD’de başlayıp tüm dünyayı etkisi altına alan 2007-2008 krizinde Türkiye’nin ihracat ve ithalat miktarı etkilenmiştir. 2008 yılı başında 1,16 TL seviyelerinde seyreden dolar kuru yılsonunda 1,51 TL seviyelerine çıkmıştır. Diğer ülkelerde de durgunluk beklentisi olunca küresel ticaret hacminde düşüş gerçekleşmiştir.¹⁰⁰ Türkiye’nin 2008 yılında 132 milyar \$ olan ihracat hacmi bir sonraki yıl 102 milyar \$’a kadar düşmüş; 2008 yılında 201 milyar \$ olan ithalat hacmi ise; 2009 yılında 140 milyar \$ olarak gerçekleşmiştir.

2011 yılında Türkiye’nin ihracatı %18,5 artış ile 143 milyar \$’a; ithalatı ise %29,8 artış ile 240 milyar \$’a ulaşmıştır. İthalatın bu derece artışının sebebi olarak ihracatın artışı ile birlikte ara malı ithalatının artması olarak gösterilmektedir.¹⁰¹

2017 ve 2018 yıllarında Türkiye’nin dış pazar payını arttırması sonucu ihracat hacminde bir artış görülmektedir.¹⁰² TÜİK verilerine göre 2016 yılında 142 milyar \$ olan ihracat hacmi, 2017 yılında 157 milyar \$’a, 2018 yılında ise 168 milyar \$’a yükselmiştir. İthalat hacmi ise 2016 yılında 198 milyar \$ iken 2017 ve 2018 yıllarında ise 223 milyar \$’a

¹⁰⁰ Murat Kesebir, “2008 Küresel Finansal Kriz ve Bu Krizin Türkiye’deki Ekonomik Göstergelere Etkisi”, *Anemon Muş Alpaslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.6, S. 4 (2018): 534.

¹⁰¹ <https://www.aso.org.tr/site/files/pdf/asomedy/2011itemmuzagustos.pdf> [Erişim Tarihi:20.05.2020].

¹⁰² Türkiye İhracatçılar Meclisi, *İhracat 2019 Raporu* (İstanbul, 2019), 10-11.

yükselmiştir. Bu durum ise ülkemizin sanayi üretimi açısından ithal girdi bağımlılığını göstermektedir.¹⁰³

5.2. Metodoloji

Araştırmanın konusu olan değişkenleri etkileyen birçok faktör bulunmaktadır. Savunma harcamalarını, savaş ihtimali ve mevcut savaş halinin¹⁰⁴; enflasyon oranlarındaki değişimi yüksek kamu harcamalarının, enflasyonist beklentilerin, reel kur politikası uygulamalarının, talep artışlarının¹⁰⁵; GSYH'yi ve büyüme hızını Ar-Ge yatırımlarının, sürdürülebilir teknolojinin ve teknoloji transferinin, beşeri sermayenin, küresel ticaret ve yatırımın, kurumsal yapıların, eğitim ve işgücü becerilerinin¹⁰⁶; ihracat ve ithalat miktarlarını gelirlerin yükselip tüketimi arttırmasının, artan tüketimin yurt dışı ve yurt içi mallara olan talebi arttırmasının, talep edilen ürünlerin ithal girdiye bağlı olup olmamasının, üretim maliyetleri ve üretilen ürünlerin taşınmasının, döviz kurlarında değişimin yaşanmasının¹⁰⁷; işsizlik oranlarını ise ekonomik büyümenin, enflasyonun, doğrudan yabancı yatırımın ve döviz kurunda yaşanan değişimin¹⁰⁸ etkilediği değerlendirilebilir. Bu çalışmada, araştırmanın konusu olan savunma harcamaları, enflasyon, GSYH, ihracat-ithalat, işsizlik ve büyüme hızı değişkenlerini etkileyen faktörlerin sabit olduğu varsayılarak analizler yapılmıştır.

Çalışmada yer alan savunma harcamaları, enflasyon, GSYH, ihracat, ithalat, işsizlik ve büyüme hızı değişkenlerinin varyans sorununun çözümü ve bu sayede daha anlamlı yorumlanabilmesi maksadıyla logaritması alınmıştır.¹⁰⁹ Tüm analizlerde değişkenlerin

¹⁰³ Ali Konak, “Türkiye’de Cari İşlemler Açığının Nedenleri ve Cari İşlemler Açığı-Dış Ticaret İlişkisi”, *Econder International Academic Journal*, C. 2, S.2 (2018): 175.

¹⁰⁴ Ramazan Gökhunar, Halit Yanıkkaya, “Savunma Harcamalarını Belirleyen Faktörler ve Ekonomik Büyüme Etkileri”, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.1, S.59 (2004): 163.

¹⁰⁵ Zafer Yükseler, “Türkiye’de Enflasyonist Süreç ve Etkileyen Faktörlere İlişkin Bir Değerlendirme”, T.C. Merkez Bankası Teknik Raporu, Şubat 2004, 8.

¹⁰⁶ “Büyüme Dinamikleri Özel İhtisas Komisyonu Raporu”, On Birinci Kalkınma Planı, 2018, Ankara, 19.

¹⁰⁷ Fatih Yücel, “Dış Ticaretin Belirleyicileri Üzerine Teorik Bir Yaklaşım”, *Sosyo-Ekonomi Dergisi*, S.2 (2006): 49-52.

¹⁰⁸ Öznur Ümit, Özlem Karataş, “Türkiye’de İşsizlik ve İşsizliği Etkileyen Makroekonomik Faktörlerin Ekonometrik Analizi”, *Uluslararası Yönetim ve İşletme Dergisi*, C.14, S.2 (2018):313.

¹⁰⁹ Seyhan Taş, İbrahim Örnek, Gül Aksoğan, “Türkiye’de Savunma Harcamaları, Büyüme ve Gelir Eşitsizliği, 1970-2008: Ekonometrik Bir İnceleme”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.12 (2013):672.

logaritmik değerleri ile işlem yapılmıştır. Logaritmaları alındıktan sonra bağımsız değişken olarak;

- “LOGSAVHARC”

değişkeni tanımlanmıştır. Bu değişken Türkiye’nin 1989-2018 yılları arasındaki savunma harcamalarını temsil etmektedir. Bağımlı değişkenler olarak ise;

- “LOGENFLASYON”,
- “LOGGSYH”,
- “LOGIHRACAT”,
- “LOGITHALAT”,
- “LOGISSIZLIK”,
- “LOGBUYUMEHIZI”,

değişkenleri tanımlanmıştır. Söz konusu değişkenler sırası ile Türkiye’nin 1989-2018 yılları arasındaki enflasyon oranlarını, GSYH, ihracat, ithalat miktarını, işsizlik ve büyüme oranlarını temsil etmektedir.

Değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin olup olmadığını tespit etmek maksadıyla “Johansen Eşbütünleşme Analizi” yapılmıştır. Uzun dönem, eldeki mevcut veriler doğrultusunda değişkenleri zaman içinde etkileyebilecek faktörlerin olmadığı bir süre sonra değişkenlerin dengeye ulaştığı, öngörülerin yapılabildiği dönemi kapsar.¹¹⁰ Kısa dönem ise mevcut verilerin birbirini etkileyip etkilemediğini kapsar. İlgili değişkenler arasında kısa dönemli ilişkinin olup olmadığını ve bu ilişkinin yönünü tespit etmek amacıyla ise; “Granger Nedensellik Analizi” yapılmıştır. Her iki analizi yapabilmek için ise gerekli olan n Őart, değişkenlerin “durağan” olup olmadığının tespiti maksadıyla yapılan “Durağanlık Analizi”dir.

5.2.1. Durağanlık Analizi

Zaman serileri arasında “Johansen Eşbütünleşme Analizi” ve “Granger Analizleri”nin yapılabilmemesinin n Őartı olan durağanlık analizinde, değişkenlerin durağan olup

¹¹⁰ Pınar Göktaş, Aytaç Pekmezci, Kurtuluş Bozkurt, *Ekonometrik Serilerde Uzun Dönem Eşbütünleşme ve Kısa Dönem Nedensellik İlişkileri*, (Ankara: Gazi Kitabevi, 2018), VII.

olmadıkları incelenir. Bir zaman serisinin ortalamasının, varyansının ve kovaryansının zaman içinde değişmemesi söz konusu zaman serisinin durağan olduğu anlamına gelir.¹¹¹ Zaman serilerinin durağan halleri ile yapılan analizler daha güvenilir sonuçlar vermektedir.¹¹² Eğer zaman serileri ilk halleri ile bir başka ifade ile düzeyde durağan değil ise birinci farkları alınır. Birinci farklarında da durağanlık sağlanamazsa ikinci farkları alınır.¹¹³ Fark alınması işlemi zaman serilerinin daha önceki dönemlerdeki değerleri ile regresyonunun bulunması işlemidir.¹¹⁴

Gujarati, durağan olmayan zaman serileri ile yapılan analizlerde sahte regresyon sorununun oluşabileceğini ve kurulan ilişkinin gerçeği yansıtmayabileceğini tespit etmiştir.¹¹¹

Çalışmada, durağanlık testlerinden Augmented Dickey Fuller (ADF) ve Phillips Perron (PP) testleri kullanılmıştır. İki tür durağanlık analizinin yapılmasının nedeni elde edilen bulguların birbirini teyit edip etmediğinin incelenmesidir.

ADF ve PP testinde H_0 hipotezi, serilerin durağan olmadığı; H_1 hipotezi ise serilerin durağan olduğu ve analiz yapmaya uygun olduğu yönünde kurulmuştur. Bu kıstasa göre zaman serilerine uygulanacak ADF testi öncesinde;

- H_0 : Düzey değerlerinde zaman serileri durağan değildir,
- H_1 : Düzey değerlerinde zaman serileri durağandır,

hipotezleri kurulmuştur.

Yapılan ADF testi sonucunda her bir değişkene ait tespit edilen “t istatistiği” mutlak değer olarak %1, %5 ve %10 anlamlılık seviyelerinden küçük ise H_0 hipotezi kabul edilir.

Tablo 5.1’de yer alan ADF durağanlık analizi sonuçları incelendiğinde;

¹¹¹ Wojciech Charemza, Derek F. Deadman, *New Directions in Econometric Practice: General to Specific Modelling, Cointegration and Vector Autoregression* (Lincoln: Edwar Elgar Publishing Ltd, 1993), 118.

¹¹² a.g.e., 118.

¹¹³ Damodar N. Gujarati, *Basic Econometrics* (New York: McGraw Hill, 2002), 820.

¹¹⁴ Nevin Uzgören, Ergin Uzgören, “Zaman Serilerinde Sahte Regresyon Sorunu ve Reel Kamu Harcamalarına Yönelik Bir Ekonometrik Model Uygulanması”, *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, S. 5 (2005): 4. 1-14 ¹¹¹ Gujarati, a.g.e., 821.

Tablo 5.1: Augmented Dickey-Fuller (ADF) Durağanlık Analizi Sonuçları (Düzeyde).

Değişken Adı	t istatistiği	p değeri
LOGSAVHARC	-0,176570	0,9893
LOGENFLASYON	-1,051874	0,9202
LOGGSYH	-1,670368	0,7385
LOGIHRACAT	-1,513754	0,8004
LOGITHALAT	-1,911793	0,6227
LOGISSIZLIK	-2,243467	0,4495
LOGBUYUMEHIZI	-1,762534	0,7435
%1	-4,309824	-----
%5	-3,574244	-----
%10	-3,221728	-----

her bir değişkenin t istatistikleri ve aynı sütunda farklı anlamlılık seviyelerine ait değerler görülmektedir. Buna göre tüm değişkenlerin t istatistiğinin mutlak değeri, tüm anlamlılık seviyelerinden küçük olduğu için, değişkenlerin hiçbirisi anlamlılık seviyelerinin (%1, %5, %10) hiçbirisinde anlamlı değildir. Bu sebeple H_0 hipotezi kabul edilir. Bir başka ifade ile zaman serileri düzeyde durağan değildir.

Bu hali ile diğer analizlere geçilemeyeceği için zaman serilerinin birinci farkları alınıp, durağanlık tekrar tespit edilir. Bu maksatla;

- H_0 : Birinci fark değerlerinde zaman serileri durağan değildir,
- H_1 : Birinci fark değerlerinde zaman serileri durağandır,

hipotezleri kurulmuştur.

Tablo 5.2’de yer alan ADF durağanlık analizi sonuçları incelendiğinde;

Tablo 5.2: Augmented Dickey-Fuller (ADF) Durağanlık Analizi Sonuçları (Birinci Farklarda).

Değişken Adı	t istatistiği	p değeri
LOGSAVHARC	-3,651327**	0,0433
LOGENFLASYON	-5,876138***	0,0003
LOGGSYH	-5,974521***	0,0002
LOGIHRACAT	-3,997272**	0,0207
LOGITHALAT	-6,391563***	0,0001

Tablo 5.2– devam

Değişken Adı	t istatistiği	p değeri
LOGISSIZLIK	-4,593046***	0,0054
LOGBUYUMEHIZI	-11,683536***	0,0000
%1***	-4,323979	-----
%5**	-3,580623	-----
%10*	-3,225334	-----

*** sembolü ile gösterilen enflasyon, GSYH, ithalat, işsizlik ve büyüme hızı değişkenlerinin t istatistikleri tüm anlamlılık seviyelerinde anlamlıdır (%1, %5, %10).

** sembolü ile gösterilen savunma harcamaları ve ihracat değişkenlerinin t istatistikleri ise %5 anlamlılık seviyelerinde anlamlıdır. Bu oran geçerli koşulu sağlamak için yeterlidir. Bu durumda H_0 hipotezi reddedilir ve H_1 hipotezi kabul edilir.

Bir başka ifade ile zaman serilerinde durağanlık mevcuttur.

Bu hali ile birim kök testi geçildiğinden durağanlık analizi tamamlanmıştır.

ADF durağanlık analizinde çıkan sonuçları teyit etmek ve çalışmanın güvenilirliğini arttırmak maksadı ile çalışmada yer alan değişkenlere Phillip Perron (PP) testi de uygulanacaktır.

Tablo 5.3'te yer alan PP durağanlık analizi sonuçları incelendiğinde;

Tablo 5.3: Phillips-Perron (PP) Durağanlık Analizi Sonuçları (Düzeyde).

Değişken Adı	t istatistiği	p değeri
LOGSAVHARC	-1,815207	0,6712
LOGENFLASYON	-1,185816	0,8948
LOGGSYH	-1,651528	0,7466
LOGIHRACAT	-2,136884	0,5049
LOGITHALAT	-2,018020	0,5675
LOGISSIZLIK	-2,331879	0,4049
LOGBUYUMEHIZI	-1,591047	0,7723
%1***	-4,309824	-----
%5**	-3,574244	-----
%10*	-3,221728	-----

her bir değişkenin t istatistikleri ve aynı sütunda yer alan farklı anlamlılık seviyelerine ait değerler görölmektedir. Bu sonuçlara göre her bir değişkenin t istatistiklerinin mutlak değerleri alındığında %1, %5 ve %10 anlamlılık seviyelerinin değerlerinin mutlak değerlerinden küçüktür. Buna göre tüm değişkenlerin t istatistiği mutlak değerleri alındığı zaman tüm anlamlılık seviyelerinden küçük olduğu için, değişkenlerin hiçbir, hiçbir anlamlılık seviyesinde anlamlı değildir. Bu sebeple H_0 hipotezi kabul edilir. Bir başka ifade ile zaman serileri düzeyde durağan değildir.

Bu hali ile diğer analizlere geçilemeyeceği için zaman serilerinin birinci farkları alınıp, durağanlık tekrar tespit edilir. Bu maksatla;

- H_0 : Birinci fark değerlerinde zaman serileri durağan değildir,
- H_1 : Birinci fark değerlerinde zaman serileri durağandır,

hipotezleri kurulmuştur.

Tablo 5.4’de yer alan durağanlık analizi sonuçları incelendiğinde;

Tablo 5.4: Phillips-Perron Durağanlık Analizi Sonuçları (Birinci Farklarda).

Değişken Adı	t istatistiği	p değeri
LOGSAVHARC	-3,896397**	0,0279
LOGENFLASYON	-5,855305***	0,0003
LOGGSYH	-5,974521***	0,0002
LOGIHRACAT	-3,965722**	0,0222
LOGITHALAT	-6,391563***	0,0001
LOGISSIZLIK	-4,908586***	0,0026
LOGBUYUMEHIZI	-28,908516***	0,0000
%1***	-4,323979	-----
%5**	-3,580623	-----
%10*	-3,225334	-----

*** sembolü ile gösterilen enflasyon, GSYH, ithalat, işsizlik ve büyüme hızı değişkenlerinin t istatistikleri tüm anlamlılık seviyelerinde anlamlıdır (%1, %5, %10).

** sembolü ile gösterilen savunma harcamaları ve ihracat değişkenlerinin t istatistikleri ise %5 anlamlılık seviyesindedir. Bu oran geçerli koşulu sağlamak için yeterlidir. Bu durumda H_0 hipotezi reddedilir ve H_1 hipotezi kabul edilir. Bir başka ifade ile zaman serilerinde birinci farklarda durağanlık mevcuttur.

Her iki analiz değerlendirildiğinde ADF ve PP durağanlık analizleri birbirlerini doğrulamaktadır. Her iki teste göre de değişkenler düzeyde durağan olmayıp birinci farklarda durağandır. Bu hali ile elimizdeki zaman serilerine diğer analizlerin uygulanabileceği sonucuna varılmıştır.

5.2.2. Johansen Eşbütünleşme Testi

Çalışmada savunma harcamaları, enflasyon, GSYH, ihracat, ithalat, işsizlik ve büyüme hızı değişkenlerine dair 1989-2018 yılları arasındaki verilerden oluşan zaman serileri oluşturulmuştur. Elde edilen zaman serilerine “Johansen Eşbütünleşme Testi” uygulanacaktır. Eşbütünleşme testinin uygulanmasının amacı seriler arasında uzun dönemde bir ilişkinin olup olmadığının tespit edilmesidir.

Eşbütünleşme testinin yapılabilmesi için serilerin düzeyde durağan olmayan serilerin farklarının alınarak duranlığının sağlanması, ardından uygun gecikme uzunluğunun bulunması gerekmektedir.¹¹⁵

Bölüm 5.2.1’de serilere durağanlık analizi yapılmıştır. Analiz sonucunda serilerin düzeyde (seviyede) durağan olmadığı tespit edilmiştir. Ardından birinci farkları alınarak durağanlaştığı görülmüştür. Bu sonuç eşbütünleşme testine başlamanın ön şartını sağlamaktadır. Bu sebeple bu işlem tekrarlanmayacaktır.

Zaman serileri ile işlem yapılan modellerde bağımsız değişkenin, bağımlı değişkenleri zaman içinde etkiledikleri varsayılır. Bağımsız değişkenin bağımlı değişkenleri hangi dönemde etkilediğinin bulunmasına “uygun gecikme sayısının bulunması” adı verilir.¹¹⁶ Uygun gecikme sayısı bulunduktan sonra, bulunan gecikme sayısı analizlere dâhil edilerek değişkenlerin birbirlerini uzun veya kısa dönemde nasıl etkiledikleri tespit edilir.

E-views programında gecikme sayıları Akaike (AIC), Schwarz (SC) veya HannanQuinn kriterlerine göre bulunur. Uygun gecikme sayısının bulunması işlemi yapıldığında, * sembolü en çok kaçınıcı gecikme sayısında birikmiş ise o satır modelin gecikme uzunluğu olarak alınır.

¹¹⁵ “User’s Guide: Advanced Multivariate Analysis: Cointegration Testing: Johansen Cointegration Test”,http://www.eviews.com/help/helpintro.html#page/content%2FcointJohansen_Cointegration_Test.html%23ww189992 [Erişim Tarihi: 01.06.2020].

¹¹⁶ Michael S. Lewis-Beck, Alan Bryman, Tim Futing Liao, *The SAGE Encyclopedia of Social Science Research Methods* (California: SAGE Publications, 2004), 18.

Tablo 5.5: Uygun Gecikme Sayısının Bulunması.

Gecikme Sayısı	Tüm Değişkenlerin Logaritması	AIC	SC	HQ
0	48,99811	-3,071	-2,785	-2,984
1	177,5764	-9,684*	-7,685*	-9,073*

AIC: Akaike bilgi kriteri

SC: Schwarz bilgi kriteri

HO: Hannan-Quinn bilgi kriteri

Tablo 5.5’te tüm * sembollerinin toplanmış olduğu gecikme sayısı “1” dir. Bu aşamadan sonra yapılacak olan işlemlerde gecikme sayısı “1” olarak alınacaktır.

Eşbütünleşme testine geçmeden önce değişkenler arasında uzun dönemli bir eş bütünleşme denkleminin olup olmadığına dair hipotezler kurulmuştur:

- H_0 : Değişkenler arasında eşbütünleşme denklemi yoktur,
- H_1 : Değişkenler arasında eşbütünleşme denklemi vardır.

Tablo 5.6: Johansen Eşbütünleşme Testi Sonuçları.

Eşitlik Sayısı	Trace (İz) İstatistiği	%5 Kritik Değer	Olasılık Değeri
$H_0=0$	117,77030	117,70820	0,0495
$H_1 =1$	84,81152	88,80380	0,1038
Eşitlik Sayısı	Max-Eigen İstatistiği	%5 Kritik Değer	Olasılık Değeri
$H_0=0$	44,73657	44,49720	0,0493
$H_1 =1$	36,172932	38,33101	0,1012

“ $H_0=0$ ” ifadesi, değişkenler arasında uzun dönemli bir eşitlik kurulamayacağını,

“ $H_1=1$ ” ifadesi ise değişkenler arasında eşitlik kurulabileceğini belirtmektedir.

Eşbütünleşme sonuçları “trace” veya “max-eigen” kriterlerine göre değerlendirilir. Modelde yer alan savunma harcamaları, enflasyon, GSYH, ihracat, ithalat, işsizlik ve büyüme hızı değişkenleri logaritmaları alındıktan sonra e-views programı aracılığı ile tüm değişkenlere yönelik ortak birer “trace istatistiği” ve “max-eigen istatistiği” belirlenir. Belirlenen istatistikler, program tarafından doğrudan atanan %5 kritik değerler ile

karşılaştırılır. Tablo 5.6 incelendiğinde $H_0=0$ eşitliğinin trace (iz) değeri (117,77030) %5 kritik değerden (117,70820) büyük olduğu için %5 anlamlılık seviyesinde H_0 hipotezi reddedilir. Diğer eşitliğin karşısında yer alan değer $H_1=1$ (84,81152), %5 kritik değerden (88,80380) küçük olduğu H_1 hipotezi kabul edilir.

Ayrıca, $H_0=0$ eşitliğinin max-eigen değeri (44,73657) %5 kritik değerden (44,497) büyük olduğu için %5 anlamlılık seviyesinde H_0 hipotezi reddedilir. Diğer eşitliğin karşısında yer alan değer $H_1=1$ (36,172932), %5 kritik değerden (38,33101) küçük olduğu H_1 hipotezi kabul edilir. Kabul edilen H_1 hipotezine göre değişkenler arasında uzun dönemli eş bütünleşme denklemi mevcuttur.

Bu aşamadan sonra eş bütünleşme denkleminin oluşturulmasına geçilir. Bunun için eş bütünleşme denkleminin katsayılarının bulunması gerekmektedir.

Tablo 5.7: Johansen Eşbütünleşme Denklemi Katsayıları.

Bağımlı Değişken: LOGSAVHARC		
Değişken Adı	Katsayı	Olasılık Değeri
LOGENFLASYON	0,265707	0,0016
LOGGSYH	0,137046	0,5656
LOGIHRACAT	0,213052	0,4525
LOGISSIZLIK	0,138558	0,6239
LOGITHALAT	0,068795	0,8299
LOGBUYUMEHIZI	0,057596	0,0930

Tablo 5.7'ye göre oluşturulan uzun dönemli eşbütünleşme denklemi aşağıdaki gibidir:

$$\text{LOGSAVHARC} = +0,265707 \text{ LOGENFLASYON} + 0,137046 \text{ LOGGSYH} + 0,213052 \text{ LOGIHRACAT} + 0,138558 \text{ LOGISSIZLIK} + 0,068795 \text{ LOGITHALAT} + 0,057596 \text{ LOGBUYUMEHIZI}$$

Denklem oluşturulduktan sonra denklemde yer alan her bir değişkenin katsayılarının anlamlılığı incelenir.

Tablo 5.7 incelendiğinde LOGENFLASYON değişkeni ve denklemde bulunan sabitin katsayısı geçerlidir. Çünkü LOGENFLASYON değişkenine ait olasılık değeri (0,0016) %1 anlamlılık seviyesinden (0,01) daha küçüktür. Bir başka ifade ile LOGENFLASYON

değişkeni, %1 anlamlılık seviyesinde anlamlıdır. Bu oran güvenilirliği arttırmaktadır. LOGBUYUMEHIZI değişkenine ait olasılık değeri (0,0930) ise anlamlılık seviyesi düşük olmakla birlikte %10 seviyesinde (0,10) anlamlılığa sahiptir. Diğer değişkenlerin katsayıları, hiçbirinin olasılık değerinin herhangi bir olasılık değerinden (%1, %5, %10) küçük olmaması nedeni ile geçerli değildir. Bu sebeple LOGGSYH, LOGIHRACAT, LOGISSIZLIK ve LOGITHALAT değişkenlerinin uzun dönemde LOGSAVHARC değişkenine herhangi bir etkisi yoktur.

Bu durumda uzun dönemde enflasyon oranındaki %1'lik bir artışın savunma harcamalarında %0,265707 oranında artışa; büyüme hızındaki %1'lik bir artışın ise savunma harcamalarında %0,057596 oranında artışa sebep olduğu tespit edilmiştir.

Enflasyondaki artışın savunma harcamalarını arttırması Capra'nın bulguları ile örtüşmektedir. Capra'ya göre savunma hizmeti için her yıl alınan ürünlerin miktarının sabit olduğu ülkelerde, enflasyon sonucu fiyatların artması ile birlikte alınan ürünlerin miktarının aynı olmasına rağmen yapılan harcamalar artacaktır.

Ülkelerin GSYH miktarları arttıkça savunma bütçelerine kaynak ayırma imkânları da yükselmektedir. 1960'tan beri tutulan kayıtlarda her ne kadar savunma harcamalarının GSYH içindeki oranı azalma eğilimi göstermiş olsa da; miktar olarak artan GSYH içinde savunma harcamaları da artma eğilimi göstermiştir.¹¹⁷

5.2.3. Granger Nedensellik Analizi

Modelde yer alan değişkenlerin birbiri arasındaki nedenselliğin nereden nereye doğru olduğunu, bulunan ilişkilerin tek yönlü veya çift yönlü olup olmadıklarını tespit etmek amacıyla Granger analizi yapılır.¹¹⁸

Granger nedensellik analizine göre A değişkeninden B değişkenine doğru bir ilişki tespit edilmişse, "A değişkeninden B değişkenine doğru tek yönlü nedensellik vardır" olarak ifade edilir. Bir başka ifade ile A değişkeninde gerçekleşen değişimlerin B değişkenini tek yönlü olarak açıkladığı ifade edilir.

¹¹⁷ Max Roser, Mohamed Nagdy, "Military Spending" <https://ourworldindata.org/military-spending> [Erişim Tarihi: 21.05.2020].

¹¹⁸ Hilal Yıldız Bozkurt, *Zaman Serileri Analizi* (Bursa: Ekin Basım Yayın-Akademik Kitaplar, 2013), 91-92.

Eğer her iki değişken arasında karşılıklı (çift yönlü) ilişki tespit edilmiş ise; hem A değişkenindeki değişimlerin B değişkenini etkilediği, hem de B değişkeninde gerçekleşen değişimlerin A değişkenini etkilediği anlaşılır.

Granger testini yapabilmek için öncelikle zaman serileri arasında durağanlığın tespit edilmiş olması ve uygun gecikme sayısının bulunması gerekmektedir.¹¹⁹ Bölüm 5.2.1’de serilerin durağanlıklarının birinci farklarında gerçekleştiği, bölüm 5.2.2’de ise uygun gecikme uzunluğunun “1” olduğu tespit edilmiştir.

Savunma harcamalarının Türkiye ekonomisine etkileri incelendiğinden hata düzeltme modeline dayanan Granger testinde yer alan değişkenlerin birbirleri ile olan ilişkileri incelenmeyip, her bir bağımsız değişkenin savunma harcamaları bağımlı değişkeni ile olan ilişkileri hipotezler kurularak her iki yönlü olarak incelenmiştir.

Hipotez kurularak yapılan incelemede;

1-A Enflasyon-Savunma Harcamaları İlişkisi

Enflasyon ile savunma harcamaları arasındaki ilişki incelendiğinde;

- H₀: LOGENFLASYON değişkeni, LOGSAVHARC değişkeninin Granger nedeni değildir,
- H₁: LOGENFLASYON değişkeni, LOGSAVHARC değişkeninin Granger nedenidir,

hipotezleri kurulmuştur.

Tablo 5.8: Enflasyon-Savunma Harcamaları İlişkisi.

Bağımlı Değişken: LOGSAVH ARC		
Bağımsız Değişken	Chi-sq	Probability
LOGENFLASYON	7,823322	0,0200

Tablo 5.8’e göre LOGENFLASYON değişkeninin olasılık değeri (0,0200), 0,05’ten küçük olduğu için H₀ hipotezi reddedilir, H₁ hipotezi kabul edilir. Bu durumda LOGENFLASYON değişkeninden LOGSAVHARC değişkenine doğru tek yönlü

¹¹⁹ a.g.e. , 91

bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Bir başka deyiş ile %5 anlamlılık seviyesinde, enflasyon oranları savunma harcamalarının artışının nedenidir.

Bu sonuç Capra'nın yapmış olduğu çalışma ile örtüşmektedir. Capra'ya göre yükselen enflasyonun savunma sanayi ürünlerinin de fiyatlarını arttırdığını, her koşulda belirlenen miktarda savaş, araç ve gereçlerini satın alan ülkelerin, ihtiyaç duydukları ürünleri artan enflasyon nedeni ile daha yüksek fiyatlara aldığını böylece artan enflasyonun, doğal yolla savunma harcamalarını da arttırdığını tespit etmiştir.¹²⁰

1-B Savunma Harcamaları-Enflasyon İlişkisi,

Savunma harcamaları ile enflasyon arasındaki ilişki incelendiğinde;

- H₀: LOGSAVHARC değişkeni, LOGENFLASYON değişkeninin Granger nedeni değildir,
- H₁: LOGSAVHARC değişkeni, LOGENFLASYON değişkeninin Granger nedenidir,

hipotezleri kurulmuştur.

Tablo 5.9: Savunma Harcamaları- Enflasyon İlişkisi.

Bağımlı Değişken: LOGENFLASYON		
Bağımsız Değişken	Chi-sq	Probability
LOGSAVHARC	0,513744	0,7735

Tablo 5.9'a göre LOGSAVHARC değişkeninin olasılık değeri (0,7735) 0,05'ten büyük olduğu için H₀ hipotezi kabul edilir, H₁ hipotezi reddedilir. Bu durumda LOGSAVHARC değişkeninden LOGENFLASYON değişkenine doğru nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir. Bir başka deyiş ile savunma harcamaları, enflasyon oranlarının değişimini etkilememektedir.

¹²⁰ James R. Capra, "The National Defense Budget and Its Economic Effects", *Federal Reserve Bank of New York, Quarterly Review*, C. 6, S. 2 (1981): 21-31.

2-A GSYH-Savunma Harcamaları İlişkisi

GSYH ile savunma harcamaları arasındaki ilişki incelendiğinde;

- H_0 : LOGGSYH değişkeni, LOGSAVHARC değişkeninin Granger nedeni değildir,
- H_1 : LOGGSYH değişkeni, LOGSAVHARC değişkeninin Granger nedenidir,

hipotezleri kurulmuştur.

Tablo 5.10: GSYH-Savunma Harcamaları İlişkisi.

Bağımlı Değişken: LOGSAVH RC		
Bağımsız Değişken	Chi-sq	Probability
LOGGSYH	2,462051	0,2920

Tablo 5.10'a göre LOGSYH değişkeninin olasılık değeri (0,2920), 0,05'ten büyük olduğu için H_0 hipotezi kabul edilir, H_1 hipotezi reddedilir. Bu durumda LOGGSYH değişkeninden LOGSAVHARC değişkenine doğru nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir. Bir anlamda GSYH değişimi savunma harcamalarının değişimini etkilememektedir.

2-B Savunma Harcamaları- GSYH İlişkisi

Savunma harcamaları ile GSYH arasındaki ilişki incelendiğinde;

- H_0 : LOGSAVHARC değişkeni, LOGGSYH değişkeninin Granger nedeni değildir,
- H_1 : LOGSAVHARC değişkeni, LOGGSYH değişkeninin Granger nedenidir,

hipotezleri kurulmuştur.

Tablo 5.11: Savunma Harcamaları-GSYH İlişkisi.

Bağımlı Değişken: LOGGSY İ		
Bağımsız Değişken	Chi-sq	Probability
LOGSAVHARC	0,446977	0,7997

Tablo 5.11'e göre LOGSAVHARC değişkeninin olasılık değeri (0,7997), 0,05'ten büyük olduğu için H_0 hipotezi kabul edilir, H_1 hipotezi reddedilir. Bu durumda LOGSAVHARC değişkeninden LOGGSYH değişkenine doğru nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir. Bir başka deyiş ile savunma harcamaları GSYH'nin değişimini etkilememektedir.

3-A İhracat-Savunma Harcamaları İlişkisi

Savunma harcamaları ile ihracat arasındaki ilişki incelendiğinde;

- H_0 : LOGIHRACAT değişkeni, LOGSAVHARC değişkeninin Granger nedeni değildir,
- H_1 : LOGIHRACAT değişkeni, LOGSAVHARC değişkeninin Granger nedenidir,

hipotezleri kurulmuştur.

Tablo 5.12: İhracat-Savunma Harcamaları İlişkisi.

Bağımlı Değişken: LOGSAVHARC		
Bağımsız Değişken	Chi-sq	Probability
LOGIHRACAT	6,057978	0,4840

Tablo 5.12'ye göre LOGIHRACAT değişkeninin olasılık değeri (0,4840), 0,05'ten büyük olduğu için H_0 hipotezi kabul edilir, H_1 hipotezi reddedilir. Bu durumda LOGIHRACAT değişkeninden LOGSAVHARC değişkenine doğru bir nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir. Bir başka deyiş ile ihracat, savunma harcamalarının değişimini etkilememektedir.

3-B Savunma Harcamaları-İhracat İlişkisi

Savunma harcamaları ile ihracat arasındaki ilişki incelendiğinde;

- H_0 : LOGSAVHARC değişkeni, LOGIHRACAT değişkeninin Granger nedeni değildir,
- H_1 : LOGSAVHARC değişkeni, LOGIHRACAT değişkeninin Granger nedenidir,

hipotezleri kurulmuştur.

Tablo 5.13: Savunma Harcamaları-İhracat İlişkisi.

Bağımlı Değişken: LOGIHRACAT		
Bağımsız Değişken	Chi-sq	Probability
LOGSAVHARC	11,03625	0,0040

Tablo 5.13'e göre LOGSAVHARC değişkeninin olasılık değeri (0,0040), 0,05'ten küçük olduğu için H_0 hipotezi reddedilir, H_1 hipotezi kabul edilir. Bu durumda LOGSAVHARC değişkeninden LOGIHRACAT değişkenine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Bir başka deyiş ile %1 anlamlılık seviyesinde savunma harcamaları, ihracat değişiminin nedenidir.

Bu sonuç savunma harcamalarının büyümeye etkisini bir çarpan katsayısı olarak gören "Askeri Keynesyen Teori" ile örtüşmektedir. Söz konusu teori, savunma harcamalarında yaşanan artışın özellikle Ar-Ge yatırımlarına ağırlık verilmesi ile ortaya çıkan ürünlerin hem askeri hem de sivil alanda kullanılarak ihracat yolu ile ülke ekonomisine katkıda bulunduğunu savunmaktadır.¹²¹ Bu anlamda "On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023)" savunma sanayi Ar-Ge faaliyetlerinde özellikle teknoloji faktörü ön planda tutularak yerli ve milli imkânlar ile dışa bağımlılığın azaltılması hedeflenmiştir.¹²²

Tarihsel süreçte savunma harcamaları ile ihracat arasındaki ilişki incelendiğinde her iki değişken arasında aynı dönemde farklı ülkelerde farklı sonuçların ortaya çıktığı görülmektedir. İkinci Dünya Savaşı öncesinde savunma sanayine gerekli Ar-Ge yatırımlarını yaparak bu alanda teknolojik olarak ön plana çıkan ve dünyanın ihtiyaç duyduğu savaş araç-gereçlerini üretebilecek altyapıya sahip olan ABD, savunma sanayi alanında yüksek miktarlarda ihracat gerçekleştirerek ülke ekonomisine büyük katkıda bulunmuştur. Bu duruma ABD'nin savaşa girmemesinin etkisi büyüktür. Bu alanda üretim

¹²¹ Özlem Durgun, Mustafa Caner Timur, "Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Analizi", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 54 (Ekim 2017): 126-137. ²¹ Gülbahar Üçler, "Türkiye'de Savunma Harcamalarının İşsizlik Üzerine Etkisi: 1980-2014 Dönemi İçin Ekonometrik Bir Analiz", *Journal of Yasar University*, C. 12, S. 46 (2017): 161-170.

¹²² T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, *On Birinci Kalkınma Planı 2019-2023* (Ankara, 2018): 97-98.

altyapısına sahip olmayan ülkelerin büyük çoğunluğu ise savunma sanayi ürünlerini ABD'den alarak savunma sanayi ithalatını arttırmışlardır. Türkiye de İkinci Dünya Savaşı döneminde savunma sanayinde ithalata bağımlı ülkeler arasında yer almaktadır.¹²³

Savunma sanayinde ihracatın artırılması için TASAM tarafından yayınlanan strateji raporuna göre devletin sektörde yer alan kurum ve kuruluşlara teşvik, ihracat kredisi desteğinin vermesi, Ar-Ge ve insan gücü yatırımlarının artması gerektiği, savunma sanayine ayrılan kaynağın artırılması gerektiği belirtilmiştir.¹²⁴

4-A İthalat-Savunma Harcamaları İlişkisi

İthalat ile savunma harcamaları arasındaki ilişki incelendiğinde;

- H₀: LOGİTHALAT değişkeni, LOGSAVHARC değişkeninin Granger nedeni değildir,
- H₁: LOGİTHALAT değişkeni, LOGSAVHARC değişkeninin Granger nedenidir,

hipotezleri kurulmuştur.

Tablo 5.14: İthalat-Savunma Harcamaları İlişkisi.

Bağımlı Değişken: LOGSAVHARC		
Bağımsız Değişken	Chi-sq	Probability
LOGİTHALAT	4,822365	0,897

Tablo 5.14'e göre LOGİTHALAT değişkeninin olasılık değeri (0,897), 0,05'ten büyük olduğu için H₀ hipotezi kabul edilir, H₁ hipotezi reddedilir. Bu durumda LOGİTHALAT değişkeninden LOGSAVHARC değişkenine doğru nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir. Bir başka deyiş ile ithalat değişkeni savunma harcamalarının değişimini etkilememektedir.

¹²³ Fethullah Akın, "İkinci Dünya Savaşı Sonrası Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye", *İş ve Hayat Dergisi*, C.3, S.5 (2017): 120

¹²⁴ Oktay Bingöl, Ali Bilgin Varlık, "Türk Savunma Sanayinin Geleceği" TASAM-Sürdürülebilir ve Güçlü İhracat İçin Strateji Raporu-1, 2015, 24.

4-B Savunma Harcamaları-İthalat İlişkisi

Savunma harcamaları ile ithalat arasındaki ilişki incelendiğinde;

- H_0 : LOGSAVHARC değişkeni, LOGİTHALAT değişkeninin Granger nedeni değildir,
- H_1 : LOGSAVHARC değişkeni, LOGİTHALAT değişkeninin Granger nedenidir,

hipotezleri kurulmuştur.

Tablo 5.15: Savunma Harcamaları- İthalat İlişkisi.

Bağımlı Değişken: LOGİTHALAT		
Bağımsız Değişken	Chi-sq	Probability
LOGSAVHARC	2,181307	0,336

Tablo 5.15'e göre LOGSAVHARC değişkeninin olasılık değeri (0,336), 0,05'ten büyük olduğu için H_0 hipotezi kabul edilir, H_1 hipotezi reddedilir. Bu durumda LOGSAVHARC değişkeninden LOGİTHALAT değişkenine doğru nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir. Bir başka deyiş ile savunma harcamaları, ithalattaki değişimi etkilememektedir.

5-A İşsizlik-Savunma Harcamaları İlişkisi

İşsizlik ile savunma harcamaları arasındaki ilişki incelendiğinde;

- H_0 : LOGİSSİZLİK değişkeni, LOGSAVHARC değişkeninin Granger nedeni değildir,
- H_1 : LOGİSSİZLİK değişkeni, LOGSAVHARC değişkeninin Granger nedenidir,

hipotezleri kurulmuştur.

Tablo 5.16: İşsizlik-Savunma Harcamaları İlişkisi.

Bağımlı Değişken: LOGSAVHARC		
Bağımsız Değişken	Chi-sq	Probability
LOGİSSİZLİK	1,166213	0,5582

Tablo 5.16'ya göre LOGISSIZLIK değişkeninin olasılık değeri (0,5582), 0,05'ten büyük olduğu için H_0 hipotezi kabul edilir, H_1 hipotezi reddedilir. Bu durumda

LOGISSIZLIK değişkeninden LOGSAVHARC değişkenine doğru nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir. Bir başka deyiş ile işsizlik değişkeni savunma harcamalarının değişimini etkilememektedir.

5-B Savunma Harcamaları-İşsizlik İlişkisi

Savunma harcamaları ile işsizlik arasındaki ilişki incelendiğinde;

- H_0 : LOGSAVHARC değişkeni, LOGISSIZLIK değişkeninin Granger nedeni değildir,
- H_1 : LOGSAVHARC değişkeni, LOGISSIZLIK değişkeninin Granger nedenidir,

hipotezleri kurulmuştur.

Tablo 5.17: Savunma Harcamaları-İşsizlik İlişkisi.

Bağımlı Değişken: LOGISSIZLIK		
Bağımsız Değişken	Chi-sq	Probability
LOGSAVHARC	0,349096	0,8398

Tablo 5.17'ye göre LOGSAVHARC değişkeninin olasılık değeri (0,8398), 0,05'ten büyük olduğu için H_0 hipotezi kabul edilir, H_1 hipotezi reddedilir. Bu durumda LOGSAVHARC değişkeninden LOGISSIZLIK değişkenine doğru nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir. Bir başka deyiş ile savunma harcamaları, işsizlik oranlarında meydana gelen değişmelerin nedeni değildir.

6-A Büyüme Hızı-Savunma Harcamaları İlişkisi

Büyüme hızı ile savunma harcamaları arasındaki ilişki incelendiğinde;

- H_0 : LOGBUYUMEHIZI değişkeni, LOGSAVHARC değişkeninin Granger nedeni değildir,
- H_1 : LOGBUYUMEHIZI değişkeni, LOGSAVHARC değişkeninin Granger nedenidir,

hipotezleri kurulmuştur.

Tablo 5.18: Büyüme Hızı-Savunma Harcamaları İlişkisi.

Bağımlı Değişken: LOGSAVHARC		
Bağımsız Değişken	Chi-sq	Probability
LOGBUYUMEHIZI	0,405957	0,5240

Tablo 5.18'e göre LOGBUYUMEHIZI değişkeninin olasılık değeri (0,5240), 0,05'ten büyük olduğu için H_0 hipotezi kabul edilir, H_1 hipotezi reddedilir. Bu durumda LOGBUYUMEHIZI değişkeninden LOGSAVHARC değişkenine doğru nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir. Bir başka deyiş ile büyüme hızı değişkeni savunma harcamalarının değişimini etkilememektedir.

6-B Savunma Harcamaları-Büyüme Hızı İlişkisi

Savunma harcamaları ile işsizlik arasındaki ilişki incelendiğinde;

- H_0 : LOGSAVHARC değişkeni, LOGBUYUMEHIZI değişkeninin Granger nedeni değildir,
- H_1 : LOGSAVHARC değişkeni, LOGBUYUMEHIZI değişkeninin Granger nedenidir,

hipotezleri kurulmuştur.

Tablo 5.19: Savunma Harcamaları-Büyüme Hızı İlişkisi.

Bağımlı Değişken: LOGBUYUMEHIZI		
Bağımsız Değişken	Chi-sq	Probability
LOGSAVHARC	1,545604	0,2138

Tablo 5.19'a göre LOGSAVHARC değişkeninin olasılık değeri (0,2138), 0,05'ten büyük olduğu için H_0 hipotezi kabul edilir, H_1 hipotezi reddedilir. Bu durumda LOGSAVHARC değişkeninden LOGBUYUMEHIZI değişkenine doğru nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir. Bir başka deyiş ile savunma harcamaları, büyüme hızı oranlarında meydana gelen değişmelerin nedeni değildir.

Değişkenlerin birbirini etkileyip etkilemediklerini, eğer etkiliyorlar ise bu ilişkinin yönünü bulmak için Granger Nedensellik Analizlerinden faydalanılır. Yapılan analiz sonuçlarına göre; GSYH'den, ithalattan, işsizlikten ve büyüme hızından savunma harcamalarına;

savunma harcamalarından enflasyona, GSYH'ye, ithalata, işsizliğe ve büyüme hızına herhangi bir yönlü ilişki tespit edilememiştir. Dolayısı ile bu değişkenler arasında Granger nedensellik ilişkisi kurulamamıştır.

Enflasyondan, savunma harcamalarına %5 anlamlılık seviyesinde tek yönlü Granger nedeni bulunmaktadır. Kurulan bu nedenselliğe göre enflasyon oranlarındaki değişimler savunma harcamalarına da aynı şekilde yansiyabilecektir.

Bir diğer bulguya göre ise, savunma harcamalarından ihracata tek yönlü Granger nedeni bulunmaktadır. Savunma harcaması değişkenindeki değişimler ihracat değişkenini etkilemektedir. Buna göre savunma harcamaları ihracat değişkenini %1 anlamlılık seviyesinde etkilemektedir.

6. SONUÇ

Kayıtlı insanlık tarihinde tarih sayfalarına düşen en büyük notlar savaşlar üzerine olmuştur. Savaşlar çok sayıda tarihe damga vuran dönemleri açmış, kapatmış; nice büyük devlet ve imparatorlukları tarih sahnesinden silmiştir. Son 3500 yılın sadece 268 yılında savaş olmamıştır. Bu durum savaşın her an ortaya çıkabileceği, çıkmasa bile ülkelerin savaş olma ihtimaline karşı her an hazırlıklı olması gerçeğini ortaya çıkarmaktadır.

Ülkeler bekasını korumak, mevcut veya muhtemel hasımlarına karşı caydırıcılık sağlamak, saldırılara karşı koymak, milli menfaatlerini elde etmek maksadıyla örgütlenme yoluna giderek savunma hizmeti sağlamışlardır. Savunma hizmeti sağlamak, refah seviyesinin azalması pahasına milli gelirden bütçe ayırarak savunma harcamaları yapmayı gerekli kılmıştır.

Savunma harcamaları, dar anlamda ve geniş anlamda olmak üzere iki çeşittir. Dar anlamda savunma harcamaları hem sivil hem askeri unsurların, bütçeden pay ayrılarak araç-gereç, bina-tesis ve bakım- onarım hizmetleri yönünden donatılmasıdır. Geniş anlamda savunma harcamaları ise savunmaya yönelik Ar-Ge harcamaları ile askeri güç ile birlikte polis, gümrük görevlisi gibi güçlere ayırdığı payı ve olağanüstü zamanlar için stok yapılması ve muhafazasına yönelik yapılan harcamaları kapsamaktadır. Bu çalışmada yer alan veriler dar anlamda savunma harcamalarını kapsamaktadır.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Dünya, NATO ve Varşova Paktı etrafında toplanarak iki kutuplu bir düzen almış ve "Soğuk Savaş" olarak adlandırılan dönem başlamıştır. Bu dönemde ülkeler savunma harcamalarına önemli oranda pay ayırmıştır. Soğuk Savaşın bitiminden sonra ise savunma harcamaları azalma eğilimi göstermiş, 1999 yılından sonra tekrar yükselme eğilimi göstermeye başlamış ve nihayetinde 2018 yılında ise zirveye ulaşmıştır. 2018 yılında tüm dünyada savunmaya 1 trilyon 822 milyar \$ harcanmıştır. Bu miktar Soğuk Savaş dönemindeki savunma harcamaları eğilimini bile geride bırakarak tüm

zamanların rekorunu kırmıştır. Söz konusu miktar, aynı yıl küresel gayrisafi milli hasılanın %2,6'sına karşılık gelmiştir.

Ülke bütçelerine böylesine miktarda etki eden savunma harcamalarını gerektiren birçok sebep bulunmakla birlikte, en önemli kıstaslardan biri ülkelerin sahip olduğu jeopolitik konumlarıdır. Farklı jeopolitik konumlar, beraberinde farklı güvenlik riskleri getirebilmektedir. Bugün Avrupa'nın batısında yer alan bir ülke ile Orta Doğu'ya komşu olan bir ülkenin güvenlik riskleri farklıdır. Türkiye bulunduğu konum itibarı ile binlerce yıldır muhtelif sebeplerle ortaya çıkan savaşların sahne aldığı, bugün bile silahlı çatışmaların devam ettiği, kritik öneme haiz bir coğrafyada bulunmaktadır. Hem Asya hem de Avrupa kıtasında konuşlanmış olan Türkiye, her iki kıta arasında adeta bir köprü görevi kurmaktadır. Ayrıca Türkiye, enerji kaynaklarına yakın olması ve enerji nakil hatlarına sahip olması nedeni ile stratejik öneme haiz bir ülke konumundadır.

Türkiye, savunma sanayine işlerlik kazandırarak milli ihtiyaçlarını karşılamak maksadıyla Cumhuriyet'in kurulmasıyla (1923) beraber zaman kaybetmeden gerekli atılımlarını gerçekleştirmiş ve bu alanda fabrikalar kurmuştur. Bu fabrikalar; 1924 yılında Ankara'da kurulan hafif silah ve top tamir atölyeleri ile fişek fabrikaları, 1925 yılında Türk ordusunun silah ve cephane ihtiyacını karşılamak üzere Türk savunma sanayi tarihinin ilk özel teşebbüs fabrikası olarak kurulan "Türk Sanayi Harbiye ve Madeniye Fabrikası", 1926 yılında Kayseri'de kurulan "Tayyare ve Motor Türk A.Ş."dir. İkinci Dünya Savaşının devam ettiği 1941 yılında ise "Türk Hava Kurumu Etimesgut Uçak Fabrikası" kurulmuş, ancak bu fabrika Türkiye'ye gönderilen Amerikan askeri yardımları nedeni ile üretimini yavaşlatmış ve maalesef 1950'lerin başında kapatılmıştır. Türkiye'nin 1952 yılında NATO'ya üye olması ile başlayan süreçte, savunma sanayinin geliştirilmesi ve millileştirilmesi hamleleri yavaşlamış ve sonunda durma noktasına gelmiştir. Savunma sanayi alanında yeterli altyapıya sahip olamayan Türkiye, ihtiyacı olan savunma sanayi ürünlerini ithal etme yolu ile karşılarken, Kıbrıs Barış Harekâtı (1974) sebebi ile tam anlamıyla ambargoya maruz kalmıştır. Ambargoya maruz kalan Türkiye zor duruma düşmüş ve sahip olduğu potansiyeli değerlendirip kendi altyapısını geliştirmeye başlamıştır. Bunun sonucunda ise Kara, Hava ve Deniz Kuvvetleri Güçlendirme Vakıflarını kurmuştur. Söz konusu vakıflar 1987 yılında Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı (TSKGV) olarak birleşmiştir. Daha sonraki yıllarda gerek kamu ortaklığı gerekse özel şirketlerin kurulması ve faaliyeti için gerekli şartlar sağlanmış, bu sayede Türkiye dünya çapında adından söz ettirebilen savunma sanayi ve şirketlerine sahip olmuştur.

Türkiye güvenlik riskleri ve milli menfaatlerini değerlendirerek savunma harcamalarını giderek arttıran ülkeler arasındadır. 2000’li yılların başından 2015 yılına kadar genel eğiliminde seyreden Türkiye’nin savunma harcamaları, 2015 yılından itibaren yükselmeye başlamıştır. Bu yükselişte 2016 yılı ve sonrasında Türkiye’nin sınır ötesine yapmış olduğu harekâtların önemli payı bulunmaktadır. 2018 yılında ise; Türkiye’nin savunma harcamaları eğilimi, dünyadaki savunma harcamalarının eğilimi ile uyumlu olarak yükselerek tarihinin en fazla savunma harcamasına ulaşmıştır. Böylece Türkiye, söz konusu yılda savunmaya 19,6 milyar \$ harcamış ve bu harcama miktarı Türkiye’nin gayrisafi yurt içi hasılasının %2,5’ini oluşturmuştur.

Bu çalışmada Türkiye’nin savunma harcamalarının enflasyon, GSYH, ihracat-ithalat, işsizlik ve büyüme hızı değişkenlerine olan etkisi zaman serilerinde kullanılan ekonometrik bir program olan “e-views.10” programı ile analiz edilmiştir.

Bu çalışmada, araştırmanın konusu olan savunma harcamaları, enflasyon, GSYH, ihracat-ithalat, işsizlik ve büyüme hızı değişkenlerini etkileyen faktörlerin sabit olduğu varsayılarak analizler yapılmıştır.

Yapılan çalışmada uzun dönem, eldeki mevcut veriler doğrultusunda değişkenleri zaman içinde etkileyebilecek faktörlerin olmadığı bir süre sonra değişkenlerin dengeye ulaştığı, öngörülerin yapılabildiği dönemi kapsar. Kısa dönem ise mevcut verilerin birbirini etkileyip etkilemediğini kapsar. Bu kapsamda 1989-2018 yılları arasındaki savunma harcamaları, GSYH, ihracat ve ithalat miktarları ile enflasyon, işsizlik ve büyüme oranlarına ait veriler “Johansen Eşbütünleşme ve Granger Nedensellik Analizleri” kullanılarak incelenmiştir. Değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin olup olmadığını tespit etmek amacıyla “Johansen Eşbütünleşme Analizi”; nedensellik olup olmadığını ve bunun yönünün tespit edilmesi amacıyla “Granger Nedensellik Analizi” tercih edilmiştir.

“Johansen Eşbütünleşme Analizi” ile yapılan analize göre uzun dönemde enflasyondaki %1’lik artışın savunma harcamalarında %0,265707 oranında artışa sebep olmakla birlikte büyüme hızındaki %1’lik artışın da savunma harcamalarında %0,057596 oranında artışa sebep olduğu tespit edilmiştir. Savunma hizmeti için her yıl alınan ürünlerin miktarının sabit olduğu ülkelerde, enflasyon sonucu fiyatların artması ile birlikte alınan savunma sanayi ürünleri miktarının aynı olmasına rağmen yapılan savunma harcamalarının arttığı; Soğuk Savaş sonrası ülkelerin birçoğunun GSYH miktarları arttıkça her ne kadar GSYH içindeki oranı azalmış olsa da savunma bütçelerine miktar olarak daha fazla kaynak ayırdıkları görülmüştür.

“Granger Nedensellik Analizi”ne göre ise; enflasyondan savunma harcamalarına tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Bir başka ifade ile enflasyondaki değişim savunma harcamalarının değişiminin nedeni olduğu tespit edilmiştir. Enflasyonun savunma harcamalarının nedeni olduğuna dair bulunan sonuç, her koşulda belirlenen miktarda savaş, araç ve gereçlerini satın alan ülkelerin, ihtiyaç duydukları ürünleri artan enflasyon nedeni ile daha yüksek fiyatlara aldığını böylece artan enflasyonun, doğal yollar ile savunma harcamalarını da arttırdığını tespit etmiştir.

“Granger Nedensellik Analizi”ne göre tespit edilen bir diğer sonuç ise; savunma harcamalarından ihracata tek yönlü nedensellik ilişkisinin olduğudur. Yani, savunma harcamalarındaki değişimin ihracatta yaşanan değişimin nedeni olduğu tespit edilmiştir. Savunma harcamalarında yaşanan artışın özellikle Ar-Ge yatırımlarına ağırlık verilmesi ile ortaya çıkan ürünlerin hem askeri hem de sivil alanda kullanılarak ihracat yolu ile ülke ekonomisine katkıda bulunduğunu görülmektedir. Bu anlamda “On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023)” savunma sanayi Ar-Ge faaliyetlerinde özellikle teknoloji faktörü ön planda tutularak yerli ve milli imkânlar ile dışa bağımlılığın azaltılması hedeflenmiştir.

İncelenen makroekonomik değişkenlerin 1989-2018 yılları arasını kapsaması ve sadece “E-Views Ekonometrik İstatistik Paket Programı”nın kullanılması bu çalışmanın sınırlılıklarını oluşturmaktadır. Bu tür bir çalışma “teknoloji ve Ar-Ge” faktörü ile desteklenerek kapsamı genişletilebilir.

Türkiye’nin jeopolitik konumu itibari ile etkin, caydırıcı ve saygın etkisini muhafaza etmek ve arttırmak amacıyla operasyonel imkân ve kabiliyetleri gelişmiş bir silahlı kuvvetlere sahip olması büyük önem taşımaktadır. Tehdit ve güvenlik algısının sürekli değiştiği içinde bulunduğumuz coğrafyada Türk Silahlı Kuvvetlerinin çağın gerektirdiği teknoloji ile donatılması için Ar-Ge yatırımlarına ağırlık vererek, yerli ve milli imkânlar doğrultusunda dışa bağımlılığın azaltılması yönünde yerli savunma sanayi ve altyapısının sürekli geliştirilmesi hedefi Türkiye için hayati bir faaliyet olarak tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

Akgül, Aziz. *Dünyada Savunma Harcamaları ve Savunma Sanayilerinin Yapısı*. 1. bs. Ankara: Özel Yayın, 1987.

Akın, Fethullah. "İkinci Dünya Savaşı Sonrası Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye". *İş ve Hayat Dergisi*. C.3, S.5 (2017): 119-135.

Aydemir, Ahmet Fatih ve diğ. "G-20 Ülkelerinde İşsizlik ve Askeri Harcamalar Arasındaki İlişkiler". *International Conference on Eurasian Economies*. 29-31 Ağustos 2016. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, 2016, 437-444.

"Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu Olumlu Sonuçlarını Göstermeye Başladı". *Gazete Kars*.

<https://www.gazetekars.com/baku-tiflis-kars-demiryolu-olumlu-sonuclarinigostermeye-basladi-28839h.htm> [Erişim Tarihi: 12.02.2020].

Balcı, Meral, Ceren Ece Göcen. "Sınır Ötesi Operasyonların Politik Ekonomisi: Fırat

Kalkanı Harekâtı Örneği". *TESAM 3'üncü Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi Bildiriler*. 2018, 341-350. Baykal, Erman. Türkiye'de Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi. (Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, 2017).

Bayraktar, Sefer. Savunma Sanayi ve Savunma Harcamalarının Ekonomik Etkileri: Türkiye Örneği. (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019).

Bayram, Orkun. "Savunma Sanayinin Gelişiminin İhracat-İthalat Dengesi Üzerine Etkileri". *Güvenlik Stratejileri Dergisi*. C. 16. S. 33 (2020): 163-188.

Bingöl, Oktay, Ali Bilgin Varlık. "Türk Savunma Sanayinin Geleceği". *TASAM-Sürdürülebilir ve Güçlü İhracat İçin Strateji Raporu-1*. 2015.

Bozkurt, Hilal Yıldız. *Zaman Serileri Analizi*. Bursa: Ekin Basım Yayın-Akademik Kitaplar, 2013.

"Büyüme Dinamikleri Özel İhtisas Komisyonu Raporu". On Birinci Kalkınma Planı, 2018, Ankara.

Canbay, Şerif. Derya Mercan. "Savunma Harcamalarının Ekonomik Büyüme ve Cari İşlemler Dengesine Etkisi: Türkiye Örneği". *Journal of Emerging Economies and Policy*. C.2. S.2 (2017): 86-104.

Capra, James R.. "The National Defense Budget and Its Economic Effects". *Federal Reserve Bank of New York, Quarterly Review*. C. 6. S. 2 (1981): 21-31.

- Charemza, Wojciech, Derek F. Deadman. *New Directions in Econometric Practice: General to Specific Modelling, Cointegration and Vector Autoregression*. Lincoln: Edwar Elgar Publishing Ltd, 1993. "Current US Federal Budget Deficit: 3 Reasons the US Deficit is Out of Control". <https://www.thebalance.com/current-u-s-federal-budget-deficit-3305783> [Erişim Tarihi: 22.02.2020].
- Cicioğlu, Şükrü, Atilla Yıldız. "Kriz Dönemlerinde Reel Ekonomik Göstergelerin Sinyal Yaklaşımı ile Değerlendirilmesi: 1999-2017 Türkiye Örneği". *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*. C.1 S.1 (2018): 38-73.
- "Çin'den Avrupa'ya İlk Yük Treni İstanbul'dan Geçti". <https://www.trthaber.com/haber/turkiye/cinden-avrupaya-giden-ilk-yuk-treniistanbuldan-gecti-439738.html> [Erişim Tarihi: 08.02.2020].
- Defay, Alexandre. *Jeopolitik*. çev. İsmail Yerguz. Ankara: Dost Kitapevi Yayınları, 2005.
- Demir, K. Alpaslan Ebru Caymaz, Fahri Erenel. "Defense Industry Clusters in Turkey". *Journal of Defense Resources Management*, Vol. 7, Issue 1 (2016): 1-20.
- Deniz, Muzaffer. "Başarısızlıkla Sonuçlanan Bir Girişim: Tayyare ve Motor Türk Anonim Şirketi (TAMTAŞ)". *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. S. 2 (Haziran 2018): 120-132
- Dunne, J. Paul, Nan Tian. "Military Expenditure, Economic Growth and Heterogeneity". *Journal of Defense and Peace Economics*. C.26. S. 1 (2015): 15-31.
- Durgun, Özlem, Mustafa Caner Timur. "Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Analizi", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. S. 54 (Ekim 2017): 126-137.
- Erdem, Yalçın. Savunma Harcamaları İle Ekonomik Büyüme İlişkisi Türkiye Üzerine Bir Uygulama. (Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, 2019).
- Erenel, Fahri. "Geleceğin Güvenliği". *Geleceğin Güvenliği*. ed. Ahmet Yıldız (İstanbul: Tasam Yayınları, 2019):365-375.
- "S-400: Türkiye İçin Stratejik Bir Tercih Mi? Yoksa Yeni Bir Güvenlik Bağlılığı Mı?". <https://www.indyturk.com/node/41681/t%C3%BCrkiyedensesler/s-400-t%C3%BCrkiye-i%C3%A7in-stratejik-bir-tercih-mi-yoksa-yenibir-g%C3%BCvenlik> [Erişim Tarihi: 19.05.2020].
- Falay, Nihat. "Kapitalist Devletler ve Savaşlar". *İktisadi Gelişmeler İzleme Raporu, (2004)*. (Aktaran: Doğan, Bahar Burtan, Hadi Karaaslan, "Makroekonomik Veriler Işığında Satın Alma Gücü Paritesi ile Savunma Harcamaları İlişkisinin Analizi". *3'üncü Uluslararası Ekonomi, Siyaset ve Yönetim Sempozyumu, 2019*. 214-232.
- Giray, Filiz. "Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme". *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. C.5. S.1 (2004): 181-199.

- “Greece Exports, Imports, Trade Flow, Trade Balance”.
<https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/GRC/Year/2017/TradeFlow/EXPIMP/Partner/by-country> [Erişim Tarihi: 16.02.2020].
- Gujarati, Damodar N.. *Basic Econometrics*. New York: McGraw Hill, 2002.
- “Güvenlik, Savunma ve Savunma Sanayi 2023”.
https://tasam.org/Files/pdf/sectorler/TSV2023_sektor_02_savunma.guvenlik.savunma.sanayii.pdf [Erişim Tarihi: 04.05.2020].
- Ertekin, Meriç, Feride Baştürk. “Türkiye’de 1990 Sonrası Yaşanan Ekonomik Krizlerin Sigorta Sektörünün Fon Yaratma Fonksiyonu Üzerine Etkileri”. *Mevzuat Dergisi*. S.5 (2005): 1-7.
- Gökhunar, Ramazan, Halit Yanıkkaya. “Savunma Harcamalarını Belirleyen Faktörler ve Ekonomik Büyümeye Etkileri”. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*. C.1, S.59 (2004): 159-180.
- Göktaş, Pınar, Aytaç Pekmezci, Kurtuluş Bozkurt. *Ekonometrik Serilerde Uzun Dönem Eşbütünleşme ve Kısa Dönem Nedensellik İlişkileri*. Ankara: Gazi Kitabevi, 2018.
- Günana, Tayfun. The Relationship Between Defense Spending and Inflation: An Empirical Analysis for Turkey. (Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004).
- Hancılar, Özhan. PKK Terörizmi ve Türkiye’nin Uluslararası Hukuk Açısından Kuvvet Kullanma Hakkı. (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011).
- “Hangi Ülkeler Türkiye’ye Silah Satışını Durdurdu?”.
<https://tr.euronews.com/2019/10/15/hangi-ulkeler-turkiyeye-silah-satisinidurdurdu-bu-ulkeler-ne-kadar-silah-ihrac-ediyordu> [Erişim Tarihi: 19.02.2020].
- Hartley, Keith, Todd Sandler. *Handbook of Defense Economics*. Amsterdam: Elsevier Science B.V.,1995.
- Hedge, Chris. *What Every Person Should Know About War?*. New York: Free Press, 2003.
- Huang, Jr Tsung. An-Pang Kao. “ Does Defense Spending Matter to Employment in Taiwan?”. *Journal of Defense and Peace Economics*. C.16. S. 2 (2005): 101115.
- Hung-Pin, Lin. “Does Defense Spending Surprise Long-Run Inflation, Economic Growth and Welfare?”. *Economics Bulletin*. Volume 32. Issue 1 (2012):1021.
<http://www.accessecon.com/Pubs/EB/2012/Volume32/EB-12-V32-I1-P97.pdf>
[Erişim Tarihi: 27.05.2020]. 1020-1031
- Hung-Pin, Lin, Tsung-Li Wang, Cheng-Lang Yang. "Further Causality Evidence on Arms Race, Inflation and Economic Growth". *Economic Computation And Economic Cybernetics Studies and Research*. C.50, S. 2 (2016): 123-136.
- <https://population.un.org/wpp/> [Erişim Tarihi: 10.02.2020].

<https://www.aso.org.tr/site/files/pdf/asomedy/2011temmuzagustos.pdf> [Erişim Tarihi: 20.05.2020]

<https://www.savunmasanayiidergilik.com/images/uploads/Makale/IIDuNYASAVAsIYIL LARiNDATuRKHAVAKURUMUETiMESGUTUcAKFABRiKASi-1939-1945.pdf> [Erişim Tarihi: 21.04.2020].

Kalyon, Levent. “Truman Doktrini Üzerine Bir Analiz”. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*. C. 6. S. 11 (2010): 20-21.

Karakurt, Birol, Suat Hayri Şentürk, Burak Şahingöz. “Türkiye’de Savunma

Harcamalarının Enflasyon Üzerine Etkisi: Yapısal Kırılmalı Eş Bütünleşme Analizi”. *Maliye Dergisi*. S. 175 (Temmuz-Aralık 2018): 154-170.

Kesebir, Murat. “2008 Küresel Finansal Kriz ve Bu Krizin Türkiye’deki Ekonomik

Göstergelere Etkisi”. *Anemon Muş Alpaslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. C.6. S. 4 (2018): 531-538.

Kısacık Sina, Fahri Erenel. “Doğu Akdeniz Güvenlik Algılamaları Bağlamında, Kalıcı Yapılandırılmış İşbirliği Savunma Anlaşması (The Permanent Structured Cooperation-PESCO) ve Enerji Güvenliği Meselelerinin Avrupa Birliği-Türkiye

İlişkilerine Olası Yansımalarını Anlamak”. *Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi*, C. 2, S. 1 (2019): 71-76.

Konak, Ali. “Türkiye’de Cari İşlemler Açığının Nedenleri ve Cari İşlemler Açığı-Dış Ticaret İlişkisi”. *Econder International Academic Journal*. C. 2. S.2 (2018): 163178.

Korkmaz, Özge, Tuba Bilgin. “Askeri Harcamalar ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye ve Amerika Birleşik Devletlerinin Karşılaştırmalı Analizi”. *International Journal of Economic and Administrative Studies*. S. 18 (2017): 289-316.

Kushman, Jhon H. “A Nation at War: Military Commentators; Iraq War Keeps

Generals Busy, Even The Ones Who Have

Retired”. <https://www.nytimes.com/2003/03/25/us/nation-war-militarycommentators-iraq-war-keeps-generals-busy-even-ones-who-have.html> [Erişim Tarihi: 04.02.2020].

Lewis-Beck, Michael S., Alan Bryman, Tim Futing Liao. *The SAGE Encyclopedia of Social Science Research Methods*. California: SAGE Publications, 2004.

Mackinder, Sir Halford Jhon. *Democratic Ideals and Reality*. Washington DC: National Defense University Press, 1996.

Milli Savunma Bakanlığı. *Beyaz Kitap Türkiye 2000*. Ankara, 2000.

Muslu, Fatih. “Ovaköy Sınır Kapısı Kapsamında Türkiye-İrak İlişkileri”. *Seta Analiz Dergisi*. S. 264 (Ocak 2019): 1-21.

Nemli, Arif. *Kamu Maliyesine Giriş*. 4. bs. İstanbul: Filiz Kitapevi, 1996.

- Nikolaidou, Eftychia. "The Role Of Military Expenditure and Arms Imports In The Greek Debt Crisis". *The Economics of Peace and Security Journal*. Vol.11. No.1(April 2016):5.
- Oran, Baskın. *Türk Dış Politikası*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2012. (Aktaran: Gürdal Çetinkaya, "Soğuk Savaş Döneminde Türkiye ve Eisenhower Doktrini". *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*. (Aralık, 2019): 1-14.
- Öz, Tolga, Ahmet Ergülen. "Secure and Optimum Fuel Distribution of NATO". *Journal of Applied Security Research*. No. 13;2. (2018):186-198. Doi: 10.1080/19361610.2017.1354271 .
- Öz, Tolga, Serkan Sert. "The Present Role of Anti-Drone Technologies in Modern Warfare and Projected Development". *Güvenlik Stratejileri Dergisi*. C.15., S.32 (2019):691-710.
- Öz, Tolga. NATO Barışı Destekleme Harekâtında Sürdürülebilir Lojistik Destek: ISAF Örneği. (Doktora Tezi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi İşletme Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013).
- Öz, Tolga, Turgut M. Çalışkanlar. "Paralı Askerlerden Özel Askerî Şirketlere Savunma Yönetimi Teknolojileri Uygulamaları". *Güvenlik Stratejileri Dergisi*. C.16., S.34 (2020):226-248.
- Öz, Tolga. Reverse Logistics and Applications in the Defense Industry. (Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007).
- Özbaran, M. Hakan. "Türkiye’de Kamu Harcamalarının Son Beş Yılına Harcama Türlerine Göre İncelenmesi". *Sayıştay Dergisi*. S.53 (2004): 115-138.
- Özey, Ramazan. *Jeopolitik-Tanımlar, Teoriler ve Değişimler*. Ankara: Pegem Akademi, 2017.
- Özer, Doğan. "II. Dünya Savaşı Yıllarında Türk Hava Kurumu Etimesgut Uçak Fabrikası (1939-1945)".
- Özgen, Cenk. "Türkiye'nin Savunma Sanayi Politikasının Analizi: Türk Savunma Sanayi Politikası ve Stratejisi Esasları Dokümanı Örneği". *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*. C. 8. S. 15 (2016): 193-205.
- "Petrol Boru Hatları". <https://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Petrol-Boru-Hatları> [Erişim Tarihi: 12.02.2020].
- Roser, Max, Mohamed Nagdy. "Military Spending". <https://ourworldindata.org/military-spending> [Erişim Tarihi: 21.05.2020].
- "SASAD Açıkladı: 2019 Yılı Savunma Ürünleri İhracatı 3 Milyar 68 Milyon Dolar Oldu". <https://www.savunmasanayi.org/sasad-acikladi-2019-yili-savunmaurunleri-ihracati-3-milyar-68-milyon-dolara-yukseldi/> [Erişim Tarihi: 04.05.2020].
- "Savunma Donatım İşletmeleri Genel Müdürlüğü Kuruluşu Hakkında Kanun Hükmünde Kararname (18225 S.K.)". *Resmi Gazete*, Kasım 1983.

Savunma Sanayi Müsteşarlığı. *Savunma Sanayi Müsteşarlığı Stratejik Planı 20122016*. Ankara: 2011.

“Savunma Sanayii Müsteşarlığının Kurulması Ve 11 Temmuz 1939 Tarih Ve 3670 Sayılı Milli Piyango Teşkiline Dair Kanunun İki Maddesi İle 23 Ekim 1984 Tarih Ve 3065 Sayılı Katma Değer Vergisi Kanununun Bir Maddesinde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun”. *Resmî Gazete*, 3238, 7 Kasım 198. *Türkiye Cumhuriyeti Anayasası*, 1982.

“Savunma Sanayimiz, Tarihçe, 1923-1950”, <https://www.ssb.gov.tr/website/contentlist.aspx?PageID=47&LangID=1> [Erişim Tarihi: 18.04.2020].

“Savunmada Yerlilik Oranı % 75’e Çıkarılacak”. <https://www.milliyet.com.tr/gundem/savunmada-yerlilik-orani-yuzde-75-ecikarilacak-2902905> [Erişim Tarihi: 01.05.2020].

Sezgin, Orhan, Cüneyt Korkut, Salih AYGÜN. “The New Dimension of the Wars of Our Age: Taking the Place of Manpower of Artificial Intelligence”. *The 14th Scientific Conference with International Attendance Organized by the Regional Department of Defense Resources Management Studies. 7th-8th November 2019, Braşov: National Defense University, 2019*, 124-130.

Sezgin, Selami. “Savunma Harcamaları, Terörizm ve Ekonomi”. *Stradigma Aylık Strateji ve Analiz E-Dergisi*. S.1 (2003): 1-5.

“Silah Üreten Fabrikası, Soba Üreten Fabrikaya Dönüştürülen Kahraman: Şakir ZÜMRE”. <http://ssdergilik.com/tr/HaberDergilik/Silah-ureten-fabrikasi-sobaureten-fabrikaya-donusturulen-kahraman-sakir-Zumre> [Erişim Tarihi:19.04.2020].

“SIPRI 2018 Güncellemesi”. <http://www.sasad.org.tr/uploaded/SIPRI-2018Guncellemesi.pdf> [Erişim Tarihi: 23.02.2020].

Soyyığıt Kaya, Semanur. “Türkiye’de Savunma Harcamalarının İktisadi Etkileri Üzerine Nedensellik Analizi”. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. C. 15. S. 2 (Aralık 2013): 17-38.

Starr, H. ve diğ. “The Relationship between Defense Spending and Inflation”. *Journal of Conflict Resolution*. (1984): 103-122.

Taş, Seyhan, İbrahim Örnek, Gül Aksoğan. “Türkiye’de Savunma Harcamaları, Büyüme ve Gelir Eşitsizliği, 1970-2008: Ekonometrik Bir İnceleme”. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. C.3.S.12 (2013): 659-682.

Tatlıyer, Mevlüt. “Enflasyon Neden Yükselir, Nasıl Düşer?”. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*. C.12. S.30 (2016):9.

Tezkan, Yılmaz, M. Murat Taşar. *Dünden Bugüne Jeopolitik*. İstanbul: Ülke Yayınları, 2002.

T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı. *Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007-2013*. Ankara: 2006.

- T.C. Cumhurbaşkanlığı Savunma Sanayi Başkanlığı. “Savunma Sanayimiz: Tarihçe”. <https://www.ssb.gov.tr/website/contentlist.aspx?PageID=47&LangID=1> [Erişim Tarihi: 25.04.2020].
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. *On Birinci Kalkınma Planı 2019-2023*. Ankara: 2018.
- Tübitak. *Vizyon 2023 Projesi Havacılık ve Uzay Paneli Raporu*. Ankara: 2003.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Savunma Sanayii Başkanlığı. *Yıllık Faaliyet raporu*. Ankara, 2019.
- “The Top Ten Arms Exporting Countries in 2018”. <https://www.army-technology.com/features/arms-exports-by-country/> [Erişim Tarihi: 23.02.2020].
- “The 2018 Long-Term Budget Outlook”. Congressional Budget Office. <https://www.cbo.gov/publication/53919> [Erişim Tarihi: 22.02.2020].
- Topal, Mehmet Hanifi. “Türkiye’de Askeri Harcama ve İşsizlik İlişkisi: Çoklu Yapısal Kırılmalar Altında Eş Bütünleşme Analizi ve Zamanla Değişen Nedensellik”. *4th International Congress on Political, Economic and Social Studies, 28-30 Haziran 2018*. Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi, 2018, 139-158.
- Trott Paul. *Innovation Management and New Product Development*. New York: Prentice Hall, 2005.
- Tügen, Kamil. “Dünyada ve Türkiye’de Savunma Harcamalarındaki Gelişmeler ve Ekonomik Etkileri”. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. C.3. S.2 (1989): 285-302.
- Türk Modern Savunma Sanayisinin Kurucusu Nuri Killigil”. <https://www.savunmasanayiidergilik.com/tr/HaberDergilik/Turk-modernsavunma-sanayisinin-kurucusu-Nuri-Killigil> [Erişim Tarihi: 19.04.2020].
- “Türk Sanayi Harbiye ve Madeniye Fabrikası”. <https://www.savunmasanayi.org/sakir-zumre-sanayi-harbiye-madeniyefabrikasi/> [Erişim Tarihi: 18.04.2020].
- “Türk Savunma Sanayii Politikası ve Stratejisi Esasları”, *Resmi Gazete*, 23378, 20 Haziran 1998. *Türkiye Cumhuriyeti Anayasası*, 1982.
- “Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı”. <https://www.tskgv.org.tr/tr/hakkimizda> [Erişim Tarihi: 13.04.2020].
- Türkiye Barolar Birliği. *Türkiye ve Terörizm*. Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayınları, 2006. <http://tbbyayinlari.barobirlik.org.tr/TBBBooks/turkiye-veterorizm.pdf> [Erişim Tarihi: 26.02.2020].
- Türkiye İhracatçılar Meclisi. *İhracat 2019 Raporu*. İstanbul, 2019.
- “Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Kanunu (3388)”, *Resmi Gazete*, Haziran 1987.

- Ulaş, Bülent. *Jeopolitik: Türkiye'nin Milli Güvenliği ve Avrupa Birliği Üyelik Süreci*. İstanbul: Başlık Yayın Grubu, 2011.
- “US Budget Deficit Hits Highest Level in 6 Years”. The Washington Times, https://www.washingtontimes.com/news/2018/oct/15/us-budget-deficit-hitshighest-level-in-6years/?utm_source=GOOGLE&utm_medium=cpc&utm_id=chacka&utm_campaign=TWT++DSA&gclid=Cj0KCQiAnL7yBRD3ARIsAJp_oLaUDw0InNGPPqljci2XH1JTBfaEdxptBRQ99a6p7YuUYUFhhpNYT00aAsc0EALw_wcB [Erişim Tarihi: 22.02.2020].
- “US-Saudi Arabia Seal Weapons Deal Worth Nearly \$110 Billion Immediately, \$350 Billion Over 10 Years”. <https://www.cnn.com/2017/05/20/us-saudi-arabiaseal-weapons-deal-worth-nearly-110-billion-as-trump-begins-visit.html> [Erişim Tarihi: 22.02.2020].
- “U.S., Saudi Arms Transfers Top Global Trade”. Arms Control Association. <https://www.armscontrol.org/act/2019-04/news/us-saudi-arms-transfers-topglobal-trade> [Erişim Tarihi: 22.02.2020].
- “User’s Guide: Advanced Multivariate Analysis: Cointegration Testing: Johansen Cointegration Test”, http://www.eviews.com/help/helpintro.html#page/content%2FcointJohansen_Cointegration_Test.html%23ww189992 [Erişim Tarihi: 01.06.2020].
- Uzgören, Nevin, Ergin Uzgören. “Zaman Serilerinde Sahte Regresyon Sorunu ve Reel Kamu Harcamalarına Yönelik Bir Ekonometrik Model Uygulanması”. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*. S. 5 (2005): 1-14.
- Üçler, Gülbahar. “Türkiye’de Savunma Harcamalarının İşsizlik Üzerine Etkisi: 19802014 Dönemi İçin Ekonometrik Bir Analiz”. *Journal of Yasar University*. C. 12. S. 46 (2017): 161-170.
- Ümit, Öznur, Özlem Karataş. “Türkiye’de İşsizlik ve İşsizliği Etkileyen Makroekonomik Faktörlerin Ekonometrik Analizi”. *Uluslararası Yönetim ve İşletme Dergisi*. C.14, S.2 (2018):311-334.
- “What Explains Our Slow Economic Growth? Causality Analysis between Economic Growth and Defense Spending in Pakistan”. <https://ibimapublishing.com/articles/JESR/2017/280356/> [Erişim Tarihi: 10.06.2020].
- Xu, Y., c. W. Su, R. Tao. “Is Defense Spending Inflationary? Time–frequency Evidence from China”, *Defence and Peace Economics*. C. 29. S.1 (2018): 1-15.
- Yalçın, Osman “Mühürdarzade Nuri Bey’in (Demirağ) Hayatı ve Çalışmaları (18861957)”. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*. S. 44 (Güz 2009): 743-769

- . “İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Türk Amerikan İlişkileri”. *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*. S.21 (2012): 89-118.
- Yurtoğlu, Nadir. “Türk Savunma Sanayiinde Girişimci Bir Kuruluş: Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu (Mkek) 1950-1960”. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*. C. 16. S. 31 (2017-1):81-112.
- Yücel, Fatih. “Dış Ticaretin Belirleyicileri Üzerine Teorik Bir Yaklaşım”. *Sosyo-Ekonomi Dergisi*. S.2 (2006): 47-69.
- Yükseler, Zafer. “Türkiye’de Enflasyonist Süreç ve Etkileyen Faktörlere İlişkin Bir Değerlendirme”. T.C. Merkez Bankası Teknik Raporu, 2017.

EKLER

EK 1: REFERANS ALINAN VERİLER

YILLAR	GSYH (MİLYON \$)	SAVUNMA HARCAMALARI (MİLYON \$)	İHRACAT (MİLYON \$)
1989	107143348667	6750	11624
1990	150676291094	8157	12959
1991	150027833333	8385	13593
1992	158459130434	8820	14714
1993	180169736363	9751	15345
1994	130690172297	9534	18105
1995	169485941048	9794	21637
1996	181475555282	10961	23224
1997	189834649111	11424	26261
1998	275768693191	11970	26973
1999	255884300638	13217	26587
2000	272979390333	12791	27774
2001	200251925227	11726	31334
2002	238428125942	12476	36059
2003	311823003788	11603	47252
2004	404786739602	10782	63167
2005	501416301536	10392	73476
2006	552486912921	10878	85534
2007	675770112179	10489	107271
2008	764335657637	10640	132027
2009	644639901973	11385	102142
2010	771901768870	11184	113883
2011	832523680908	11280	134906
2012	873982246611	11556	152461
2013	950579413122	11868	151802
2014	934185915386	11955	157610
2015	859796872677	12302	143838
2016	863721648068	14423	142529
2017	852676778300	15840	156992
2018	771350330455	19649	167920

EK-1 DEVAM.

YILLAR	İTHALAT (MİLYON \$)	ENFLASYON (%)	İŞSİZLİK (%)	BÜYÜME HIZI (%)
1989	15792	64,28	8,6	0,29
1990	22302	60,41	8	9,27
1991	21047	71,14	8,2	0,72
1992	22871	65,97	8,5	5,04
1993	29428	71,08	8,9	7,65
1994	23270	125,49	8,5	-4,67
1995	35709	76,05	7,6	7,88
1996	43626	79,76	6,6	7,38
1997	48558	99,09	6,8	7,58
1998	45921	69,73	6,9	2,31
1999	40671	68,79	7,7	-3,39
2000	54502	39,03	6,5	6,64
2001	41399	68,53	8,4	-5,96
2002	51553	29,75	10,3	6,43
2003	69339	18,36	10,5	5,61
2004	97539	9,32	10,8	9,64
2005	116774	7,72	10,6	9,01
2006	139576	9,65	10,2	7,11
2007	170062	8,39	10,3	5,03
2008	201963	10,06	11	0,85
2009	140928	6,53	14	-4,70
2010	185544	6,4	11,9	8,49
2011	240841	10,45	9,8	11,11
2012	236545	6,16	9,2	4,79
2013	251661	7,4	9,7	8,49
2014	242177	8,17	9,9	5,17
2015	207234	8,81	10,3	6,09
2016	198618	8,53	10,9	3,18
2017	233799	11,92	10,9	7,47
2018	223047	20,3	11	2,83

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, adı :KORKUT, Cüneyt
Uyruğu : T.C.
Doğum tarihi ve yeri : 11/12/1987
Telefon : 05417987259
e-mail : ckorkut4228@gmail.com

Eğitim

Derece	Üniversite ve Bölüm	Mezuniyet tarihi
Lisans	Kara Harp Okulu (İşletme)	30.08.2020

Meslekî Deneyim

Yıl	Yer	Görev
2011-2014	Siirt	KKK, Sb.
2014-2017	Konya	KKK, Sb.
2017-2018	Kırklareli/Lüleburgaz	KKK, Sb.
2018	İstanbul	KKK, Sb.

Yabancı Dil

İngilizce (İyi Seviyede)
Farsça (Orta Seviyede)

Yayınları

Orhan Sezgin, Cüneyt Korkut, Salih AYGÜN, “The New Dimension of the Wars of Our Age: Taking the Place of Manpower of Artificial Intelligence”, *The 14th Scientific Conference with International Attendance Organized by the Regional Department of Defense Resources Management Studies, 7th-8th November 2019, (Braşov: National Defense University, 2019, 124-130.*